ТАБОР

ВОЄННО-НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

19

слухай, козаче, сурми заграють!

МГ.

Проситься надсилати відомості про все відмінне в життю нашої військової еміграції.

ЗМІСТ:

УВАГА!

1. Ч.ч. 1, 2 і 9 вичерпані.
2. Розрахунок підписної плати на стор. 3-й обкладинки.
3. Адреса Редакції: **Warszawa, ul. Czerniakowska 204, m. 25. W. Kuszcz**

„ТАБОР"

ВОЄННО-НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Ч. 19

„...І за наших часів, серед небезпек, загрожуючих Українській нації, зясування елементів перемоги буде стояти перед нами, як найбільш актуальне завдання в загальному проґрамі нашого військового національного будівництва і як така праця, що від своєчасного перепровадження її залежати буде сама доля цього будівництва в майбутньому".

СИМОН ПЕТЛЮРА,
„Табор", 1923 р.

РІК ВИДАННЯ XI. ЛИПЕНЬ 1933.

РЕДАҐУЄ КОЛЕҐІЯ.

Відповідальний редактор В. КУЩ,

Ґенер. Штабу Ґенер.-Хорунжий.

Zakł. Graf. P. SZWEDE, Warszawa, ul. Warecka 9. Tel. 509-31

РОЗДІЛ І.

1923 — X — 1933.

Книжкою ч. 19 розпочинається XI рік видання журналу „Табор".

Основоположник журналу, Св. памяти Симон Петлюра, Головний Отаман війська і фльоти У. Н. Р., накреслюючи в своїй статті „Табор" проґрам „нашого військового національного будівництва", ставив у ньому на першому місці „зясування елементів перемоги". І редакція журналу, в передслові до книжки ч. 1, метою своєї майбутньої праці визначала те „зясування явищ війни", у недокладності якого вбачав ще Наполеон причину „труднощів воєнної справи".

Цим нелегким шляхом і намагалася Редакція йти до виконання наміченого завдання. Їй не належить забирати голосу в оцінюванні роботи, що переведена була на протязі 10 років, але на цьому місці не може вона не відмітити, з нагоди 10-ої річниці, як трудів тих, хто в непевних обставинах життя на еміґрації знаходив час і енерґію для праці на сторінках свого журналу, так рівнож і офірности тих, хто приходив журналу з поміччу матеріяльною.

Тому Редакція, схиляючи чоло перед Світлою памяттю загинувшого траґічно Основоположника журналу, Головного Отамана Симона Петлюри, вважає своїм приємним обовязком скласти на цьому місці сердечну подяку:

1) Всім тим, чия матеріяльна поміч уможливлювала видання журналу.

2) П. П. Співробітникам журналу і

3) Всім тим, хто з нагоди 10-ої річниці існування на еміґрації свого воєнно-наукового журналу був ласкав надіслати до Редакції своє привітання.

Редакція, розпочинаючи тому 10 літ друк журналу в невеликій військовій друкарні*) в таборі інтернованих при м. Каліші, сподівалася, що за кілька років буде мати змогу перенести друк його на рідну землю. Отже і зараз Редакція не втрачає цієї надії і гаряче вірить, що надійде нарешті той час, коли співробітники и читальники „Табору" отримають чергове число його вже на своїй вільній землі.

Хай же найскорше надходить цей час!...

РЕДАКЦІЯ.

Липень 1933 р.
Варшава.

*) 3-ої Залізної Стрілецької дивізії.

2

ВОЛ. КОЛОССОВСЬКИЙ,
Ґен. Штабу Підполковник.

Модерна авіяція.

1. ТЕХНІЧНІ ДОСЯГНЕННЯ.

Останні 3—4 роки характеризуються надзвичайним, можна сказати блискучим, проґресом в справі конструкції авіяційного матеріялу. Досить буде вже згадати про світові рекорди літаків.

Рекорд швидкости лету, досягнутий 10.4.33 італійським летуном Анджелло, виносить 682 км. на годину. Досягнення надзвичайне, коли згадати, що наприкінці Світової війни літак мав швидкість не більше 220 км. на годину. Отже за якісь 15 років швидкість більше як потроїлася і дозволяє перелетіти з Европи до Америки за 5 годин.

Треба, однак, зауважити, що швидкість 682 км./год. лише рекордова. Випробовання літаків не тільки на контрольних 3-х км., але й на більших віддалях має наслідком досить значне зменшення швидкости (на віддалі 500 км. більше як наполовину — 305 км. год.).

Рекорд висоти лету було досягнуто в 1932 р. анґлійським летуном Урвінс, який досяг 13.193 метрів. Ця висота в $1\frac{1}{2}$ рази перевищує висоту найвищої гори земної кулі Гауризанкара (8.840 метрів). Пятнадцать років тому рекордова висота лету була лише 7.700 метрів (французький летун Буржуа).

Рекорд далекости лету без поповнення паливом було досягнуто в 1932 р. французькими летунами Буссотро і Росси, які перелетіли на віддаль 10.560 км. Також в 1932 р. були здобуті рекорди лету через Атлянтійський океан: 13 год. 30 хв. і, навіть, 10 год. 50 хв. (американські летуни Маттери і Ґриффін).

Всі ці досягнення, самі по собі надзвичайні, ще далеко не задовольняють бажань конструкторів. Конструкторська думка працює далі і найближчим її завданням у багатьох країнах (Франція, Німеччина, Америка) є будівництво літака для лету в горішних верствах повітря, в так зв. стратосфері (15—20 км. над землею). В той спосіб намагаються досягнути надзвичайної швидкости лету при найменшій витраті енерґії двигуна (через малый опір повітря в рідких верствах атмосфери). Отже в колах авіяційних конструкторів йдуть розмови про вигляд і конструкцію літака для лету зі швидкостю згука (300 м./сек. або 1080 км./год.), — що зовсім не є фантазією, але певною ідеєю, яка, імовірно, буде здійснена за якісь 5—10 років.

Питання про удосконалення конструкції літаків зараз розроблено з великою старанністю такими першоклясними технічними фаховцями, як Юнкерс у Німеччині, де-Монж у Франції, Коанда в Італії. Теорією і досвідом зясовано, що ідеальний літак має відповідати наступним вимогам:

1) Зменшення числа і розмірів частин, які викликують лише шкідливий опір повітря (колеса, корпус і ін.).

2) Наддання цим частинам несучої форми.

3) Розміщення всіх частин, які викликують шкідливий опір повітря, в несучих частинах.

4) Ідеальною формою літака є літак з самих лише несучих частин.

Наслідком всіх цих вимог було те, що зараз вже розроблено тип літака, так зв. „Літаюче крило", в якому тіло (фюзеляж) зовсім зникне і який уявляє з себе товсте крило аеродинамічної форми. Летун, паливо і все інше вміщується в тілі цього крила. Зразки таких літаків були розроблені в Німеччині Юнкерсом, у Франції де-Монжем, в Америці Норзропом, Вансом і Стовтом. Ми даємо малюнок одного з таких літаків конструкції Норзропа (Northrop). Літак цей (мал. 1) легкого типу, має мотор у 100 к.

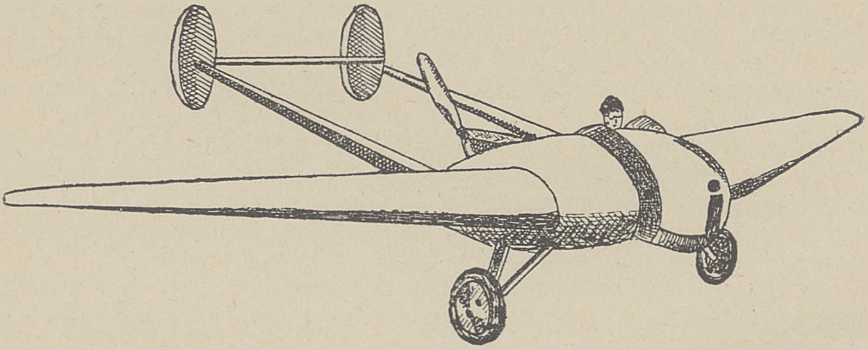

Мал. 1. Легкий американський літак типа „Літаюче крило", конструкції Норзропа.

сил. В Англії конструкція літаків типу „Літаюче крило" йшла іншими шляхами. Там літак має дуже куций корпус, а крила звичайної товщини, але загнуті взад (мал. 2); на кінці кожного з крил—стерно.

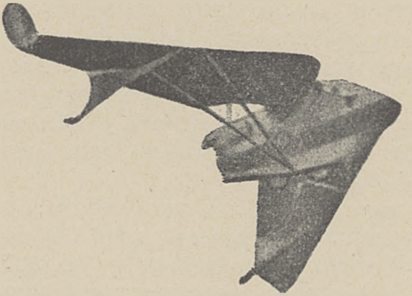

Мал. 2. Англійський літак типа „Літаюче крило".

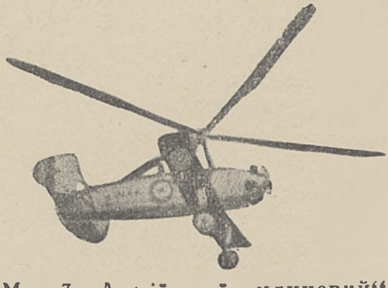

Мал. 3. Англійський „млиновий" літак.

Другим досягненням в справі авіяційної техніки є конструкція т. зв. „млинових літаків“, які мають змогу підноситися сторч догори і не потребують для злету великої площі. Такі літаки збудовані в Анґлії і Еспанії. Зовнішній вигляд анґлійського „млинового“ літака можна бачити на мал. 3.

В галузі конструкції авіяційних двигунів думка фаховців зараз найбільше працює над винаходом мотору, в якім сучасне паливо (бензин), могло би бути заступлено нафтою або іншим важким паливом. Цим переслідується мета збільшити дешевість повітрового сполучення (більш дешеве паливо) і його безпечність (нафта більш безпечна під поглядом пожежі). До останнього часу головною перешкодою для використовування нафтового мотору в авіяції була велика його вага. Зараз цю перешкоду подолано і моторові фірми в ріжних державах вже збудували нафтові двигуни, де на одну кін. силу приходиться лише 1 кґр. ваги мотору.

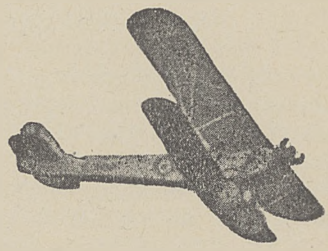

Мал. 4. Модерний літак, що на бажання може зміняти швидкість лету від 300 до 50 клм. на годину (Анґлія).

Так, в Америці відома фірма Пакқард випустила нещодавно нафтовий мотор з циліндрами в вигляді зірки і з водяним охолодженням. Цей мотор на пробах дав добрі висліди (84 год. безперестаного лету).

В Анґлії відома фабрика Рольс-Ройс в 1932 р. випустила нафтовий мотор дуже легкого зразку: на кожну кін. силу приходиться лише 1,2 кґр. ваги. Мотор має 11 циліндрів, розміщених у вигляді літери V і посідає 620 кін. сил; охолодження водяне. Мотор зараз вмонтовано на літаку Хавкер Хорслей і перші проби з ним виявили його добру якість.

У Франції інженер Клерже нещодавно сконструовав два зразки нафтових двигунів—в 300 і в 500 кін. сил., які не перевищують ваги, допустимої для літака; так, двигун у 300 кін. сил важить лише 365 кґр. Іспит моторів на монопляні Моран Сольнє в грудні мин. року дав добрі наслідки.

В Німеччині нафтові мотори розроблені фірмою Юнкерса.

Зовсім новою думкою в справі моторової техніки є конструкція так званих „реактивних двигунів“, які працюють на принципі ракети. Ця думка зявилася в звязку з бажанням здійснити можливість лету в стратосфері, де, через велику рідкість повітря, пропеллер вже не міг би дати літакові достатньої рухаючої сили; отже потрібно було збудувати мотор на зовсім нових підставах.

Над конструкцією реактивних двигунів зараз багато працюють в ріжних країнах (в Німеччині—заводи Раабкаценштейн в Касселі і Юнкерс у Дессау) і можна думати, що ідея ця напередодні її практичного здійснення. Це, розуміється, зробить в авіяції повний переворот і тоді сучасного літака треба буде передати до музею. Пропеллер і двигун літака будуть заступлені

спеціяльною коморою горіння, в якій вибухатимуть послідовно заряди газу або іншої річовини; продукти вибухів будуть виходити ззаду через щілини комори і в той спосіб буде утворюватися реактивна рухаюча сила (подібно до виникання сили відкочування гармати при стрілі). Після теоретичних підрахунків, літак з таким двигуном, в разі лету на висоті 20—25 кл., має розвинути швидкість аж до 2000—3000 кл. у годину. Без сумніву, при дальшому удосконаленні двигуна, в той спосіб доведеться здійнити одну з самих сміливих мрій людськости — лет в міжплянетові простори.

2. ЗНАЧІННЯ АВІЯЦІЇ В МОДЕРНІЙ ВІЙНІ.

Сучасний літак, через технічні удосконалення, є надзвичайно цінною зброєю при веденні модерної війни. Маневрова зручність літака надзвичайно велика: він швидко взлітає, в короткий час осягає потрібну висоту і легко може повертати в ріжних напрямках; може триматися без спуску довший час і перелітати великі простори; може літати як вдень, так і вночі майже при всяких умовах погоди; дає спроможність вражати ворога на землі, на воді і в повітрі, провадити розвідку над ворожим тереном, роблячи навіть світлини розташування і будівель ворога; може підтримувати звязок з своїми штабами і частинами через радіо і кидаючи донесення на письмі. До того треба додати, що літаки, в порівнянню з іншими воєнними машинами, не є дуже коштовною зброєю; будівля їх може провадитися у великій кількості в розмірно короткому часі; для їх взлету і сідання не потребується складних засобів — досить рівної невеликої площі. Нарешті літак, через велику швидкість руху і невеликі розміри, не уявляє помітної цілі на скільки небудь значній висоті, — тоб-то не є вражливий від ворожого вогню.

Отже всі ці властивості авіяції і є тими головними підставами, які наддають їй надзвичай велике значіння в модерній війні. Авіяція є бойовим чинником, від праці якого в великому ступневі залежить побіда чи поразка суходольної армії. Авіяційна зброя має можливість наносити вдари по глибоких районах ворожої території— все нищити, псувати, висаджувати в повітря.

Трудно собі уявити, які форми має приняти повітрова війна в майбутності. Досить часто фахова европейська преса висловлює передбачення, що центр ваги в операціях майбутнього буде перенесений з суходолу в повітря. Зявляться величезні повітрові армії, які будуть оперувати подібно до сучасних ескадр морської узброєної сили. Спереду—розвідчі патрулі з легких швидкохідних літаків, за ними — лінії повітрових кружляків для розпочаття бою. Нарешті — головна маса тяжких повітрових кораблів, яка буде посідати всі засоби сучасного бою — далекострільні гар-

мати, літаючі торпеди, отруючі гази, прилади для димових загород і ін. Ця бойова маса, якою буде керувати через радіо адміральский літак, намагатимеся шукати рішення гарматним боєм і атакою повітрових сил ворога. Після того повітрові транспорти побідника мають висадити в головних точках ворожої країни значні бойові одиниці суходольного війська, які, спіраючися на опанування повітрям, параліжують працю центрів ворога і встановлять в країні свою залізну владу. Всякий опір ворога буде зламаний і війна скінчена.

Можливо, що цей малюнок на сьогодні ще трохи фантастичний. Але ніхто більш не може сумніватися, що повітрова зброя ховає в собі силу несподіванок і дійсність її зростає щорік все більш і більш. Досить згадати про американські спроби використовування літака-автомата, який має змогу сам, без летуна, занести в глибоке запілля ворога тони вибухових річовин і скинути їх в бажаній точці майже з математичною досконалістю. Досить згадати про нещодавні акції японського війська в північних Хінах (лютий-березень 1933 р.), коли японська невелика армія за 10 день опанувала провінцією Джахоль (простором з сучасну Німеччину) лише через вміле вживання модерної бойової техніки, найголовніше ж — авіяції, якої хінці не посідали. В той спосіб 25 тис. японців легко розбили 120 тис. хінську армію.

3. ГОЛОВНІ ПІДСТАВИ БОЙОВОГО ВЖИВАННЯ АВІЯЦІЇ.

Характерною якістю воєнної авіяції, як і всякого іншого засобу воєнної техніки, є її велика залежність від умілости начальників її вдало вживати. В повітровій війні більш, ніж в якій іншій, надзвичайну ролю грають знання, здібності, природні почуття тих, хто керує обєднаннями літаків.

В суходольній війні можна, буває, заняти фронт від Балтійського аж до Чорного моря суцільною лінією стрільців. Для того вистарчить людей. Але хиба можна мати стільки літаків, щоб вдалося ними затулити суцільною стіною свій кордон підчас оголошення війни? І хиба матимуть змогу літаки вдень і вночі триматися в повітрі, прикриваючи кордон від ворожого вдару?

Стає зрозумілим, що акція повітрової зброї мусить ґрунтуватися *на комбінаціях, а не на числі літаків.*

В 1918 р. французи мали на фронті 2750 боєздатних літаків. Не вважаючи на те, що ці сили багато перевищували сили німців (коло 1500 літаків на всіх фронтах), французи мали змогу забезпечувати собі панування в повітрі лише на деяких, більш важливих відтинках фронту і то тільки на кілька годин в добу. Вони не мали змоги захопити панування повсюду і раз назавжди. Таке завдання потребувало би кілька десятків тисяч літаків, чого ні тоді, ані зараз не може мати жодна держава.

Можна думати, що й в майбутніх війнах становище зали-

шиться тим самим. Ні одна з сторін не буде мати змоги захопити безсумнівного панування в повітрі. Повітрова боротьба буде провадитися зі змінним успіхом і в цій боротьбі першенство буде мати той, хто краще, зручніше і з більшою інтуїцією буде користуватися якостями повітрової зброї. Ікар на зліплених воском крилах не долетів до сонця. Дедал з виключною, ґеніяльною дотепністю міг використувати межі і можливості тогочасного „літака“!

Досвід минулої війни показує, що штука вмілого використування авіяції полягає, головно, в наступнім:

1) Комбінування акцій авіяції з чинами інших родів війська, головно ж з допомоговими підрозділами повітрової служби: стеженням з привязних аеростатів, протиповітровою обороною і акцією стежних наземних патрулів.

2) Масове вживання авіяції: всі засоби скупчуються по можливості на одному чи кількох відтинках фронту, де відповідно обставинам необхідно в той чи іншій час мати перевагу над повітровим чи суходольним ворогом.

3) Перехід до тимчасової оборони на інших відтинках, які будуть на той час забезпечені, головним чином, частинами і засобами протиповітрової оборони.

4) Доручення авіяції виконання лише тих завдань, яких інші роди війська не можуть виконати.

Треба завжди памятати, що авіяція є зброя короткої, шквальної акції і вона не витримує постійного, безпереставного вживання. Досвід війни і мирного часу показує, що один і той же літак з одним і тим же летуном може виконати працю лише один раз на добу, а при випадковому напруженню — два рази. І хоч запасу палива вистарчає на кілька годин лету, неможливо вимагати від летуна, щоби він використовував кожного разу повністю всі технічні можливості своєї машини. Дуже часто його сили будуть вичерпані вже через $1—1^{1}/_{2}$ год. лету. Крім того треба числитися з певною кріхкістю авіяційного матеріялу, який в умовах польової служби дуже швидко може псуватися і на довший час виходити з ладу.

Отже всякий військовий начальник, який має під своєю командою авіяцію, мусить її берегти, користуватися нею обережно і завжди числитися з технічними порадами фаховців.

В умовах модерного бою на авіяцію покладаються наступні оперативні завдання:

1. Стеження (розвідка, фотоґрафування, кореґування гарматного стріляння).

2. Бій проти повітрового ворога (нищення літаків і аеростатів).

3. Напад на земні обєкти (бомбардування і стріляння).

4. Супроводження військ (допомога їм, охорона руху, маскування димовою загородою, докладна розвідка і т. ін.).

5. Виконання повітрових десантів (висадка військових частин у ворожому запіллю).

Відповідно до цих завдань сучасний авіяційний матеріял розподіляється на:

1. Розвідчі літаки. 2. Літаки-нищителі. 3. Бомбометні літаки. 4. Штурмові літаки. 5. Транспортові літаки для транспортування війська.

Кожен з цих літаків має свої технічні якости і спеціяльну будову. Про вимоги, які ставляться тактикою до ріжних типів літаків, говориться нижче. Теперь цікаво зупинитися на досягненнях авіяційної техніки щодо будівлі модерного авіяційного матеріялу ріжного типу.

4. АВІЯЦІЙНА ТЕХНІКА ЗА РР. 1932—1933.

Авіяційна промисловість головних держав в рр. 1932—1933 була звернула найбільшу увагу на будівлю бомбометателів і нищителів, тоб-то, тих типів літаків, які мають завданням виконання самостійних операцій. Будівля літаків для обслуговання суходольного війська не була дуже розвинута.

Конструкція бомбометателів найбільше ухилялася в бік будівлі швидкохідних літаків, а не в бік збільшення їх ваги і підйомної сили. Ця „байдужість“ до важких бомбометателів, мабуть, пояснюється надзвичайно високою їх коштовністю. Так, літак-велетень Юнкерс 9—38 (Німеччина) вагою в 24 тони коштує коло $^1/_2$ млн. зол. дол.; великий літак Дорнє ДО-Х вагою 52 тони, навіть, 1 млн. зол. дол. Так само і експльоатація їх потребує значних видатків (одна година лету Юнкерса коштує 500 зол. дол.). Отже конструктори прагнуть більше до будівлі легких і середніх бомбометателів.

В цім напрямі добрих наслідків досягла Америка, яка одержала в 1932 р. два нові зразки бомбометателів — Беїнг В-9 і Ґлен Мартин В-907. Обідва літаки мають по два мотори в 575 кін. сил. Через досконалі аеродинамічні форми і через уживання ховаючихся в корпусі при леті шасси (колес) той і другий літаки мають швидкість коло 300—320 км./год., що для бомбометателів є добрим досягненням. Запаси палива — на $2^1/_2$—3 год. лету; несуть на собі по 900 кґр. бомб.

Щодо будівлі літаків-нищителів, то добрі наслідки були досягнуті в Польщі, Америці і Франції. Збудований польським державним авіяційним заводом нищитель PZL-P-XI має на висоті 3 км. найбільшу швидкість 355 км./год., а літак P-XXIV (розроблений проект), навіть, 405 км./год., що висовує цього літака на перше місце серед нищителів цілого світу. В Америці було прийнято на узброєння літак-нищитель Беїнг Р-26, який має швидкість коло 385 км./год. У Франції модерні зразки нищителів мають швидкість лету 360 км./год. і набирають висоту в 5 км. за 6—7 хвилин.

Будівля розвідочних літаків також досягла значних успіхів. Літаки цього типу — анґлійський Вестлянд Валляс і американський Кертис О-39 Е мають швидкість лету коло 285 км./год.

Звернуто було увагу і на конструкцію літаків для транспортування військових частин. Анґлійці випробували такі літаки для пересування одного піхотного куріня з Еґіпту в Ірак, а американці — для пересування берегової батареї в районі Панамського каналу. Транспорт згаданого куріня було скінчено за 6 днів, тоді як пересування його суходолом потребувало би 18 днів і потрійних грошових витрат. Пересування американської батареї було скінчено за $1^{1}/_{2}$ години, тоді як пересування її суходолом не могло би бути скінчено менш як за 12 годин.

5. ЧИННОСТІ АВІЯЦІЇ РІЖНИХ ФАХІВ:

а) Розвідча авіяція.

Розвідча авіяція по всіх великих державах є належністю: 1) дивізій, 2) корпусів і 3) вищих зєднань (армій, армійських ґруп і ін.).

Дивізійні розвідчі літаки мають завданням ближню розвідку ворожого фронту, підтримання звязку між військовими частинами і командуванням, кореґування гарматного вогню.

Найкраще ці завдання може виконати легкий двох-особовий літак, досить швидкохідний і узброєний двома кулеметами: один в розпорядженні пільота, а другий — стежача.

Корпусна розвідча авіяція має завданням розвідку розташування ворога на всю глибину поля бою (до 30 км. вглиб). Характеристика сучасного корпусного літака: трох-особовий апарат, узброєний трьома кулеметами, остільки швидкохідний, оскільки дозволяє його вага.

Армійська розвідча авіяція має завданням розвідку запілля ворога: рух його резервів, працю залізниць і інших шляхів транспорту і т. ін. Її праця буде сягати 150—200 км. поза лінією фронту. Характеристика літаків: двох-особовий апарат, дуже швидкохідний, маючий змогу літати на великій висоті, з великим проміннням ділання; узброєння — два кулемети.

Можна бачити, що ріжниця завдань в умовах праці дивізійної, корпусної і армійської авіяції потребує трьох ріжних типів машин. Однак, бажання зменшити по можливості кількість типів літаків приводить до того, що в багатьох державах розвідча авіяція має лише два зразки машин: для далекої і для близької розвідки.

Щодо праці розвідчої авіяції, то дивізійні літаки найчастіше будуть літати низько, щоби мати можливість розглядіти більше подробиць (до 1500 метрів); вони рідко будуть ввязуватися в повітровий бій, бо в зоні своєї праці досить надійно забезпечені протиповітровою обороною і власними нищителями. Однак,

з-за невеликої висоти лету, їх бажано захистити легким панцером, що зараз й робиться всюди.

Корпусна розвідча авіяція нормально буде працювати на висоті до 3000 метрів і в зоні більш віддаленої від розташування своїх військ. Досить часто доведеться їй давати узброєний опір ворожим повітровим силам, які будуть старатися перешкодити її праці. Для того саме корпусні літаки мусять мати міцне оборонне узброєння, найчастіше три або навіть шість кулеметів (спаровані).

Армійські літаки, які будуть працювати ще на дальших відданеннях від фронту, найчастіше будуть виконувати свої завдання на висотах аж до 6000 метрів. Ввязуватися в повітровий бій їм невигідно; отже для врятування від ворожих нищителів мусять вони мати велику швидкість.

Розвідчі літаки всіх типів потребують приладів для фотоґрафування і радіосполучення. Взагалі ж дивізійні літаки найчастіше будуть виконувати свої завдання фіксуванням стеження, а корпусні і армійські — фотоґрафуванням.

В умовах сучасного бою повітрова розвідка повинна провадитися не лише вдень, але й вночі. Навіть праця вночі багато більш важлива, бо зараз всі армії виконують похідні рухи і скупчення вночі.

б) Нищительна авіяція.

Головне завдання її — бій з повітровими силами ворога. Часом бере вона також участь в обстрілі наземних цілей.

Літаки-нищителі є належністю вищих штабів—армій, армійських ґруп. Лише ці штаби мають змогу визначити, де і в який саме час нам стає необхідним забезпечити панування в повітрі. Це вимагає праці нищителів у великих зєднаннях — ескадрами або полками.

В технічному відношенні літаки-нищителі мусять мати:

1) Велику швидкість лету — в модерних зразках коло 400 км./год. Ця якість дає летунові ініціятиву і дозволяє йому вибрати вигідний час і місце атаки (наприклад, проти сонця).

2) Можливість швидко досягнути великої висоти — в нових найкращих зразках — за 6—7 хв. — 5000 метрів. Ця якість корисна в тім відношенню, що нищитель найкраще може атакувати згори.

До останніх часів цим вимогам найкраще відповідали одноособові нищителі. Такий літак несе на собі лище одну людину, т. т. меншу вагу, що збільшує його летні якості. Однак, в бойовому відношенні такий літак має багато хиб. Маючи тільки один кулемет, який може стріляти лише наперед, літак при повороті зовсім беззахистний проти нападу ззаду; підчас минулої війни саме в такий спосіб багато нищителів було знищено. Це примусило обмежити зону діяльности одно-особових літаків, визнати,

що вони не повинні віддалятися від передової лінії ворога більш як на 10—15 км; отже, одно-особові нищителі стали оборонною боєвою авіяцією. Вони мали змогу досить успішно виконувати завдання забороняючого змісту — не дозволяти ворожій авіяції працювати над своїм розташуванням, але виконання завдань активного характеру — в ворожому районі було їм не під силу. Цю роль доводиться покласти на інший тип бойових літаків — двох-особові нищителі.

Модерні зразки таких нищителів розроблені в Америці, в Анґлії і ін. Швидкість руху їх не нижче одно-особових літаків, узброєння — два кулемети (або чотирі спаровані).

Один з досконалих зразків модерних одно-особових нищителів — голянський Фоккер D. XVII — показано на мал. 5-му.

Мал. 5. Модерний літак-нищитель голяндської продукції Фокер Д. XVII. Одно-особовий; мотор Іспано-Сюїза 12Х у 650 кін. сил; найбільша скорість 350 кл./год.; набирає висоту 5000 метр. у 7,4 хв.; дах 9600 мтр.

Дальшим розвитком типа нищителя є трьох і чотирьох-особові літаки, які посідають велику силу вогневої акції. Це літак-нищитель майбутнього.

В тактичному відношенні нищителям ставляться вимоги:

а) Не дозволяти ворожій авіяції літати над нашим розташуванням.

б) Прикривати діяльність наших розвідчих, бомбометних і інших літаків, а також привязних аеростатів.

в) Вдиратися в розташування ворога з метою нищення його повітрових сил.

Всі ці завдання вимагають праці нищителів на ріжній висоті, найчастіше в трьох зонах: верхній—вище 6000 метрів, середній—4500 м. і нижчій — 1500 м.

Якщо нищителі мають завданням прикриття інших родів повітрового війська (бомбометателів, розвідчиків і ін.), то нормально вони мусять летіти спереду і вище обєкта прикриття. Віддалення їх в цім разі мусить бути рівним подвійній висоті лету. Наприклад, якщо нищителі летять на висоті 6000 м., то мусять бути віддалені від обєкту прикриття на 12000 м.

в) Бомбометательна авіяція.

Цей рід авіяції уявляє собою справжню артилерію, яка в багатьох відношеннях має перевагу над звиклими гарматами. Район їх акції більш далекий, а бомби їх, досягаючи ваги 2000 кгр., несуть велике нищення.

Останніми роками всі держави звертають особливу увагу на збільшення бомбометательної авіяції і вона зараз є підвалиною повітрової сили. В Анґлії, напр., бомбометателі складають більш 50 відсотків всього повітрового війська—майже утричі більше в порівнянні з 1927—1928 рр.

Звернення уваги на бомбометальну авіяцію залежить від того, що руйнуюча сила і досконалість цього роду війська надзвичайно зросли. Ця саме авіяція й робить те, що ріжниця між фронтом і запіллям на війні зникла, бо ціла глибина ворожої території є під загрозою смерти і нищення.

Розвиток бомбометальної авіяції йде в двох напрямах: 1) конструкція легких, швидкохідних, маневрових літаків для акції на глибину 250–300 км. від лінії фронту і 2) конструкція важких літаків для глибокої акції в складі самостійних повітрових ескадр.

Перше завдання виконано повсюди з добрими наслідками. Модерний легкий бомбометатель має швидкість лету аж до 300 км./год., може летіти на висоті до 7000 метрів, бере коло 300—400 кґр. бомб. Одним з найкращих зразків таких літаків є анґлійський Хавкер-Харт. Добрі зразки мають й американці, про що згадувалося (Беїнг, Ґлен Мартин—до 320 км./год.).

Друге завдання більш тяжке і до сьогодня воно ще не має остаточного вирішення. Все ж американці, анґлійці, французи мають зразки важких літаків, які наближуються до розвязання завдання. Ці літаки беруть до 3—4 тон бомб і мають промінь акції до 1500 км.

Одночасно йде напружена праця до вироблення методів більш досконалого і більш безпечного виконання бомбометання. Понеже зараз протилітакова артилерія має велику дійсність вогню, літаки-бомбометателі мусять виконувати свої завдання на великих висотах.

В Америці нещодавно було розроблено спосіб метання бомб при наглому зниженню літака з великої висоти на дуже малу (з 3500—4000 м. аж до 200—250 м.). Бомба кидається в останній мент. При цьому літак розвиває швидкість до 500 км./год. і протилітакова артилерія не має можливости його поцілити. Одночасно через малу висоту бомбометання досягається велика влучність бомб (по кораблях до 80—90%*).

В суходольній війні відріжняють бомбометання: вдень і вночі.

Для денного бомбометання вживаються більш легкі літаки з великою швидкістю лету, яка могла би врятувати їх від нищителів ворога. Часто, навіть, потребується супроводження бомбометателів власними нищителями. Цей рід бомбометання виконується лише на невеликі віддалі від лінії фронту.

Ночне бомбометання, через його більшу безпечність від ворожої авіяції, виконується на більш великих віддалях і для того вживається важких літаків, які мають велику підйомну силу (4, іноді 5—10 тон бомб), хоч і посідають обмежену швидкість лету.

Бомби, яких вживається зараз, бувають фуґасні, відламкові, хемічні, запальні, димові і освітлюючі. З них фуґасні найбільш тяжкі (до 2000 кґр. ваги). Їх руйнуюча сила, в звязку з досконалістю акції і можливістю переносити їх за сотки км. вглиб ворожої території, роблять їх **найбільш грізною зброєю модерної війни**. Це саме висовує авіяцію на перше по значінню місце в порівнянню з іншими родами війська.

г) Штурмова авіяція.

Її завдання—участь в земному бою акцією бомб, кулеметів, іноді гармат. Головну ролю при цьому має нищення живої сили ворога. Такі завдання авіяція виконувала ще за часів великої війни. Наприклад, в бою 8.8.1918 коло Морей літак франц. 15-ої кольон. дивізії кулеметним вогнем вибив німців з тк. зв. „Круглого ліска", який мав велике тактичне значіння, і в той спосіб відкрив шлях для наступу своєї піхоти.

Штурмові літаки для чинів знижуються до 100—400 метрів)іноді ще нижче) і ведуть короткий міцний обстріл своїх цілей. Для того вживається спеціяльних літаків з великим числом кулеметів. Наприклад, америк. штурм. літак Джон Лярсен має узброєння з 30 кулеметів, з яких 28 можуть стріляти одночасно, керуючись однією людиною. Також для атаки земних цілей вживаються легкі бомбометателі або літаки мішаного типа, які мають на узброєнні досить велике число кулеметів і несуть також й бомби. Модерним зразком такого літака є америк. штурмовик Кертисс „Штрайк А—8" — двох-особовий моноплян зі швидкістю до 315 км/год., узброєний пятьома кулеметами при запасі 200 кґм. бомб.

*) Американці приймають, що в разі нападу бомбометателів на ескадру навіть підчас її руху можна сподіватися на 30—80 відс. прямих влучень („Revue de forces aériennes", 1932 р.).

Розуміється, штурмові операції дуже небезпечні для штурмуючих летунів і тому цим засобом не треба вловживати. Статути всіх армій підкреслюють, що чини штурмової авіяції не повинні мати характеру змагання з піхотою і артилерією, але мусять мати метою продовжити акцію цих родів зброї поза межами їх досяглости. З того виходить, що головним обектом акції штурмової авіяції будуть резерви ворога, його штаби і запільні пункти важливого значіння.

д) Супроводження військ.

В останню добу Світової війни воюючі сторони досить широко вживали тк. зв. „піхотних літаків“, завданням яких було: тримати звязок між командуванням і військами, провадити близьку розвідку, маскувати частини ставленням димової загороди і т. ін. Завдання ці були тяжкі для виконання і потребували вироблення спеціяльного типу літака. Великої швидкости від такого літака не вимагається (досить коло 200 км./год.), але він мусить мати міцне оборонне узброєння (3—4 кулемети) і бути опанцерованим від куль і відламків; також треба, щоби літак мав на собі прилади для радіосполучення, сиґналізації, фотоґрафування і ставлення димової загороди. Літак має обслуговуватися летуном і двома стежачами. Типи таких літаків, більш-менш вдалі, зараз вироблені в багатьох державах.

Для успіху акцій піхотного літака велике значіння має вибір відповідних летунів. Крім доброго технічного підготовлення від них вимагається виключна сміливість, холоднокровність, спритність, вміння орієнтуватися в складних обставинах ближнього бою і посідання знання тактики модерного бою піхоти.

е) Транспортова авіяція (повітровий десант).

Швидкість пересування на літаку військових частин, здібність його до транспорту війська навіть поза лінію ворожого фронту,—вже досить давно спокушували тактиків використовувати авіяцію для повітрових десантів в запілля ворога або на його крила.

Підчас Світової війни були випадки вживання літаків для висадки у ворожому запіллю шпигунів або поодиноких осіб для акцій нищення. Так, 14 жовтня 1916 р. німецький літак висадів в російському запіллю в місцевості на південний захід від м. Рівне на Волині полковника Коссель і бунчужного Віндиш, котрим дано було завдання зіпсувати залізницю Рівне—Броди. Після виконання завдання (залізницю було зірвано в 3-х місцях) німецький літак через 24 год. забрав обох німців.

В сучасності, після конструовання літаків-велетнів з великою підйомною силою (німецький ДО—Х піднимає корисной ваги 12 тон), вже стало можливим вживати авіяцію для транспорту цілих

частин війська. Анґлійці робили спроби в 1932 р. пересовувати повітровим шляхом в кольоніях частини від 1 до 3 піх. сотень (Каїр — Капштадт, Каїр — Ірак). Вони ж збудували спеціяльний міцний літак „Ґльостер“, пристосований для транспорту війська.

Можна сказати з певністю, що в майбутніх операціях повітрові десанти в запілля ворога будуть виконуватися в широких розмірах з метою нищення великих воєнних склепів і уряджень воєнної промисловости.

Очевидно, що для таких операцій потрібні великі літаки. Як раз тепер доводиться багато чути про будування в ріжних країнах повітрових велетнів, як згаданий ДО—Х, американський Форд 14—А (бере 38 пасажирів), голядський Фокер Ф - 12 (32 пасажири) і ін.

Транспортова авіяція, крім того, буде широко вживатися в модерній війні для служби постачання, особливо в місцевостях зі злими шляхами і в разі ізольовання або оточення ворогом відділів війська. Французи підчас кольоніяльних експедицій в Сирії і Мароко досить часто вживали авіяцію для служби постачання.

6. ПОВІТРОВІ АРМІЇ МАЙБУТНЬОГО.

Авіяція в сучасному її стані вже реально знаходиться напередодні ведення самостійних повітрових операцій, ведення бою в повітрі і на суходолі масами літаків у ріжних бойових ладах з уживанням вогневих, хемічних і інших засобів нищення,—в ріжних комбінаціях і з ріжних дистанцій.

Воєнні фаховці всіх країн переконані в тім, що повітрова фльота не є вже лише допомоговим військом, але має й самостійне оперативне значіння. В Анґлії, в Італії, у Франції, навіть нещодавно в Німеччині, зформовані незалежні міністерства повітрової фльоти, тоб-то вона орґанічно і принципово стала на те саме місце в системі оборони держави, як армія і фльота. У французів існують повітрові дивізії, у других народів повітрові бриґади — правдиві стратеґічні зєднання, які призначаються для самостійних акцій на театрі війни і які є в руках вищого командування міцною зброєю для нанесення вдару на важливих точках ворожої території і поля бою.

Повітрові маневри великих держав за останні роки показують, що центр ваги бойового вживання авіяції рішуче перекладається на операції великими повітровими масами з уживанням бомб ріжних калібрів, хемічних засобів (особливо широко вживаються дими для маскування), міцної вогнепальної зброї. Головна сила авіяційних мас при цьому складається з бомбометателів і нищителів.

Отже треба числитися зі зявленням в майбутніх війнах цілих повітрових армій. Такі армії з оголошенням війни будуть робити напади на глибоке запілля ворожої території з метою перешкодження мобілізації ворога, нищення залізниць,

мостів, адміністративних осередків, матеріяльних джерел воєнної сили, тоб-то промисловости, склепів, баз і т. ін. Ці безперестані вдари по ріжних точках території воюючої держави мають стерти в модерних війнах всяку ріжницю між фронтом і запіллям. Страждати від війни буде ціла людність держави.

7. КЕРУВАННЯ ЧИНАМИ АВІЯЦІЇ.

Практично орґанізація чинів авіяції вичерпується ясним і чітким вирішенням кожним начальником наступних питань: 1) з якою метою, 2) які повітрові засоби, 3) де, 4) коли і 5) як — мусять бути вжиті. Можна дати наступні пояснення щодо вирішення цих питань:

1. З якою метою? Питання це потребує ясного і досконалого поставлення завдання. Ми вже згадували, що авіяція мусить вживатися лише для виконання тих завдань, які не можуть бути виконані іншими родами війська. Так само завдання авіяції треба обмежувати вимогами дійсної необхідности. Приклад: піх. дивізія завтра виступає. Командірові дивізії важливо знати становище у ворога на віддалі одного переходу. Що робиться глибше, його не обходить. Отже він дає завдання своїй розвідчій авіяції висвітлити район перед фронтом дивізії на 20—25 км. О більш далеких районах мають пеклуватися корпус і армія.

2. Які засоби? Це питання знаходиться в тісному звязку з попереднім. Засоби залежать від мети. При тому кожний загально-військовий начальник мусить досконало знати летні і тактичні якості підлеглих йому літаків, їх правдивий склад і справність.

Французи, на підставі досвіду війни, числять, що лише $^{2}/_{3}$ літаків знаходяться завжди в доброму стані і готові до праці, а $^{1}/_{3}$ — несправні.

3. Де? Орґанізація чинів авіяції вимагає розподілу праці, Райони праці дивізійних, корпусних і армійських літаків не повинні перекриватися, а кожний з них мусить лише торкатися до іншого. Така орґанізація ґварантує найбільшу ощадність в уживанню авіяційних засобів.

В цім відношенні потрібні постійне керовництво і розподілюючі вказівки вищих штабів.

4. Коли? Кожен начальник мусить числитися з тим, що праця авіяції в високій степені залежить від атмосферних умов і стану погоди. Отже вибір часу вилету для виконання завдання треба покладати на авіяційних старшин. Розуміється, це не виключає випадків, коли, в разі гострої необхідности, загальновійськовий начальник може потребувати негайного вилету літаків і виконання завдання за всяку ціну.

При виконанні термінових завдань треба мати на увазі, що кожний літак перед вилетом потребує часу для технічних і тактичних приготувань. Як показує досвід, на це треба від 10 до 30 хвилин.

5. Як? Начальники, які мають в свойому розпорядженні авіяцію, дають лише загальні вказівки щодо виконання завдання. Ці вказівки залежать від цілокупности обставин менту. Напр., при завданні на бомбометання, начальник може дати вказівки про більш безпечні для перелету зони, якщо про те він має відомості.

Взагалі ж летунам бажано давати найбільшу свободу щодо способу виконання завдання. Це їм дозволяє пристосуватися до обставин і як найкраще досягнути мети завдання.

В заключення треба підкреслити, що на війні три речі найбільше впливають на успіх праці повітрового війська:

1) Масове вживання авіяції.

2) Сувора ощадність в її вживанні на маловажливі і другорядні завдання.

3) Знання начальниками її технічних якостей і можливостей.

ЮРІЙ НАУМЕНКО.

Армії без вождів.

(Кампанія франко-німецька — серпень-вересень 1914 р.)*).

„Люде є нічим, людина є всім".
Наполеон.

I.

Досліджуючи перебіг ділань таких мас, якими оперується в сучасних війнах, надто легко втратити погляд на цілість. Через це вивчення обмежується часто розглядом ділань частини, намагаючись при допомозі збирання окремих явищ знайти вказівки що до засад, якими керувалися ділаючі. Але зрозуміння

---

*) Підставою до цієї статті послужила праця майора Роля-Арцишевського п. з. „Dowodzenie", вміщена в журналі „Bellona" на протязі 1930 і 1931 р.р. Згадана праця являється цінною передовсім з тої причини, що в ній подається багато фактичних даних, опертих на офіційних виданнях французького та німецького ґенеральних штабів, присвячених Світовій війні, як напр. „Reicharchir" і „Les Armées Françaises dans la Grande Guerre", а також на багатьох працях учасників війни, бувших головними діючими особами в часі розглядаємого періоду кампанії.

Не вдаючися в оцінку поглядів автора праці „Dowodzenie", користаємо з фактичних даних, накреслюючи перебіг одної з найцікавіших операцій Світової війни лише в загальних рисах, освітлення бо цього періоду в більш широкому масштабі вимагало би не сторінок, а томів. Але розглядаємий період кампанії не має собі рівних ні по величчю катеґорій, якими тоді оперувалося, ні по значінню для перебігу дальших періодів Світової війни, а тому є конечним хоч би побіжно ознайомитися з битвою, яка мала для Франції таке ж значіння, як битва на полях Каталаунських багато століть перед тим.

Ю. Н.

воєнних ділань може дати лише погляд загальний, охоплюючий з висоти всю цілість ділань, при чому однак не можна поминути і окремих явищ, бо вони властиво і складаються на ту цілість, якої ми шукаємо.

Надзвичай повчаючим під цим поглядом є вивчення перших ділань Світової війни на полях Франції, в часі яких історія зажадала — як від французів, так і від німців, — негайного крівавого окупу за хибні погляди на боротьбу та її провадження. До того ж, помилки, зроблені в цьому періоді, були причиною вичерпання обох противників недоцільними маневрами, що допровадило до позиційної війни. Здаючи собі справу, що майбутня війна не може так виглядати, як Світова, намагаються люде відгадати її обличчя. Одні шукають вказівок у студіях над кампаніями Світової війни, в яких маневр відограв рішаючу ролю. Інші, думаючи над способами уникнення ненависних позицій, шукають розвязання в моторизації війська, в способах використання артилерії, авіяції, газів і т. д.

Такі студії є необхідні, але не вистарчаючі. Треба, щоб уникнути хиб, які допровадили до позиційної війни, дослідити, чому це Велика війна загрузла в формах, які вже давно уважалися пережитками, про які вже перед Наполеоном казали: „Добре зорґанізована і маюча доброго вождя армія не повинна ніколи спіткати на своїй дорозі позиції, яка б її затримала" (Ґіберт).

Незадовго перед Світовою війною ґен. Колен писав: — „Неможливість вимусити розрішення битви спричиняється до намагань виконати другорядні завдання і до ставлення собі цілей, відлеглих від головної мети, тоб-то — знищення ворожої армії".

Ділання в серпні-вересні 1914 р. у Франції не були в стані „вимусити розрішення", бо обидві сторони опинилися перед позиціями, які змусили їх „ виконувати другорядні завдання". Понеже цього не могло бути при наявності армій „добре зорґанізованих і маючих добрих вождів" — значить ці власне умовини не були дотримані. Передовсім можемо відкинути шукання хиб в орґанізації військ, бо ще рідко ставали проти себе остільки знаменито зорґанізовані війська. Отже причина мусіла знаходитися в керуванні.

II.

Творцем німецького пляну війни з французами був Шліффен. Здаючи собі справу з труднощів провадження війни на два фронти, він шукав такого розвязання, яке дозволило би „навіть армії значно меншій від ворожої осягнути визначену ціль". Практичний вираз своєї доктрини дав Шліффен в книзі „Канни", де доводить цілу абсурдальність і безплодність так званої чолової боротьби. Він пише: „ в діланнях по внутрішніх операційних лініях не вільно допускати до чолової боротьби, бо це провадить непомітно до позиційної війни, яка для воюючого на два фронти, а до того ж слабішого числом, є певним

вичерпанням, а що по тому йде — неуникненою поразкою. Треба конечно шукати виходу в розбитті частини сил ворога". Шліффен радить ділати глибоко на крило ворога, витворюючи штучно мішок при помочі відсування одного зі своїх крил і безупинного руху наперед другого крила, яке власне і мусить бути змонтовано надзвичай міцно. Ця засада і була втілена Шліффеном в його операційному пляні: праве німецьке крило, потужно змонтоване, мало перти що сили наперед і оминати всі спотикані перешкоди в той час, коли ліве крило мало в разі напору ворога відходити в мішок: Мец—уміцнення Саари—Страсбурґ, втягаючи за собою французів (схема І).

Що ж протиставили французи цьому плянові?

2 серпня, в день, коли німецький посол в Брюсселі доручив ультиматум з вимогою пропуску німецьких військ через Бельґію, ґен. Жоффр підписує наказ, який полягає на всуненню 4 армії між 3 і 5 для усталеного заздалегідь наступу на Нефшато (5 арм.) і Арльон (4 арм.). Видно з цього, що французи цілком не здавали собі справи з намірами ворога. Негайний наступ по закінченню концентрації мав попередити ворога і змішати в зародку його наміри.

Вже 4 серпня (на третій день мобілізації) 6 нім. бриґад перейшли бельґ. кордон і в ніч з 5 на 6 серпня атакували фортецію Льєж, центр якої 7 серпня був захоплений одною з бриґад (ґен. Людендорфа). Це був початок обходячого руху правого нім. крила.

7 серпня розпочинають війну і французи. Ґрупа (один арм. корпус, одна кін. дивізія і бриґада залоги Бельфору) вирушає з напрямку Бельфора до Верхн. Ельзасу і 8 серпня займає без стрілу Мюльгаузен, а на другий день віддає його в наслідок наступу зібраних нашвидко частин двох нім. корпусів. Але вже 10 серпня Жоффр наказує утворити 7 армію (Ельзаську), яка має поновити спробу увільнення Ельзасу. Ця операція розпочинається разом з наступом І і 2 армій — тоб-то 14 серпня.

Провідною думкою Жоффра було розпочати операції наступом добре звязаної цілости сил зараз же після закінчення концентрації. Безоглядний рішучий наступ мав здушити в зародку всі наміри противника. Далі побачимо, як виглядав на практиці цей наступ.

Бої, які виникли в серпні 1914 р. вздовж французького кордону від Швайцарії до р. Скальди, називають французи „граничною битвою", але це властиво був ряд окремих боїв, незвязаних один з другим. Цілість оказалася розбитою на чотирі окремі частини.

Для франц. наступу, як що він був вирішений, відкривалося чотирі напрямки: 1) Ельзаський — на схід від Воґезів з напрямку Бельфора, 2) Лотаринський — з напрямку Шарм, 3) Люксембурзький — між р. Мозель і Арденнами з напрямку Стеней і 4) Бельґійський — між Арденнами і лінією р. Мози з напрямку Ши-

мей. Спочатку лише два середні напрямки бралися під увагу. На правому мали відбутися демонстрації, а лівий оминули взагалі (рахуючи на оборону р. Мози бельґійцями). Однак Жоффр захотів конечно увільнити Ельзас і вживає поважну частину своїх резервів, утворюючи 7 армію. В той же час німці забирають з Ельзасу і ті сили, що були там, залишаючи тільки відділи ляндверу. 7 армія вирушає 14 серпня, легко відкидає німців і 19 серпня поновно займає Мюльгаузен.

Жоффр мав намір нанести головний удар в напрямку Лотаринському. Скупчені там сили становили майже половину чинних військ. Творили вони дві армії: 1) праву — ґен. Дюбайль і 2) ліву — ґен. Кастельно. Міцний удар мав бути нанесений з метою вийти на комунікації ворога і спаралізувати рух його мас, припускаємих в районі Мец-Люксембурґ. Однак Жоффр ослаблює 1 і 2 армії, беручи від них поважні сили для інших потреб. Мало того, замісць спільного наступу, який передбачався „Інструкцією" з 11 і 13 серпня, має наступати лише 1 армія, а 2 армія має допомагати наступом двох правих корпусів. Очевидно, коли цей наступ почався (14 серпня), то спіткав одразу же поважні теренові труднощі, які німці вміло використовували. Коли ж нарешті французи 20 серпня дійшли до Саарбурґ і Моранж, на них звалився наступ всіх сил німец. лівого крила. Протягом кількох годин франц. 2 армія опинилась на позиціях, з яких вийшла 14 серпня. За нею на другий день слідує і 1 армія.

III

Німецька армія в той же час розгортається згідно з прийнятим пляном (схема І). 16-го серпня Льєж в руках німців, а 17-го ґен.-ф. Клюк (на 16-ий день мобілізації) стоїть 4-ма корпусами в першій лінії проти р. Жетт. Від його правого крила (під Кермт) до Меца тягнеться безперервна лінія 17-ти німецьких корпусів, за якими стоять ще 9 в другій лінії.

Стратеґічний тестамент Шліффена передбачав для німецького центра і правого крила заходження вліво вирівняним фронтом. Однак Мольтке (Начальник Штабу в Начальній Команді) не зумів витримати фалянґи в такому вигляді, як того вимагав Шліффен. Причина лежала в тому, що окремі армії бачать лише свої місцеві потреби, а керовництво, замісць реґулювання руху цілости, улягає потребам хвилини. Засадою Мольтке, як і його старшого родича (з 1870 р.) було, що „начальний вождь повинен віддати ініціятиву в руки командуючих арміями". Фош, будучи професором стратеґії перед війною і студіюючи стратеґію маршала Мольтке, каже, що „війна 1870 р. не була керована ним, а ініціятива виходила від підлеглих. Така система, однак, полягаючи на окремих тактичних успіхах, може спричинитися до успіху стратеґічного лише проти нездібного ворога". Однак французи в 1914 році не були вже французами з 1870 р.

В протилежність Шліффену, Мольтке Старший вважав, що операційні пляни мають вартість лише до спіткання з ворогом, кажучи, що вождь має будувати на успіху кожної битви, навіть коли б попередньо уявляв собі справу цілком інакше. Мольтке Молодший пішов за прикладом старшого свого родича. І от, вже 14 серпня, маючи відомості, що в районі Туль-Епіналь знаходиться ніби 12 франц. корпусів, затримує цілий свій центр з метою приготовитися до переґруповання для битви в Лотаринґії, пояснюючи командуючим арміями, що плян заходження через Бельґію вже не обовязує. Але вже 16 серпня попередній плян знову обовязує.

Відомості про концентрацію 1 і 2 франц. армій спричиняються до повстання нової концепції: заманути їх в мішок до лінії р. Ніди і нижньої Саари і знищити ударом 5 і 4 нім. армій з напрямку Меца і верхньої Саари. Обережний наступ французів спричинюється до зміни концепції. Командуючий 6 армією (баварський принц Рупрехт), яка знаходилась проти 1 і 2 франц. армій, рішає, що сам справиться з французами і 19 серпня дає наказ про наступ. Шліффен мусив би перевернутись в гробі супроти такого зрозуміння Канн. Йому власне і ходило про те, щоб на цьому відтинку фронта викликати враження поразки (Ганнібал власне на подібному відтинку помістив найгірші відділи). Треба було заохотити ворога химерою успіху. Шліффен писав: „допіро через перемогу дістається переможець остаточно в тяжке положення, яке приносить йому знищення". Мольтке натомість не думає про стратеґічні виники операції 6 армії: йому ходить лише про місцевий успіх, про „велике значіння винику першої великої битви".

І дійсно, дні 20 і 21 серпня принесли німцям повний місцевий успіх, але в стратеґічному відношенні принц Рупрехт відограв ролю опікуна, який не дозволяє необережним французам надто віддалитися від свого дому. Франц. відділи вже через кілька днів починають вантажитися і відїзжають на відтинки, де дійсно важилася доля війни.

Мольтке остільки не здавав собі справи зі шкідливости кроку Рупрехта, що 21 серпня подає старшинам штабу відомості про „велику перемогу" в Лотаринґії. Таким чином він цілком втрачує погляд на цілість. Натомісць в штабі Рупрехта вважали, що завдання ослони вже виконано відкиненням франц. наступу і, згідно з пляном кампанії, прийшов час віддати частину сил на північ, де мали розігратись рішаючі ділання. Але Мольтке 22-го серпня дає директиву—„переслідувати в напрямку на Епіналь"— тоб-то використовування місцевого успіху, поминаючи цілість. Наступні накази скеровують переслідування навіть на півден. схід, щоб відрізати від Епіналя французів, які ніби то знаходяться у Воґезах. 25 серпня приїздить до штабу 6 армії старшина з Начальної Команди з поясненням, що вимагаємі операції являються вступом до прориву уміцнень французьк. лінії між Туль

і Епіналь. І це не дивлячись на те, що від багатьох літ всі пляни ґрунтувалися на думці про безнадійність подібного починання. В наслідок цих наказів 6 армія відрівається від Меца і, замісць відслонювання крила 5 армії з боку Вердена, сама відслонює своє крило від Нанси. Замісць співділання 5 і 6 армій вони посуваються ексцентрично, що година віддаляючись одна від другої, лівим крилом одна на Верден, а друга — правим крилом на Епіналь. А в прориві між ними стояли дві французькі армії. Рано 25-го серпня 5 нім. армія дістає удар з напрямку Вердена, а 6 армія — з Нанси. Ці удари не викликали поразки німців, але спричинилися до того, що 5 армія призначає тепер дві третини своїх сил на забезпечення від Вердена і відпадає таким чином від рішаючих ділань.

IV.

Видаючи наказ 1 і 2 арміям наступати в Лотаринґії, Жоффр наказує свому лівому крилу обороняти лінію р. Мози (13 серпня). Але вже 15 серпня він змушений вислати 5 армію для заткання прориву з напрямку Шимей і до того ще з завданням наступати.

На відтинок на північ від Арденнів переходить лише половина 5 армії, залишаючи решту сил в розпорядженні 4 армії і отримуючи замісць того частину резервів Начальної К-ди. На 16-го серпня Жоффр встиг вже позбутися всього свойого резерву, віддаючи з 9 дивізій 4 для Ельзаської армії, а 5 — для 5 армії. Командуючий 3 армією (ґен. Рюфей) звертає йому увагу, що фронт армії розтягнеться проти Меца на 50—70 клм. Яко протиділання цій небезпеці, формується спеціяльна Лотаринська армія (ґен. Монури) з частин 3 і 2 армії та з де-яких резервних відділів. Однак ця армія була цілком безчинною в часі серпневих боїв з поводу незакінчення концентрації.

Жоффр невдовзі переконався, що головні сили ворога були не в Люксембурґу, а далеко більш на північ. У нього повстає плян ударити 4 і 3 арміями в напрямку на Люксембурґ (коли німці ослаблять цей відтинок, забираючи сили на північ) і вийти на праве крило німців в мішку між р. Урт і Мозою, чому співділати мали: 5 армія з напрямку Шимей, анґлійці з напрямку Мобеж і бельґійці — з Брюсселя. Для того Жоффр відкладає наступ і розпочинає його лише 21 серпня (на другий день після поразки 1 і 2 армій в Лотаринґії). 4 і 3 армії вирушають в напрямку на північ, уступами вправо, майже не забезпечуючи себе. Впали вони на заздалегідь підготовлені нім. позиції в Арденах, бо руху цих армій німці не проминули. В боях цих не було жадної комбінації, жадного впливу вищого командування. Неуспіх наступу був цілковитий.

V.

Успіх 6 арм. (надпроґрамовий) здезорієнтував цілий нім. фронт. Кожний з командуючих арміями почав думати про свою власну

перемогу, намагаючись дорівняти баварцям. Очевидно, що ділання цілости розпадаються на ряд ділань відірваних, а до того ще ряд місцевих успіхів, осягнених завдяки надзвичайній вартості німецького жовніра, спричиняється до легковаження ворога. Ніхто не бачить, що все це є перемоги, осягнені в чолових змаганнях, що все це є разом „багато перемог без тої єдиної перемоги, яка вирішує долю війни".

Одним з перших, хто позаздрів лаврам 6 армії, був кронпринц (командуючий 5 армією). Дві армії нім. центру (4 і 5) ділали між середньою Мозою і сер. Мозелем в смузі, обмеженій справа північн. Арденнами, а зліва — уміцненим районом Меца. Вони творили внутрішнє крило заходячої фаланґи, для якої пунктом опертя і виссю обороту був Диденгофен, стислий звязок з яким мав забезпечити перед відкиненням лівого крила в часі посування правого (через Бельґію). Завдання 5 армії було таким чином оборонним і рухи її залежали від рухів 4 армії, яка знову ж, за посередництвом 3 армії, була сполучена з заходячим крилом (2 і 1 армії).

В той день, коли принц Рупрехт розпочав наступ (20 серпня), 5 армія дійшла до висоти Диденгофен-Етайль. На цій лінії кронпринц рішає почекати на 4 армію, яка зістала трохи втилу. 21 серпня 5 армія стоїть на місці, але в цей день на неї починають насідати французи і то досить необережно. В результаті кронпринц не витримує.

В воєнних грах мирного часу передбачався наступ французів на цьому відтинку і були накреслені напрямні для ділаючих тут нім. сил. На франц. наступ належало відповісти обороною, щоби полекшити завдання армій, заходячих лівим берегом Мози на тили ворога.

Ще о год. 11.30 21 серпня кронпринц рішає зачекати на 4 армію навіть на протязі дня 22 серпня, але вже о год. 16.30 того ж дня рішає несподіванно наступати і то цілим фронтом, не дивлячись на відірвання правого крила від опізненої 4 армії. Спротиви Мольтке, який, спіраючись все таки ще на пляні Шліффена, намагається утримати 5 армію на місці, не мають наслідків, і 5 армія наступає 22 серпня.

4 армія 20 серпня мала наказ лівим крилом тримати звязок з 5 армією, а праве підтягнути на висоту 3 армії, яка вже підходила до р. Мози. Завданням 4 армії було помогти 3 армії форсувати Мозу і співпрацювати з 5 армією у відкиненні наступу французів. 21 серпня ліве крило 4 армії виходить на висоту 5 армії, праве крило посувається на північний захід для сполучення з 3 армією. Директива Начальної К-ди подає, що 22 серпня ліве крило 3 армії посувається на Живе, а праве крило 5 армії на Тинтиньї. До цього часу все розвивається пляномірно. Але несподіванно о год. 3.00 22 серпня приходить відомість, що зі штабу V корпусу (5 армії) до штабу VI к-су (4 армії) прибув старшина і повідомив, що V корпус того дня наступає на Віртон (про

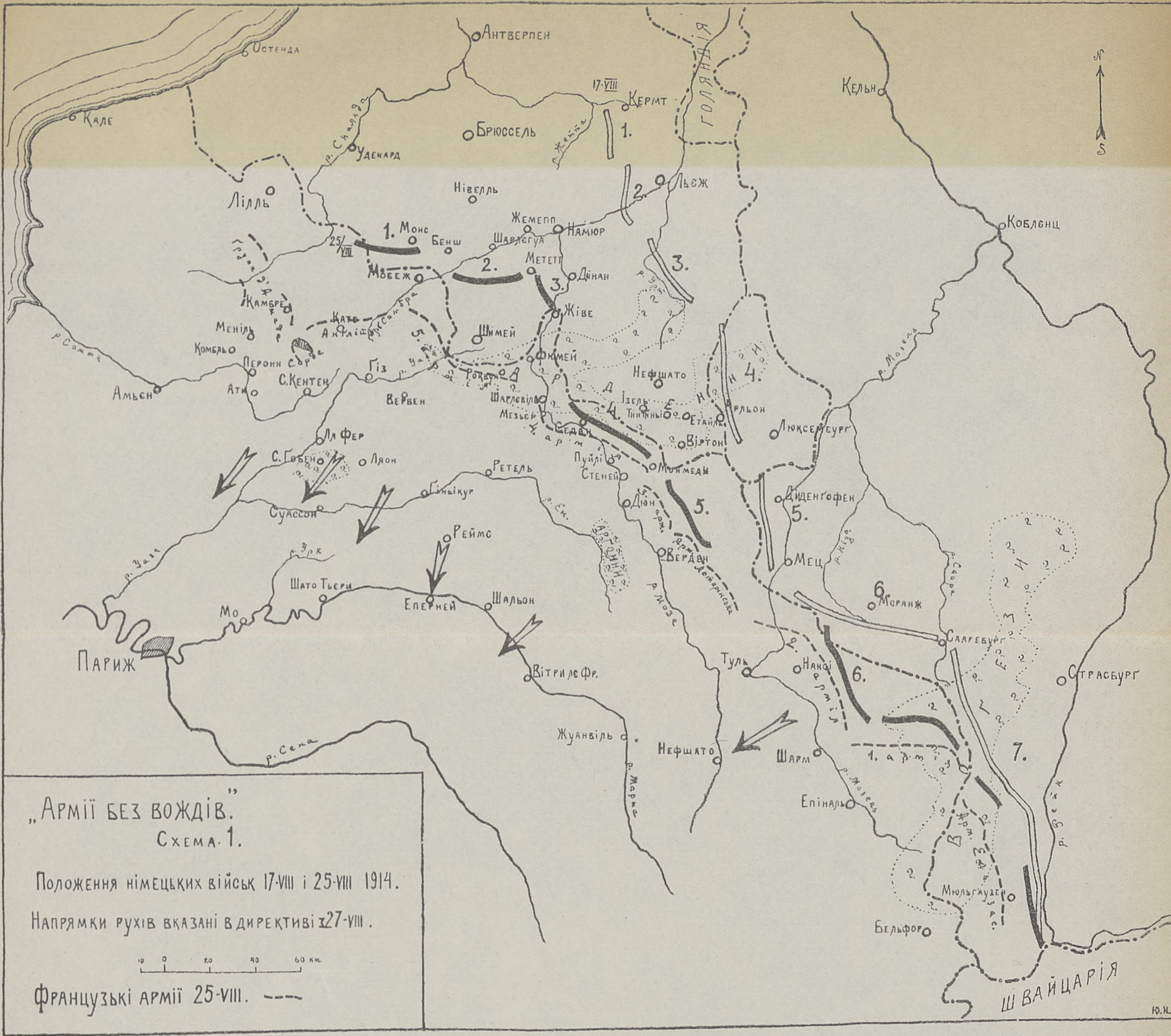

„Армії без вождів”.
Схема 1.

Положення німецьких військ 17-VIII і 25-VIII 1914.

Напрямки рухів вказані в директиві з 27-VIII.

0 20 40 60 км.

Французькі армії 25-VIII. ---

наступ 5 армії Начальна К-да не повідомила штабу 4 армії) і просить про забезпечення від противника, який посувається з Ізель. Командуючий 4 армією (принц Альбрехт) рішає скерувати своє ліве крило на південь для допомоги 5 армії. На протязі цього ж дня і решта 4 армії звертає на південь, увязуючись в бої і в результаті на ніч з 22 на 23 серпня для співділання з 3 армією залишається... один курінь. Між 4 і 3 арміями твориться прорив, який буде мати фатальні наслідки.

5 армія, після хоч і успішних, але тяжких боїв 20 серпня, мала намір на день 23 серпня стати на місці і впорядкуватись, але тепер принц Альбрехт захотів обовязкого наступати, щоби закінчити розпочату 22 серпня битву обходом французів своїм правим крилом. Маємо парадоксальну ситуацію: 22 серпня 5 армія хоче наступати, а для того має наступати і 4 армія, хоча вона на це не була приготована; 23 серпня 5 армія хоче стояти на місці (замір цілком слушний по відношенні до плянів цілости), але зато хоче наступати 4 арм., а до неї мусить приєднатися і 5 (з наказу Мольтке). Річ в тому, що Мольтке бачить перед собою можливість Канн: праве крило 4 армії обходить французів від півночи, а коли 5 армія допоможе обходом з заходу, то ворог, за яким в тилу р. Моза, буде знищений. Отже Мольтке наказує 5 армії наступати на північ від Вердена, відкидаючи французів на захід, тоб-то не тримаючися вже лівим крилом Диденгофена, який мусив бути властиво віссю обороту. В результаті контр-удар французів зі сторони Вердена на крило 5 армії змушує її повернути фронт на Верден всупереч дотеперішнім замірам. Бачучи загрозу з боку Вердена, Мольтке тепер лише пригадує собі основне завдання 6 армії і жадає від неї ослони крила 5 армії, але 6 армія задалеко від Меца, будучи заанґажована в напрямку на Епіналь. Безнадійність такого помислу змушує Мольтке шукати помочі в іншому місці, а саме — знову ж від 4 армії.

Командуючий 4 армією виявляє тепер поворот до здорового розуму і на день 24 серпня заряджує скерування армії на південний захід (з напрямку південного), щоби встановити сполучення з 3 армією, при чому праве крило посувається на Шарлєвіль, ліве — на Пуйлі. Ліве крило 3 армії посувається через Фюмей на Роквуа. Все складається знову добре. Але о г. 11.00 24 серпня приходить жадання 5 армії помочі в боях під Монмеди. І знову звертає на південь вся 4 армія, понеже Мольтке, не маючи змоги залатати фронту, розірваного завданням, даним 6 армії, наказує 25 серпня 4 армії енерґійно вдарити з метою допомогти загроженій 5 армії. У виконання наказу 4 армія звертає 26 серпня лівим крилом на Дюн (20 клм. на південь від попередньої цілі — Пуйлі), а правим — на Седан. Додамо, що 4 армія напіткала над Мозою на опір французів і замісць залишення їх на здобич для заходячого крила — вимагає помочі від 3 армії, яка рівно ж звертає на південь.

Оперативний плян вимагав перемоги лише на правому крилі. Все мало працювати для правого крила і допомагати йому. А тим часом необережний випад на лівому крилі пориває все вліво. Заходяча фалянґа розривається. Найважніша її частина без жадного опертя посувається відосібнено на заході, а 3 армія блукає безрадно між двома розділеними частинами ланцюга.

VI.

Що ж відбувається в той час на відтинку найважливішому— в Бельґії?

Командуючий 5 франц. армією ґен. Лянрезак весь час звертав увагу Жоффра на небезпеку, яка загрожувала з напрямку Шимей. Жоффр не погоджувався з його поглядами. Наступ німців на Льєж споводував лише висилку одного полку піхоти для нагляду р. Мози між Живе і Намюром. 12 серпня Жоффр згоджується на перекинення одного корпусу 5 армії на північ від Арденнів, який мав разом з кінним к-сом ґен. Сорде загородити напрямок Шимей. Ґен Лянрезак, незадоволений таким рішенням, налягає на своїй тезі, що на північ від Арденнів наноситься головний удар німцями. Хоча Жоффр і його н-к штабу переконані в противному, комунікат розвідчий Начальної К-ди від 14-го серпня стверджує присутність на північ від Арденнів 8 нім. корпусів разом з 4—6 кін. д-ми. В наслідок цього 15 серпня Лянрезак дістає наказ про переґруповання. В цей час корпус, висунутий раніш на північ від Арденнів (1 корпус ґен. Франше д'Есперей), провадить вже під Динан бій з німецькою піхотою, яку ледві спромігся відкинути на правий беріг Мози.

20 серпня аванґарди 5 армії доходять до р. Самбри, але Лянрезак не ризикує перейти через ріку, маючи при собі лише два к-си. Решта находиться ще далеко. Лянрезак цілком відосібнений. Правда, інструкція Жоффра з 18 серпня подає, що 5 армія має ділати в повному звязку з арміями анґлійською та бельґійською, але ґен. Френч (головнокомандуючий анґлійською армією) заповів, що анґлійці не будуть готові перед 24 серпня, а 18 серпня надходить відомість, що бельґійці відходять на Антверпен.

Не дивлячись на все це, Жоффр дає наказ 5 армії наступати на німців, знаючи, що їх сили виносять принаймні 6 к-сів і 3 кін. дивізії. Лише під впливом уваг Лянрезака Жоффр погоджується почекати з наступом. Лянрезак має намір перечекати день 22 серпня, бороначи лінію р. Самбри коло Намюра і забезпечуючись від р. Мози одним к-сом, а пізніше, коли надійде решта його сил, — форсувати Самбру і ударити на Нівель разом з анґлійцями, яки мали бути 23 серпня коло Монс. Однак його частини не витримали виду німців, що переходили ріку, і 21-го серпня кинулись на них, анґажуючись до битви. Правда, нім. наступ припинено, але відкинути німців за ріку не вдалося, і коли німці 22-го серпня рушили трьома корпусами на один вичерпа-

ний вже французький корпус, той не може стримати їх наступу. Лянрезак має намір 23 серпня зробити контр-наступ свіжими силами I корпуса, стягнувши його з-над Мози, але, заледві 23 серпня розпочалась артилерійська підготовка, надходить відомість, що поважні нім. сили перейшли Мозу. I к-с повертає чим скоріше на Мозу, щоби прикрити тили 5 армії. О год. 21.30 Лянрезак повідомляє Жоффра, що змушений до відвороту. Так звана „гранична битва" закінчилася.

Треба признати, що німці не використали тих можливостей, які їм представилися в Бельгії. Мозу на терені Бельгії мали перейти три армії: 1 армія ґен. Клюка між голяндським кордоном і Льєжем, 2 армія ґен. Бюлова між Льєжем і Намюром і 3 армія ґен. Гавзена між Намюром і Живе. Спільне завдання насувало вимогу спільного керування, але цілком сторонні причини не допустили до здійснення цієї умовини, а саме — особисті стосунки. Мольтке підпорядковує без вагання Клюка Бюлову, хоча Клюк має важливіше завдання, але не рішається підпорядкувати Бюлову рівно ж і Гавзена, який від нього старіший. З другого боку, не може Мольтке підпорядкувати Бюлова, старішого пруського ґенерала, саксонцеві Гавзенові. Яко вихід з цього положення знайшов Мольтке видачу наказа про „безпосереднє порозуміння" Бюлова з Гавзеном. В результаті—Бюлов використовує Гавзена для своїх цілей, а той, хоч і старіший, але повний куртуазії, замісць ділати для цілости, вислуговується Бюлову для цілей місцевого характеру, так само, як принц Альбрехт — кронпринцеві.

19 серпня 3 армія посувалася трьома к-сами в першій лінії. Позаду посувався резервний к-с, який мав бути ужитий для облоги Намюра. Однак Мольтке доручив облогу Намюра лівому крилу 2 армії. Бюлов 19 серпня визначає для облоги один зі своїх к-сів і, не питаючи Гавзена, правокриловий к-с 3 армії, відриваючи його і скеровуючи просто на північ. Гавзен, переконаний, що Бюлов це робить з доручення Начальної К-ди, не протестує, але, щоби підтягнути резервний к-с, зупиняє армію 21-го серпня.

В той же час Бюлов вирішує взяти на себе противника, що знаходиться між Самброю і Мозою. Це рішення сильно знівечило розмах заходячого крила. 20 серпня він заряджує переґруповання всього правого крила, щоби мати змогу сильним ударом трьох армій розправитися з ворогом, який ніби то знаходиться в цьому клині. Для того 1 і 2 армії, які досі посувалися на захід, мають 21 серпня звернути на південь.

Ніцо не могло більш протирічити науці Шліффена. Він вимагав, щоби кожний відділ самостійно боровся з перешкоджаючим йому ворогом, бо сусід поможе йому більше посуваючись вперед, ніж сполучуючись з ним. Бюлов був однак, по словам ґен. Ґренера, ще до війни знаний яко прихильник чолового вдару і противник доктрини Канн. Він вірив єдино в удар масованими силами. І цей ґенерал був власне покликаний до операції, яка мала

рішити про долю війни, операції, яка була збудована на доктрині Канн!

Всупереч зарядженням Мольтке, який все ж хотів посувати праве крило в дотихчасовому напрямку, Бюлов звертає на південь. Шліффен проектував, щоби заходяча ґрупа (1 і 2 армії) йшла лівим крилом по північному березі Самбри на Бенш-Мобеж, а правим — на Уденард-Лілль, а навіть і на захід від Лілль. Бюлов натомісць має замір 2 армію пересунути на південь р. Самбри, а 1 армію скерувати на Мобеж, а навіть на схід від Мобежа.

Спочатку Бюлов хоче форсувати Самбру ще 21 серпня, про що і повідомляв Гавзена, але пізніш відкликає цей наказ і повідомляє, що 2 армія буде наступати 23 серпня лівим крилом на Жемепп-Метет. Гавзен, з огляду на це, постановив ужити день 22 серпня на підготовку до форсування Мози. Однак і Бюлову не вдалося зупинити свого лівого крила, пущеного в рух ще 21 серпня, а 22 серпня він вже свідомо, маючи враження, що перед ним лише аванґарди французів, форсує Самбру всіма силами, не чекаючи допомоги від Гавзена, який лише 23 серпня переходить Мозу, в наслідок чого французи відступають з клина між Самброю та Мозою. Маючи відомості від авіяції, що кольони Бюлова під вечір 23 серпня посуваються на Метет, Гавзен заряджує на день 24 серпня зворот в південно-західньому напрямку, щоби не спіткатися з частинами Бюлова. Той однак налягає, щоби Гавзен наступав у напрямку на захід, не уявляючи собі ділання без стислого звязку з 3 армією. Гавзен знову змінює наказ, рушає зрана 24 серпня на захід, але вже о год. 9.45 мусить чим скоріше завертати кольонами на попередні цілі, бо авіяція знову повідомляє про наближення кольон Бюлова простопадло на напрямок маршу 3 армії.

Ґен. Клюк однак не був подібний до Гавзена. Він рішуче спротивляється намірам Бюлова звернути 1 армію на південь, звертається впрост до Начальної К-ди (яка в той час як раз зайнялась подіями в Льотаринґії). Бюлов все ж змушує Клюка видати наказ на день 22 серпня про зворот 1 армії вліво. І це тоді, коли згідно пляну Шліффена праве крило німців мало осягнути р. Скальду під Уденард. Несподіванно ситуацію рятують англійці. Вже 22-го серпня появляються вони на дорозі Клюка і дають причину припинити зворот на південь. Однак 1 армія тепер вже не обходить, але має ворога перед собою. Бої під Монс 23 серпня були боями цілком чоловими.

Наскільки нім. ком-ння було захоплено успіхами чисто місцевого значіння, доводить факт, що два к-си, які звільнилися після взяття Намюра 24 серпня, Мольтке відсилає до Східньої Прусії, яко зайві на Заході!...

Психоза осягнення місцевого успіху охоплює навіть і керовництво 1 армії, яка, переслідуючи анґлійців, міняє основний напрямок, щоби 26 серпня ще раз допасти їх і розторощити під Като. Рештки анґлійської армії опиняються під Парижем, де лише

особиста інтервенція анґл. мін. військ. справ Кітченера стримує їх від наладування на пароплави і відїзду до Анґлії.

Захоплення успіхами невдовзі однак у німців остигло. Ясно було, що ворог, зіпхнутий чоловими вдарами, зберіг боєздатність. 25-го серпня в Лотаринґії починають наступ французи на 6 армію, а ліве крило 5 армії знаходиться в досить тяжкому положенні. 26 серпня 4 армія напотикає на опір французів над Мозою, однак все це не переконує Мольтке в слушності поглядів Шліффена. Директива його, видана 27 серпня, має яко провідну думку дотримування цілком чолового характеру наступу. Зміст її зводився до наступного:

„Французи знаходяться у відвороті на Париж. 1 армія посувається на захід від р. Уази на р. Сену. 2 армія — через лінію Ля Фер-Ляон на Париж. 3 армія — через лінію Ляон-Гіньікур на Шато-Тьєри. 4 армія — через Реймс на Еперней. 5 армія — через Шальон (на Марні) на Вітри ле Франсуа. 6 армія опірається на Мец і в разі відходу ворога переходить р. Мозель між Туль і Епіналь".

Мольтке не згадує про обходи. Рівнолеглий рух пяти армій вже не є заходженням навколо Диденгофена, як хотів Шліффен. Все ж живучість пляну Шліффена була остільки велика, що і цей знівечений плян, як би був виконаний точно, допровадив би до окруження французів. Але Мольтке, видаючи директиву, дав у той же час арміям можливість звертати з визначених напрямків у разі опору французів на лініях рік. Це викликає що раз то скорочення нім. фронту, коли французи замісць на Париж відходять на південь, а навіть на південний схід—до швайцарського кордону. Це ж була мрія Шліффена!...

Але Мольтке був здезорієнтований цим напрямком відходу французів, будучи настановлений на битву чолового характеру. Війська правого німецьк. крила затісняються що раз то більше до середини, аж нім. фронт робиться коротшим від французського.

(Докінчення буде)

БОРИС МОНКЕВИЧ,
Сотник.

Військовий дух і його значіння.

Є дві великі сили на світі — Дух і Меч. Але на довшу мету Дух завше переможе Меча. **Наполеон.**

Світова війна пройшла в умовах, незнаних до того часу в історії народів.

Помимо мілінових армій, на сцену вийшли знаряддя і засоби руїни, які відбили на собі можливі досягнення людського генія в ділянці техніки.

Слідування засадам військового містецтва не тільки ускладнилося, але воно одержало здвиг в новому напрямкові, що викликало хитання і пониження значіння багатьох цінностей.

Прорив ворожого фронту, закопаного в залізо і бетон,

вимагав таких же ділань, які раніше пристосовувалися лише в умовах фортифікаційної війни. Досконалість повітрової розвідки утруднила користання таким важливим на війні фактором, як несподіванність, на якій полководець будував свої заміри.

Величезне напруження воюючої країни ще тісніш звязало сучасне запілля з діючою армією. Занадто очевидні приклади, коли армії були ще готові до боротьби і іспитів, а, між тим, запілля вже змучилося і здавало нервами.

Пружність сьогоднішніх армій знесилює не тільки ворог, але й власне запілля.

Сучасна стратеґія і політика не тільки шукають союзника, який буде битися поруч, але ще більше заклопотані питанням— як мати союзника в запіллі ворога.

Армії сполучені з запіллям міліонами незримих ниток і психольоґія тилу скоро відбивається на настрою війська.

В період війни кожна воююча сторона старається не тільки знищити живу силу свого ворога, але головне стремить до ослаблення його моральної пружности.

Отже завданням будучої техніки явиться власне удар по глибокому запіллю армії, щоби струснути уявою і викликати в країні пригніченність духа, незадоволення і розпач.

На поміч літаковим бомбам, газам і бактеріям, прийдуть провокація і невловима пропаґанда і тільки народи високого духа здібні витримати напруження сучасної війни, страшної і немилосердної.

Трудно уявити собі зараз ті умови, в яких буде проходити війна будучого. Здавалося би, що розвій військової техніки мусить привести до ступневої заміни чоловіка машиною, тоб-то до зменшення дієвої армії. Однак досвід минулої війни показує, що армії ростуть пропорційно розвиткові техніки.

У військовій літературі дуже часто писалося на тему „Дух чи матерія“. Висувалися проблєми і снувалися гіпотези щодо значіння військового духа в звязку з шаленим поступом військової техніки, де машина відограє домінуючу ролю.

Та-ба, з початком нової війни знову будуть кинуті в бій міліонові армії, бо долю бою завжди рішає людина, а не машина. Так було і так буде. Немає технічного засобу, на який не можна було би знайти протизасіб. Доручати долю держави машині— велике ризико.

Не треба забувати, що техніка понижує ступінь військового духа в народі; прищеплюючи віру в могутність машини, вона змінює психольоґію вояка. Римський леґіонер, узброєний коротким мечем, не знав іншого бою, як зустріч груді в груді. Натомість, в останню війну бій на короткому вдарі, тоб-то в рукопаш, був винятком, що пояснюється не силою вогню, а виродженням почуття волі. З ростом техніки удар на багнети буде ще менш правдоподібним. Тільки військо високого духа

і великих моральних вартостей зможе побороти інстинкт самозаховання і донести свій запал до рішаючого вдару.

Отже, не дивлячись на жадну техніку і умови її застосовання, всеж таки вони не виключають подібних випадків, де дух горує под матерією і яскраво маніфестує свою перемогу.

Од початків історичних часів усі перемоги і поразки були наслідками тільки духового обличчя данного народу і армії.

„Греки Іліяди шанували Ахілеса, греки впадку говорили лише про свободу“, говорить А. Моруа.

Силу сучасних армій не можна розцінювати в залежності від технічного узброєння. Моральний елємент тут грає не останню ролю і його відкидання незримо насуває небезпеку на військове містецтво, яке із стадії творчости переходить в стадію ремесла.

Не техніка і кількість людської маси, а завше її дух буде кінцевим переможцем.

„Зіпсуйте характер вояків, а матимете юрби Ксеркса. Піднесіть цей характер і матимете вояків Олександра“, говорить Ле Бон.

Сьогодні в питанні підготовки армії на першому місці стоїть завдання підготовки по-перше всього населення, від котрого залежить дати здорову чи хору армію і заховати в запіллі дисципліну і непохитність духа, не дивлячись на грядучі іспити.

Однак правдивий військовий дух існує тільки в армії, яка його культивує в мирний час і з якого складає іспит в час воєнний.

* * *

Військовий дух є могутнім моральним чинником в час бойового життя війська, без якого немислима жадна армія і без якого найбільш узброєний нарід є звичайною отарою овець, які розбігаються від появи одного вовка.

Військовий дух означає собою спільність усіх військових чеснот, властивих дійсному воякові. До цих прикмет належать: 1) мужність і хоробрість до забуття небезпеки; 2) войовничість; 3) шляхетність (благородство, лицарськість); 4) дисципліна (зрозуміння обовязку перед батьківщиною, підлеглість, карність); 5) самопожертва; 6) віра в свої сили, в начальників і в своє військове середовище (корпорацію); 7) ініціятива, самодіяльність і рішучість; 8) бадьорість; 9) витривалість (праці, недостач і страждань).

Безумовно, що ці прикмети можуть бути частинно врожденними, але більше виробляються системою виховання, яке повинно починатися з молодих літ вояка, а краще всього з дитячих літ.

Більшість цих чеснот уявляє собою приналежність самої нації, з середовища якої виходить армія, а тому, властиво, підготовка військового духа повинна починатися в цьому середовищі.

Підготовка цього комплєксу почувань, що зветься військовим духом, в модерній, патріотичній нації проходить трьома етапами. Першим етапом, т. т. колискою його, є сімя, родина, а головне батьки, Другим етапом є плекання військових прикмет державою в школі низчій, середній і вищій. І третім завершуючим етапом є армія, де в її кадрах мирного часу, під військовими пропорами, вояк остаточно оформлюється і відкіля він переходить в резерв узброєних сил держави. Коли справа виховання є на належній висоті, то і в резерві, при відносно невеликих зусилях держави і армії, вояки заховують військовий дух. Тільки при виконанні цієї умови армія, сьогодня уявляюча узброєний нарід, може посідати добрий військовий дух.

Військовий дух уявляв у всі часи відбиття морального стану нації. Останній залежить від його натури, звичаїв, культури, цивілізації, словом, від цілого укладу його життя, як в минулому, так і в сучасному. Народи значно відріжнюються між собою, маючи свої расові, національні і навіть племінні особливості. Для того військовий дух ріжних армій, основуючись в загальному на одніх і тих же принципах, має свої особливості, відповідаючі особливостям нації і епохи. Дикі первісні народи володіли військовим духом тільки з приводу інстиктовного почуття особистої забезпеки або почуття особистої жадоби здобичі. Вони були хоробрі, войовничі, але не шляхетні і зовсім недисципліновані. То були не вояки, згідно сучасним поняттям, а кровожерчі і свавільні хижаки. Це і натуральне, понеже сам нарід керувався лише правом сили. Начальниками і полководцями їх були люде, найбільше нагороджені природою фізично.

З розвитком громадськости та державности, як тільки зародилося почуття любови до батьківщини і національних гордощів, зявляється зрозуміння свого довгу, вояк стає оборонцем батьківщини, її зверхньої влади і починає втілювати в собі чесноти самопожертви і дисципліни; виявляються стремління і любов до слави, гордість і шляхетність. Матір спартанця, виправлюючи сина на війну, говорить: „Повертайся із щитом або на щиті", то значить вимагає, щоби вояк у готовності жертвовати своїм життям за батьківщину, або перемагав, або вмирав. Римський леґіонер володів, ще більше відповідаючим сучасним вимогам, військовим духом.

З упадком в народі горожанских чеснот і з появою розпусти, розбещенности починають падати й військові чесноти армій, яку виставляє народ. Така армія замісць перемоги терпить поразки, а коли нарід не затримується в свому падінні, то він загибає разом зі своєю збройною силою, уступаючи честь і місце армії народу, морально більш сильного і тривкого. Так загинула слава і мужність військового духа греків та римлян. Жоміні говорить: „Римляне обовязані своєю величчю сполученню своїх горожанських чеснот з військовим духом, який проникав усю їх вдачу, всі їх установи; коли ж-но тільки вони втратили свої чесноти

і перестали рахувати військову службу за честь і довг, а залишили ці обовязки ґотам і ґалам, загибель держави зробилась уже неминучою. Горе тій державі, де неситі герої цінятся більш, ніж мундур хороброго, котрий жертвує своїм життям, здоровлям і майном в обороні батьківщини".

Армії великих старожитніх націй були „чисто народніми" і завжди тріумфовали над арміями народів, які зверталися до послуг наємних військ, бо військовий дух останніх ніколи не міг досягти височини духа армії, яка вийшла з народу. При всій хоробрості і мужності наємників, їм не вистарчало зрозуміння інтересів того народу, за котрий вони билися. Потвердженням цього служить кінцевий вислід боротьби між Римом і Картаґеною. Не дивлячись на те, що остання користалася з генія Ганібала, їй прийшлося скласти зброю перед римським військом, одушевленним любовю до батьківщини.

В середні віки військовий дух зазнавав значних вагань тому, що і узброєні сили народів завжди одмінялися і армії, в більшості випадків, перестали бути народніми.

Лицарська епоха відзначується в свому військовому духові особливою красою і благородством, але, не дивлячись на це, однак не була нормальною, понеже вояками була одна привільована кляса нації, яка відносилася з призирством до решти його кляс. Лицарі присвячували себе військовій справі не ради високої мети захисту батьківщини, а виключно із пристрасти до бойових пригод. Вони не втілювали ідей самопожертви і дисципліни, хоча і культивували відвагу, безоглядність, призирство до смерти, захист пригнічених і жінок, доходячи до ступня такого благородства, що відкидали, власне, військове містецтво, не признаючи, наприклад, несподіванного нападу, а тим більше військових хитрощів. На Україні правдивого лицарства не було, але щось подібне можна знайти в дружинах князів удільного періоду Руси. Видатним представником такого напрямку був Святослав, що попереджував своїх ворогів про напади: „Їду на ви".

Широко поширений тип наємних військ у Західній Европі, у вигляді кондотєрів, ландскнехтів, та і., також не міг витримати критики по відношенню до прикмет військового духа. При де-якій вартості, як вояки, вони не могли бути ними в чистому розумінні цього слова, тому що воювали із особистої користи за плату і не могли витримати в завзятій борні з правдивим національним військом.

Правдивий військовий дух в европейських арміях установлюється з моменту переходу їх до обовязкової повинности, коли армії стають в повному розумінні слова „народніми". Першою приймає цю велику ідею Франція в епоху революційних війн. Її використав в повній мірі Наполеон, який черпав з населення Франції стільки вояків, скільки йому було потрібно для його війн. Але пізніш ця система була залишена французами, натомість методично здійснювалася прусаками з хвилини їх розгрому під Єною.

Знову ж тільки поразка 1870 р. привернула остаточно французів до цієї системи. Так само на світанку нашої державности в 1917 р. ця система використана не була.

В колишні часи на військовий дух мала великий вплив практика в боях, бо війни провадилися безперервно і в рядах армій завжди знаходилося під достатком вояків, богатих власним досвідом, які служили вихователями і прищеплювали військовий дух нововступаючому контингентові.

Щоби створити досконалий військовий дух, треба защепити воякам багато ріжнородних прикмет, про які згадано вище.

Отже розглянемо ці прикмети, а також ті способи і засоби, які можуть бути використані з цією метою, як спеціяльно військовими вихователями, так і державою та народом.

Мужність і хоробрість. Ці дві прикмети прищеплюються вихованням з молодих літ, бо безстрашність і гарт духа, сила і бравування—це найбільш притягаючі і приваблюючі в очах молоди прикмети, які можна вкорінити вправами і власним прикладом.

В цьому відограє найбільшу ролю прийнята вже оддавна в Европі система „військового виховання" молоди. Бойскавти, спортові товариства, військове пристосування шкільної молоди, все це спричинюється до вироблення в молоді мужности і хоробрости, які самі по собі не так вроджені, ях залежать від доброго виховання. „Відвага і хоробрість так само заразливі, як і панічність. Відвага запалюється від відваги, як свічка від свічки", говорить Ф. Бекон. Мужність*) це є моральна відвага вояка, натомість хоробрість це є відвага, де фізичний елємент переважує над моральним.

Особливо яскраво розмежовують ці дві прикмети приписи Буши-до—лицарського закону Самураїв. „Кинутись у вир бою і там знайти собі смерть"—каже один з княжат Міто—„річ легка, якої доказати може аби ледащо. Дійсною мужністю є: жити, коли жити годиться, і вмерти, коли вмерти треба".

Войовничість. Ця прикмета іноді зовсім виключалась з числа елєментів, що витворюють військовий дух, на тій підставі, що всі вони створюються добрим впорядкованям армії, являючись чисто результатами виховання, а войовничість, яко темперамент, закорінений в самій натурі народу, єсть, так би мовити, виключний витвір народнього духа. Але це неправдиво, тому що більшість і інших елєментів військового духа уявляють собою інтеґральну приналежність самого народу і від ступня їх присутности в його моральному обличчу буде залежати і ступінь розвитку їх у військовому середовищу. Крім того войовничість, у великій мірі спричинюючися розвиткові інших елєментів військового духа, не може не бути, сама по собі, одним з найнеобхідніших між ними.

---

*) „Мужність є виконання того, що є справедливим". Буши-до.

Врешті під войовничістю не можна розуміти один запал, стремління до ведення бою, а взагалі духове стремління до військової справи і військового середовища. Войовничий нарід любить свою армію, дорожить її інтересами, вважає за честь служити під прапорами, а навіть числитися в рядах армії, не знаходячися на дійсній службі. Навпаки, позбавлений всякої войовничости нарід ніколи не буде мати нічого спільного з армією, а, поповнюючи її ряди, позбавить і військо військового духу. Латинські народи в порівнанню з ґерманськими і словянськими мають великий запал до бою, велику самопевність і сміливість, але в загальному їх військовий дух слабіший, уступаючи останнім в дисципліні, самопожертві, витривалості і призирстві до смерти. Французи розуміють, що виховання їх вояків труднише, чим ґерманських, а особливо словянських.

Могутня японська армія повинна бути поставлена, на підставі витриманих нею на наших очах іспитів, в число армій, які відзначуються в високій мірі войовничістю, що являється натуральним для нації, в котрій живуть і панують численні нащадки самураїв, які провели століття в безперервних крівавих і жорстоких війнах. Сьогодня ціле виховання японське з дитячих літ полягає в непрестаному плеканні войовничости і розвиткові поваги і, навіть, звеличанні мужности і лицарства.

Л и ц а р с ь к і с т ь (ш л я х е т н і с т ь, б л а г о р о д с т в о). Шляхетність, яка уявляє собою окрасу військового духа, також в деякій мірі вроджена і належить кожному народові. Так, армії жовтої раси відзначуються цією прикметою в меншій мірі, ніж армії білих народів, тому що жовтим у більшій мірі властиві віроломство і облуда. Але головним чином шляхетність розвивається в рядах армії, яка являється правдивою школою вояків в цьому відношенні. При сьогоднішніх коротких термінах військової служби, все виховання лежить на невеликому відносно складі старшин і подстаршин, тому цей склад повинен бути особливо вихований в керунку шляхетности (лицарства). Закони чести і лицарськости, які не можуть бути надруковані і викладені якимибудь курсами, повинні вироблятися традиційно всім військовим середовищем і свято ним виконуватися. Тоді тільки вони войдуть в розуміння і життя всієї маси вояків, проходячих через кадри армії, і заставлять їх зберігати військовий дух на все послідуюче життя.

Але, навязуючи лицарськість до наших визвольних змагань і до нашої творчої державницької праці, треба признати, що вона мусить бути найвищим проявом моральной сили в стремлінні українського народу до свободи і незалежности. Тому український нарід мусить відновити в собі ту лицарськість, без якої свободи і незалежности здобути не можна, бо нелицарський нарід може бути тільки народом — рабом і народом — мучеником.

Укр. нарід видав з себе багато красних і шляхетних лица-

рів, але вікова неволя частинно пригасила в ньому багато лицарських прикмет і традицій, наслідком чого в поневоленому народі перемогла ідея мучеництва над активною ідеєю лицарськости.

На жаль наші історики замість викорінювання культу мучеництва і плекання почуття сили і лицарськости, тілько оплакували кривди, заподіяні народові, і розраховували на сантимент напасника, який може „засоромиться і поправиться".

Тому ми повинні віднайти лицарський шлях предків наших, бо тільки лицарськість підводить голову народу догори, бо тільки на тім шляху нарід віднайде свою національну гордість і високо піднесе своє серце. Але цей шлях тяжкий і, хто бажає ним йти, мусить узброїтися у велику моральну силу, бо він вимагає великих добровільних жертв і накладає більше обовязків, ніж дає прав.

Дисципліна складає основу військового духа. Будучи поставлена правдиво в армії, вона все таки не осягне всієї своєї повноти, коли не буде існувати в народі, жиючі в родині і школі. Нарід, що не признає дисципліни в своїм громадськім житті, не буде здібний шанувати і признавати авторитету свого уряду і його влади і ніколи не створить армії, здібної перемагати. Завдання родини і школи полягає у тім, щоби помагати армії в цьому відношенні.

Ерцґерцоґ Альбрехт говорить: „Сувора але справедлива дисципліна при батьківській дбайливості про кожного окремого вояка з боку начальників набуває їм любов підлеглих і ця любов зуміє перемогти і побороти всі дурні пристрасті і спокуси."

По словам Гогенлое — „Військовий дух є сполученням довірря і дисципліни; оба ці поняття неподільні і в наш час дисципліна не та, що була в минулому столітті, коли одна визначна особа видавала закони і вояк боявся палиці більше ніж кулі; дисципліна побудована не тільки на одному страху кари, а на довіррі до начальників".

В цих словах є велика правда, бо коли пригадаємо часи наших активних змагань за державність, то можемо констатувати, що ціла дисципліна нашого війська була побудована виключно на довіррю вояцтва до своїх начальників.

Самопожертва зявляється наслідком розуміння свого довгу. Двигунами її завжди будуть віра в Бога, відданність батьківщині і любов до неї, свідоме виконання присяги. Широкий розвиток цих почувань провадить до того, що людина перестає боятися смерти і навіть рахує для себе щастям і честю віддати життя в жертву своїм ідеалам. Яскравим прикладом цього служить японська армія. Головнішою особливістю світогляду японського вояка є безмежне захоплення всім, що відноситься до батьківщини, і зворушуюча вірність і відданність свому монархові. Бути корисним своїй країні уявляє вповні конкретну ціль існування кожного японця, готового завжди принести себе в жертву цій меті. Він абсолютно не боїться смерти тому, що в основу

його виховання положена ідея про марноту існування на землі і, в протилежність цьому, про найкраще виногородження на небі, коли можливим є пожертвувати життям за долю батьківщини.

Віра в свої сили. Така віра досягається правдивим вишколенням у військовому ділі, як рівнож відповідним фізичним розвитком орґанізму вояка. Німецька армія свого часу служила прикладом такого вишколення як військового, так і фізичного. Дякуючи цій вірі в свої сили змогла німецька армія чотирі роки успішно протиставлятися переважаючим силою ворогам. Як бачимо, ця віра в свої сили заховалася у німців і після програної Світової війни і чи ні є вона найголовнішою причиною їх дотеперешніх успіхів на полі дипльоматії.

Віра в начальників. Самий сильний двигун в критичні хвилини бойових обставин уявляє собою віра в своїх начальників.

Ерцґерцоґ Карл говорить: „Невідємлему приналежність духа військової корпорації становить шанування всього, що походить від начальників“.

Ця прикмета осягається хистом і здібністю начальників впливати на серце, розум і волю підлеглих. Безумовно, коли система підготовки командного елементу в армії поставлена добре, то віра в нього появиться, але вплив на психіку вояків становить особливо уділ врожденого талану. Починаючи від Олександра Македонського, Ганібала, Юлія Цезаря аж до найблизчих нам часів, всі полководці ділали в цьому відношенні почасти своєрідне, але, володіючи в той же час цілковитим розумінням психіки вояків, в загальному грали тільки на таких почуваннях їх, які в дану хвилину були відповіднішими від інших. Наприклад, Наполеонові вистарчало тільки натякнути на можливість „повстання Польщі“ і поляки стреміли жертвувати своїм життям на його очах. Частіше всього Наполеон запалював славолюбивих французів нагадуванням про спільні перемоги і, яко володар душі вояцької, вміючий з неї видобути найвище напруження самопожертви і посвячення, стоїть він в історії самітній в своїй незрівняній величині.

Ганібал притягував до себе свої наємні армії обіцянками богатої здобичі. Усі мистці військової штуки впливали на військо і особистим прикладом. Однакож, у теперішній час цей могутній засіб впливу на військовій дух вже не може мати місця для вищих командірів. І коли вояки Наполеона бачили його майже всі в кожному бою, зараз головнокомандуючий від початку до кінця бою залишається у віддалі кількох десятків кілометрів від армії, керуючи нею за поміччю телефону, телеґрафу і радіо.

Особливо підтримує військовий дух у критичні хвилини бойової ситуації „холоднокровність“ начальника, внушаюча до нього повне довірря. Ця прикмета зявляється результатом військового знання, поповнюючого відсутність бойового досвіду. Сьогодня військові начальники повинні непрестанно, ціле життя, працювати над своєю освітою, щоби не відставати від вимог

військового містецтва, яке, дякуючи надзвичайному поступові техніки, може завжди вражати новиною і несподіванкою. Не треба, однак, забувати, що все ж таки геній полководця не може заступити відсутности дійсного військового духа. Ерцґерцоґ Альбрехт говорить: „Часто змішують військовий дух з хвилевим ентузіязмом і рахують, що геніяльний полководець може вдихнути цей дух в своє військо в кожну дану хвилину. Оба ці положіння дуже сумнівні і їх неправдоподібність засвідчена історією. Оден ентузіязм, що не має підпертя в прищепленому завчасно армії військовому духові, викликає в самому щасливому випадкові необачну вдалість, а при найменшій невдачі може породити панику, при чому на долю нещасливого полководця припаде ціла ганьба назви зрадника, коли він не поплатиться життям за невдачу".

У нас прикладом цього може служити траґедія Крут, де ентузіязм студентів не міг замінити відсутности військового духа.

Віра в своє військове середовище досягається вихованням і більш усього виявляється в почутті „взаємного рятунку". Необхідно додержуватися, щоби в армії не було між її окремими частинами жадного розбрату. В цьому відношенні перш усього повинна існувати одноманітна підготовка і одноманітна проходження служби всіх старшин, подібно як це існувало перед війною у Німеччині, яка тоді володіла найкращим корпусом старшин. До такого розвязання питання стримлять тепер армії всіх держав. Особливо стисле єднання повинно бути між окремими родами війська, що досягається орґанізацією з них муштрових орґанізмів, в яких вони повинні бути злютовані єдиним командуванням і керуванням. „Призначіння армії, яка провадить тисячі людей до одної загальної високої мети, вимагає духа товарискости і єднання не тільки в одній якій-будь орґанізованій частині, але й у всій узброєній масі", говорить старий „австрійський статут внутрішньої служби".

Ініціятива (самодіяльність) залежить як від виховання вояка під прапорами, так і від виховання його, яко громадянина. В державах з широкорозвинутим громадським життям і відсутністю дрібної адміністративної опіки над громадянином прикмети ці розвиваються легче і в великій мірі властиві їх арміям.

Бадьорість і витривалість становлять визначну рису військового духа. Вони залежать від морального стану вояка, але, безумовно, тут грає ролю і його стан фізичний. Тільки здоровий орґанізм може давати людині можливість заховувати бадьорість духа при суворих, а часто і тяжких обставинах бойового життя. От для чого нарід, який стремить мати армію з бадьорим військовим духом, повинен піклуватися фізичним вихованням своїх молодих поколінь. І сімя і школа не повинні забувати цього, тому що, хоч армія в мирний час і спричинюється до фізичного розвитку вояка, але коли він попаде в її ряди

з дуже слабим орґанізмом, то все таки останній, достатній для служби мирного часу, відмовить у військовий. Нарешті, сучасні вимоги до вивчення вояка в короткий час служби такі, що взагалі виправлення немощного орґанізму неможливе. Бувають вояки, котрі силою свого військового духа перемогають фізичну неміч, але це допустиме лише по відношенні одиниць, переважно старших начальників, а для маси вояків не може прийматися в рахубу.

На заховання бадьорости впливає „постачання війська“ всякими запасами не тільки в розумінні їх віджисвлення, але й всякого знаряддя військового, особливо в час воєнний. Правильність і дбайливість в цьому відношенні однаково підтримує як фізичну, так і моральну бадьорість війська.

Витривалість є, так би мовити, провірка стану військового духа, тому що ніде він не виявляється так яскраво і різко, як тоді, коли воякам приходиться переносити працю і злидні бойових обставин, фізичні і моральні страждання, і тоді ж бути свідками і самим переживати такі явища, які для невояки видаються жахливими, жорстокими і надзвичай суворими. Вояк повинен переносити їх не тільки без нарікань, але навіть не обурюючись і внутрі себе — втайні. Коли все це йде в парі з блискучим успіхом, перемогами, то, очевидно, виявлення військом таких прикмет військового духа є цінне, але воно ще більше цінне, коли армії приходиться терпіти невдачі, а тим більше низку невдач.

Крім нормальних обовязкових факторів, постійно впливаючих на стан військового духа армії даного народу, бувають ще побічні обставини, які можуть грати ролю в цьому відношенні. До таких належить і політична конюктура. Коли війна непопулярна в народі, військовий дух завжди буває низче, перш за все тому, що армія, як дитина свого народу, поділяє ці почування, а, по-друге, тому, що як би безоглядно не стреміла армія виконати свій обовязок, її ділання виявляються в де-якій мірі звязаними неспівчуттям її народу.

Для популярности і піднесення військового духа служить, крім патріотизму, ще викликання почуття злоби, помсти до народу, з котрим провадиться боротьба. Цьому багато прикладів дає Світова війна.

Таким чином, стан військового духа армії залежить, крім досконалости самої армії в розумінні виховання і підготовки вояків, що переходять через її кадри, ще від наступних даних:

1) Моральних якостей народу, з яких на перше місце треба поставить його войовничість, розуміючи її в тому широкому значінні, як наведено вище.

2) Державного укладу і життя народу, його державних установ та інституцій, а особливо від системи його по-за військового виховання молоди, — від стану державної школи.

3) Політичної конюктури держави, т.т., чи має вона стремління поширити свої кордони або свої політичні впливи, чи ро-

зуміє вона необхідність самооборони з приводу збираючихся навколо неї небезпек. Чи відчуває вона в своїх історичних завданнях конкуренцію з боку інших народів чи не затаїла вона ідеї помсти або реваншу за понесені поразки або насильства, або, навпаки, пригнічена пережитими невдачами.

4) Крім цього, можуть бути ріжні інші дані часові і випадкові, передбачити які становить обовязок державних мужів і полководців, щоби використати їх, як засіб для піднесення військового духа в армії і народі.

З цього всього виникає, що не тільки представникам нашої армії, яка сьогодні не може показати свого фізичного обличча, але всім українським людям треба постійно думати і піклуватися про заховання і піднесення військового духа, бо не можна знати, як скоро, коли саме, а може і зовсім нежданно наступить іспит військового духа і для нас усіх.

Видвигання на перше місце значіння моральних основ в майбутньому розвиткові народів і їх армії ще не значить неґування сучасної техніки. Вона більш ніж конечна, але потрібна як помішний, а не головний чинник в питаннях, що рішають долю і майбутність країни.

Матерія не повинна панувати над духом, бо ослаблення духу в народі і армії грозить народові катастрофою, від якої не охоронять ні соціяльні утопії, ні могутні цепеліни, ні, навіть, гуманні тезиси ріжноманітних мирних „пактів". Не даремно ж бо у Святому Письмі сказано: „Не вгашайте духа".

ТИМІШ ОМЕЛЬЧЕНКО,
Підполковник.

Армія й залізниці.

Успіх воєнних операцій залежить у значному ступневі від учасного зібрання потрібних бойових сил у потрібній точці. Добитися цього можливо тільки з допомогою добре налагодженого й орґанізованого військового транспорту залізницею, шосою чи водою, а зараз і повітровими засобами.

Понеже техніка військового транспорту відома звичайним військовим дуже мало, ставляться часто до транспорту, а особливо до залізниць, завеликі вимоги. Звідси ж і часті скарги армії на залізниці й шкідливе втручання у залізничий транспорт окремих військових командірів. Тому ознайомлення з технікою військового тр-ту є конечним для ширшого загалу військовиків.

Кожна операція вимагає досконалого обрахунку матеріялу живого й мертвого, муніції й іншого постачання. Обрахунок цей вяжеться неподільно з обрахунком транспортовим, що ґрунтується на обсязі й працездатності шляхів сполучення та на вантаговміщенню й швидкості транспортових засобів.

З сучасних транспортових засобів—залізниць, суден, авт та літаків—найбільш вантаговміщення й працездатности посідає залізниця. Прикладом, фахово—італійський підрахунок дає, що одна залізнича валка посідає вантаговміщення 100 вантагоавт, рухаючися вдвічі швидче їх.

Пробігаючи в усіх напрямках державних просторів, залізниця забезпечує однаково добре потреби державні взагалі, як і потреби армії зокрема. Тому й прокладення залізниць мусить завжди годитися разом з потребами державного життя й державної оборони. Те й друге вимагають від залізниць найбільшої й постійної працездатности, без затримок та перебоїв.

Найбільша працездатність залізниць можлива: 1) коли рух по них йде одночасно в обох напрямках, що вимагає залізниць двохколійних; 2) коли залізничні вузли та перехрестя й стації залізничні взагалі посідають, за кожних обставин, широку пропускну здатність; 3) коли транспортові засоби маються у потрібній кількості, доцільно побудовані й можуть власними силами легко постачатися. Дбаючи будовою, улаштуванням й орґанізацією залізниць про їхню широку й безперебійну працездатність, треба подбати й за те, щоби залізниці й їхні стації, а особливо вузли, перехрестя, мости й тунелі залізничні були би забезпечені активно й пасивно проти нападів ворожого літництва та ворожих мотомеханізованих загонів. Активний засіб забезпечення полягає тут в орґанізації відпорно-вогневої та фортифікаційної оборони. Засіб пасивний—у захованню в землю з пристосуванням до місцевости.

Працездатність залізниць й їхня вражливість від ріжних перешкод та від ворога залежить дуже й від засобів для руху на залізницях. З цих засобів зараз існують паротяг, моторотяг і елєктротяг.

Паротяг зявився разом з залізницею, перейшов цілу низку удосконалень і скрізь широко застосований. Рухаючися водяною парою, він можливий скрізь, де є вода й паливо, будь то вугілля, дерево, нафта та і.

Моторотяг на залізниці новина. Проте ж він вже так удосконалений, що не поступається й перед найновішими швидкими паротягами. Рухається моторотяг нафтою, а тому де її немає, там його годі. В Анґлії вживається моторотяг на залізниці подекуди до швидкопотягів. Японська армія рухає ним свої бронепотяги, що вживалися нею успішно за операцій в Манчжурії.

Елєктротяг у ширшім залізничім ужитку теж новина. Вживається він там, де широко розвинена елєктризація взагалі, з допомогою камінного вугіллю чи вугіллю білого — води, яка є найдешевший постачальник елєктроенерґії.

Паротяг та моторотяг витворюють сили руху в самих собі. Тому кожний з них є паном своєї рухливости, оскільки вони забезпечені потрібним паливом.

Елєктротяг, натомість, власної сили руху не посідає, а рухається силою зовні себе, яка зосереджується в елєктростаціях;

отже рух електротягу залежить від електростації і зіпсуття такої стації або дротів тягне за собою завмірання руху чи на окремих лініях чи на цілих відтинках держави, що підчас війни може мати катастрофальні наслідки. Таким чином електризація залізниць трудно годиться з вимогами державної оборони; зате паротяг та моторотяг не так вражливі і забезпечення правильности функціонування їх підчас війни осягається лекше. Також моторотяг кращий з боку уневидимлення проти ворожих літаків, бо не дає диму й іскр. Взагалі ж уживання паротягу чи моторотягу вирішують державно-паливні засоби. Той та другий можуть вживатися й разом, кожний там, де більш надається.

Матеріял для залізничих возів залишається однаковий при всіх тягах: головне—дерево та залізо з чавуном.

Повне використання залізниць осягається тільки тоді, коли а ні колія, а ні рухомий матеріял не гуляють зайво. Тому за мирного часу залізниці мають твердий плян свого руху, по якому і працює залізниця, як годинник; у пляні зазначається, який потяг, коли й куди мандрує. Підчас війни по твердому пляну, який звичайно оголошується, відбувається тільки частина залізничого руху, а друга частина руху пристосовується до потреб армії.

Потреби армії є таємниця. Тому таємницею є й до потреб армії пристосована частина залізничого руху. Це мусить знати кожний залізничник й кожний громадянин взагалі, а насамперед—кожний вояк, від найменшого до найбільшого.

Дбаючи про таємницю військових транспортів підчас війни, треба уникати всього, що могло би відкрити, які частини пересуваються. У першу чергу з вояцьких одностроїв транспорту, як і з належних до транспорту кулеметів, гармат, возів та іншого майна мусить зникнути все, що зраджувало би, до якої військової частини транспорт належить й його силу. Зрозуміло, що недопустимі й якісь написи на возах валки, які відкривали би, звідки й куди транспорт пересувається. Взагалі транспорти треба ховати всіма засобами від побічного ока й вуха. Тому підчас зупинок на стаціях нікому з побічних осіб наближатися невільно до транспорту, як також і воякам транспорту невільно стикатися й розмовляти з побічним особами. Забороняються у самім транспорті й перегуки чи голосна розмова, які б могли зрадити побічному вухові приналежність транспорту або його силу. Заховуючи транспорти від ворожих аґентів, треба аґентів тих ще й спантеличувати, надаючи транспортам інший вигляд, ніж він справді є. Прикладом, з артилерійського транспорту є змога зробити щось інше, взявши на допомогу дошки чи дрючча, солому чи сіно, брезент чи щось подібне.

Техніка транспортового пересування полягає на транспортових відділах вищої команди та на транспортових комендатурах. Одержавши від транспортових відділів вищої команди зарядження про той чи інший транспорт, транспортові комендатури використовують залізниці своїх відтинків.

На транспортових комендатурах та керовництву залізницями лежить уся відповідальпість за пересування транспортів. Тому командіри транспортуючихся частин не мають права втручатися у працю транспортових комендантур та залізниць, бо таке втручання шкодило би дуже транспортовій справі. Уникнути такого шкідливого втручання й непорозумінь між комендантурами та командірами транспортуючихся частин можливо найкраще тоді, коли командіри й старшина взагалі розумітимуться на праці залізниць.

Прикладом, по німецькому обрахунку модерна піша дивізія потрібує до свого пересування залізницею 90 залізничих валок. Двоколійна залізниця пропускає що доби 48 таких валок, з швидкістю 40 клм. на годину. Отже, коли пересування буде провадитися без перешкод, для збору піш. дивізії на місці призначіння потрібуватиметься 2 доби, починаючи від прибуття першої її валки.

Залізниці українські, як і залізниці східньо-европейські взагалі, тимчасом здебільшого одноколійні. Своєю швидкістю та перепускною здібністю вони стоять значно за залізницями німецькими. Тому тут піша дивізія зі своїми 90-ми валками, потрібувала би до свого збору на місці призначення біля 3—5 діб*) з часу прибуття 1-ої валки.

Так було би тоді, коли би транспорт дивізії перебігав без жадних перешкод з боку ворожих аґентів чи літаків. Трапилася би якась перешкода транспорту дивізії з боку ворога, то зібрання її тривало би ще довше.

Такі перешкоди мусять завжди, в залежності від обставин, ураховуватися вищою командою й командірами транспортуючихся частин. Разом з цим мусять завжди передбачатися й засоби найшвидчого подолання таких перешкод. Тобто й тут, як на війні взагалі, пляни й рішення мусять бути гнучкі, допускаючи швидке пристосування до всіляких несподіванок.

Розуміється у справі військово-транспортовій, як і в кожній справі взагалі, потрібується належний вишкіл, який мусять давати військові школи та армія, беручи його за частину вишколу воєнно-тактичного. Підчас вправ тактичних, на мапі чи в полі, справа транспортування розглядається коротко, багато часу не забираючи і зясовуючи, яким чином та за який час мають прибути до поля бою власні бойові частини.

Беручи рамцями тактичних вправ піш. дивізію, яко стратеґічну одиницю, розглядається докладно транспорт окремих її складових частин в обставинах можливих перешкод з боку ворога. Цим на час війни буде здобуте відповідне розуміння військовими начальниками складного механізму пересування військ по залізницях.

Кіль—Німеччина. 4/III 1933 р.

---

*) Біля 3 діб за двоколійних залізниць й біля 5 діб за залізниць одноколійних.

РОЗДІЛ II.

О. ПЕРЕЯСЛАВСЬКИЙ,
Сотник.

Українська збройна сила в Наполеонівських війнах 1812—1814 рр.

I. ПЕРЕДСЛОВО.

До 1784 року під назвою: „Малороссійская легкая кавалерія" існували ще десять українських лівобережних козацьких полків. Ще й у такій формі нагадували вони Україні про її колишню власну, національно-державну збройну силу. З початком 1784 року ці полки зникають. Російський уряд скерував всі свої зусилля, щоби знищити все те, що нагадувало би Україні її славне минуле. На півдню України та закордоном на Дунаю існували ще рештки колишньої Запорозької Січи під назвами: Чорноморських, Азовських, Бугських та Задунайських козаків. Захоплені боротьбою за своє існування, оточені чужими народами, вони давно загубили звязок з Україною і поволі занепадали. На Слобожанщині — пять слободських козацьких полків ще у 1765 році було переформовано у гусарські і хоть у 1784 році їм привертають назву: „Украинской конницы", проте вона вже не має національного змісту.

Українська національна збройна сила нарешті була знищена. Росія нівелювала Україну, знайшовши собі щирих помішників у тогочасній українській інтеліґенції в т.з. „вѣрномъ малороссійскомъ дворянствѣ".

Проте, в політичному життю Росії іноді бували скрутні менти, які змушували її на час залишати свою політику безоглядного здушення всього національно українського і тоді — як це не дивно — вона сама нагадувала Україні її минувшину і, шукаючи допомоги, щиросердно апелювала до Українського Народу, до його бойових, вікових та славних традицій.

Так сталося, як це зараз побачимо, у 1812 році і те саме мало повторитися у 1831 році. Маючи такі приклади, Український нарід у 1861 році вирішив і собі апелювати. Розуміється — сам до себе, що скінчилося крівавим актом, відомим у нашій історії під назвою: „Київської козаччини".

Наразі наша студія обмежується подіями 1812—14 рр., в окремих випадках досліджуючи їх до 1830 років.

Наші історики ще не мали часу освітлити цей цікавий період і обмежилися опублікованням окремих, малочисельних, випадкових документів. Лише в останні роки, в українських радянських історичних журналах, зявилася пара статей на цю тему. З них варто згадати цікаву розвідку п. Павла Клепацького в збірнику „За сто літ", кн. 5—„Дворянське земське ополчення (козаки) 1812 р. на Полтавщині".

П. Клепацький використав силу архівного матеріалу (на жаль — по його словам — багато документів вже зникло) і на основі цього зробив спробу подати перебіг подій в систематизованому вигляді. Але розвідка П. Клепацького торкається лише одної частини тої збройної сили, яка була виставлена Україною у 1812 році.

Тут, у нашій студії, ми не ставимо собі завданням широко дослідити обрану нами тему, для чого, по-перше, бракує ще багато матеріялу, по-друге — дістати в наших сучасних умовах навіть той, який вже опубліковано, в окремих випадках неможливо. Тяжко також дістати потрібні російські воєнно-історичні джерела цієї епохи, полишаючи вже те, що студіювання їх потрібуватиме часу та праці, надмірних для одної людини.

З цих причин тут мається на думці накреслити лише тему, підібрати та розподілити матеріял і т. ч. допомогти наступному дослідникові поширити, виправити й здеталізувати його.

Студія має спеціяльно воєнний характер, чому полишаються на боці всі політичні та економічні менти, як також особисті мотиви та інтриґи головних орґанізаторів Української збройної сили 1812 року.

Багато перспектив відкривав Україні 1812 рік і міг би багато заважити на терезах українського національного відродження. На жаль тогочасна українська інтеліґенція, т.т. те саме „вѣрное малороссійское дворянство", та його духова дитина — „малороссійское чиновничество" не тільки не схотіли використати скрутну політичну ситуацію Росії, а навіть більш того, за окремими винятками, збойкотували український народній національний рух. Тому можна сказати, що не завше росіяне були причиною того, що українці губили своє національне обличча, але перша причина цього полягала часто в самих українцях.

Для нас, вояків, події 1812 року мають особливу цінність. По-перше: для української воєнної історії має значіння кожна подія, яка торкається виявлення збройного чину нації, бо вона завше лишає по собі якісь потрібні для майбутнього риси. Подруге — з цих подій ми можемо довідатися, що в „битвах народів" Наполєонівської доби, яка особливо цікава для кожного вояка, наші прадіди також брали участь, що де-які з наших полків виступали під своїм правдивим національним именем — „українські козацькі полки", під яким і значаться у всіх німецьких, французьких та російських реляціях. Бойові чини українських козацьких полків безспірні і визнаються, як це побачимо далі, навіть росіянами. Одні з цих полків — „українські" — по своїй бойовій вартості прирівнювали не до козацьких полків, яких сила була в російській армії, а до реґулярних полків союзної російсько-німецької кінноти. Інші — „малоросійські" кінно-козацькі полки — нічим не різнилися від донських або уральських і отримали назву „реґулярних" кінно-козацьких полків. Ще інші, спочатку „ополченські" козацькі частини, були просто переформовані у реґулярні полки. Проте у всіх цих випадках, ці полки затримували до кінця існування свій суто національний характер і свою назву — „козацькі полки".

По часу та терену формування, по характеру та роду орґанізації, виставлена Україною у 1812 році добровільна збройна сила поділювалася на:

а) Правобережні козацькі полки — або — Українська Кінно-Козацька дивізія.
б) Лівобережні козацькі полки — „ — Малоросійські реґулярні кін.-коз. бриґади.
в) Полтавське Ополчення — потім — Полтавські піші та кін. реґул. коз. бриґади.
г) Чевнигівське Ополчення— „ — Чернигівські піші та кін. реґ. коз. бриґади.
д) Херсонські частини. е) Земські сили.

Все це були новосформовані частини, але крім них у війнах 1812—14 років взяли участь також старі українські полки. Вони наразі не є предметом нашої студії, проте у цьому реєстрові рахуємо потрібним згадати і про них:

ж) Чорноморське козацьке військо.
з) Бугське козацьке військо.
і) Слободські гусарські полки.

II. ПРАВОБЕРЕЖНІ „УКРАЇНСЬКІ КІННО-КОЗАЦЬКІ ПОЛКИ".

У кінці травня 1812 р. Наполеонівська „велика армія" стала над р. Німаном. Між Олександром І-м та Наполеоном ще точилися перемови, одначе було ясно, що війни не можна уникнути. В російській головній кватирі (Вільно) панувало велике замішання. Протистати колосальній армії Наполеона російська армія не була в стані, тим більше, що частина її перебувала ще на турецкому фронті і для прикриття кордону браковало кінноти, головно легкої. У таку трудну хвилину в російській головній кватирі—як висловлюється І. Ф. Павловський — зявилася думка:

— „воспользоваться извѣстною склонностью малорусскаго народа к военному дѣлу и пробудить в нем еще незаглохшія в то время вѣковыя казацкія традицій". — [1]).

Цю думку подав полковник граф де-Вітт, який народився на Україні і, треба думати, знав її добре. [2]). Користаючись близьким звязком до царя Олександра І-го, де-Вітт хутко здійснив свою думку і за тиждень до оголошення війни, дня 5-го червня 1812 року, в головній кватирі зявилися вже „высочайше" затверждені:

— „Предварительныя распоряженія къ образованію Украинскаго Казачьего войска" —,

а 7-го послідував — "Указ правительствующему сенату", [3]) де говорилося:

— „к вящему усиленію войск Наших легкой кавалеріей, сколько необходимой по настоящему расположенію армій, сколько и полезной по самой системѣ военных операцій, признали Мы за благо, из поселян Украинских, обитающих в губерніях Кіевской и частію в Каменец-Подольской и извѣстных издавна склонностью и навыком к службѣ, сего ради образовать казачье из четырех полков войско... и пріем в то войско был-бы кончен непремѣнно через мѣсяц по объявленіи о семъ в каждом уѣздѣ...—"

Під словами — „поселян Украинских" указ розумів — „мѣщан, помѣщичьих, казенних, ранговых и старостинских крестьян". Зформувати це військо доручено було тому ж полковникові ґр. де-Вітт.

Оголошення „указу" на теренах колишньої козацької слави зробило велике враження. У глибинах народніх ще живі були спогади про минуле і цей заклик знайшов дивугідний відгук. Охоту вступити в „Українське військо" виявила не тільки молодь, але також 70-тилітні беззубі та підсліпуваті діди і після першого набору виявилася потреба зробити відповідний одбір. Кожен козак мусив зявитися з конем, збруєю, зброєю, оддягом, узуттям та білизною, чим заосмотрити мали: міщанські, селянські та шляхетські громади, а за це число козаків, виставлене громадами, заличалося їм в рахунок річного рекрутьского континґенту

---

[1]) На-при-кінці праці подаеться реестр джерел і римська цифра означає відповідне джерело, напр.: XIV, стор. 1-а.

[2]) Стороженко та Пишчевич (джер. XIX, XX). характеризують де-Вітта, перший досить прихильно, другий—цілком неґативно. Батько де-Вітта служив при штабі Потьомкіна, коли народився його син — пізніш орґанізатор українських полків.

[3]) Апухтін, XV у „Приложеніе № 82", стор. 120, подає копію указу.

(в той рік з кожних 152 „ревизских душ" по одному рекруту), причім кожен козак рахувався за двох рекрутів.

До формування Українського козацького війська було призначено 12 повітів на Київщині та чотирі на Подільщині, т. т. три полки на Київщині, один на Поділлю.

1-й Укр. к. коз. полк формувався у м. Махновці з повітів: 1) Махновського, 2) Липовецького, 3) Сквирського, 4) Радомишського.

2-й Укр. к. коз. полк формувався у м. Білій-Церкві з повітів: 1) Київського, 2) Таращанського, 3) Васильківського, 4) Богуславського.

3-ій Укр. к. коз. полк формувався у м. Умані з повітів: 1) Уманського, 2), Звенигородського, 3) Черкаського, 4) Чигиринського.

4-ий Укр. к. коз. полк формувався у м. Винниці з повітів: 1) Винницького, 2) Брацлавського, 3) Гайсинського, 4) Балтського.

Згідно з „предварительными распоряженіями" Українське козацьке військо складало одну кінну дивізію, з двох бриґад. Полк складався з 8 сотень по 150 чол. у кожній, разом у полку 1200 чол., в дивізії — 4.800. Полк поділювався на два „батальони", по чотирі сотні в кожному (звичайний поділ тогочасних кінних полків). Командіри полків призначалися „высочайшей властью", всі інші старшини поповнювалися з бажаючих „отставных", а вахмистри та сурмачі, на перший час, призначалися з ближчих кін. полків. Вищий командний склад виглядав так: [1])

Командір дивізії — полковник (потім ґен.-майор) ґраф де-Вітт.
„ I-ої бриґади — полков. кн. Щербатов (він же шеф 2-го полку).
„ II-ої бриґади — полков. кн. Оболенський (він же шеф 3-го полку).
„ 1-го полку — майор Піхельштайн.
„ 2-го полку — „ Храповицький I (т. в. обов).
„ 3-го полку — „ Храповицький II (т. в. обов).
„ 4-го полку — полк. Винницький.

Відносно перебігу формування козацьких полків на Київщині маємо лише один документ, а саме: — „Рапорт Кіевск. Воен. Губернатора Ген. от Инфантеріи Милорадовича на имя Военнаго Министра Барклая-де-Толли от 30 Іюня 1812 года". [2])

В цьому рапорті ґен. Милорадович мельдує по пунктам перебіґ формування і в пункті I-му говорить, що він зібрав був всіх повітових маршалків до себе, зясував їм, які повіти призначаються до якого полку, скільки кожен повіт має виставити козаків, і далі повідомляв, що маршалки вже розїхалися по своїм повітам, збирають і направляють козаків у призначені полкові штаб-кватирі.

В п. II — Що громади дідичів поставляють натурою на кожного козака: сідло зі всією збруєю, сакви, дві сорочки, дві пари чобіт, полотняні сподні, чорну хустину на шию, скрібницю, щітку та канчук. Ціла уніформа, портупеї, ладунки та куфери зроблені з підряду і вищезгадані речі обійшлися по 75 карб. на чоловіка, що визнано всіма надзвичайно дешевим.

В III-му пункті говорить про зброю, яку було пожертвовано: — „я при свозѣ из уѣздов осматривал сіе оружіе и находя оное совершенно никуда не годним и большею частью из кос состоящем"... звернувся до маршалків, які вирішили офірувати додатково на зброю — „50 тысяч руб. из той суммы, которая им слѣдует из казны"...

---

[1]) Подаємо за Плото (IV); щодо Храповицького I див. додатково К. Военскій „Отечественная война 1812 г. в записках современников" СПБ. 1911.— „Воспоминанія Я. С. Храповицкаго о Березинской переправѣ" — стор. 33". Потім Хр—кий був затверж. ком. 2-го полку; він—син маршалка Юхнівськ. пов. Смоленської ґуб.

[2]) Апухтін (XV), додаток № 83, стор. 121, 122.

В. п. IV. На ці 50 т. карб. закуплено в арсеналах: шаблі та рушниці з Київського, пистолі та штуцери з Тираспільського. Зглядно того, що й списи, принесені козаками — „разных родов и не так надежны", він наказав видати з Київського арсеналу (де в той час малося 16.000 списів) також і потрібне число списів у полки. Лишок від офірованої суми в 5 тисяч карб. Милорадович просить дозволу ужити на купівлю казанів, флюґерів та на щось інше. Офіровані — „пики и так называемое оружіе" наказав він здати в арсенал — „ в лом для мелких случающихся надобностей".

Відносно 4-го Подільського полку цілковито бракує джерел. В додаток до „предварительних распоряженій" вийшов також наказ про уніформу „Українського війська". Згідно з „Историческим описаніем" (Дж. III, ст. 22-26), вона виглядала так (подаємо в оригіналі):

XII. УКРАИНСКІЕ КАЗАЧЬИ ПОЛКИ.

5-го Іюня 1812 года — при учрежденіи 1, 2, 3, 4-го Украинскихъ Казачьихъ полковъ, чинамъ ихъ присвоены: обмундированіе, вооруженіе и конскій уборъ слѣдующіе:

а) въ 1-мъ полку: Рядовымъ казакамъ—куртка темносиняго сукна, съ воротникомъ, обшлагами и выпушкою погонъ малиновыми; шаровары сѣрыя, съ малиновою, въ одинъ рядъ, выкладкою; кушаки уланскіе, изъ темносинихъ и малиновыхъ полосъ; шапка казачья, изъ черной смушки, съ малиновымъ, по правую сторону спущеннымъ верхомъ, безъ всякихъ иныхъ украшеній; сабля съ желѣзнымъ эфесомъ, въ черныхъ, кожаныхъ ножнахъ, съ желѣзнымъ приборомъ; портупея, лядунка и лядуночная перевязь изъ черной кожи, безъ украшеній; пистолетъ въ черной кожаной кобурѣ, на черномъ ремнѣ; пика уланская, съ чернымъ древкомъ и съ флюгеромъ, у котораго верхняя половина малиновая, а нижняя бѣлая; вмѣсто чепрака, черный, кожаный потникъ и такая-же подушка; чемоданъ сѣраго сукна (Рис. № 2463). Въ каждомъ эскадронѣ 16 человѣкъ (фланкеровъ) имѣютъ штуцера, или, за недостаткомъ ихъ, ружья; тѣ и другія произвольнаго калибра.

Урядникамъ — то же, что и рядовымъ казакамъ, за исключеніемъ пикъ и съ прибавленіемъ серебрянаго галуна на воротникъ и обшлага куртки. (Рис. № 2463).

Офицерам — обмундированіе тѣх же цвѣтовъ и покроя, какъ и нижнимъ чинамъ, но куртки съ вызолоченными пуговицами по борту, въ одинъ рядъ, и съ золотыми эполетами; шаровары, вмѣсто сѣрыхъ — темносинія; шапка изъ чернаго медвѣдя, съ золотыми этишкетами, съ вызолоченною чешуею на подбородныхъ ремняхъ и съ козырькомъ изъ черной кожи; портупея, сабля, лядунка и лядуночная перевязь уланской формы; первая и послѣдняя съ золотымъ галуномъ; темлякъ золотой, шарфъ серебряный; вальтрапъ гусарскаго образца, темносиній, съ малиновою выкладкою и золотымъ Высочайшимъ вензелемъ; пара пистолетовъ, въ кобурахъ, подъ вальтрапомъ (Рис. № 2464).

(Тут слідує примітка 29, яка вказує джерела: „Полное Собр. Законовъ Рос. Имп. Том XXXII, стр. 339, № 25129, и свѣдѣнія и рисунки, полученные въ 1847 году отъ Инспектора Резервной Кавалеріи".)

b) Во 2-мъ полку — то же, что и въ 1-мъ, только съ перемѣною малиноваго цвѣта на красный (Рис. № 2464).

c) Въ 3-мъ полку — то же, что и въ 1-мъ, съ перемѣною малиноваго цвѣта на голубой и золотого прибора на серебряный. (Рис. № 2465).

d) Въ 4-мъ полку — то же, что и въ 3-мъ съ перемѣною голубого цвѣта на бѣлый (Рис. № 2465) — (прим. 30 — та сама, що і 29).

Въ 1815 году — на шапки рядовыхъ казаковъ и урядниковъ даны бѣлые этишкеты и бѣлые же, невысокіе, шерстяные султаны; у первыхъ съ чернымъ къ низу или корню и съ краснымъ репейкомъ, а у послѣднихъ съ чернымъ къ верху и съ унтеръ-офицерскимъ репейкомъ, а на куртки одинъ бортъ пуговицъ и два эполета съ бахрамою; тѣ и другіе по цвѣту пуговицъ на офицерскомъ мундирѣ. Вмѣстѣ съ тѣмъ, какъ рядовымъ, такъ и урядникамъ, повѣ-

лено имѣть сабли въ желѣзныхъ ножнахъ и по два пистолета въ кобурахъ, прикрѣпленныхъ къ кушаку, у обоихъ боковъ.

Офицерамъ предписано имѣть: шапки съ такими же султанами какъ у рядовыхъ съ репейкомъ по цвѣту этишкет і съ металическим ободком у козырька, по цвѣту пуговицъ; куртку съ выпушкою по всѣмъ швамъ, по цвѣту воротника; шаровари съ двумя выкладками или лампасами, и одною, въ промежуткѣ ихъ, выпушкою, по цвѣту воротника; вальтрапъ уланскій, съ выкладкою и выпушкою также по цвѣту воротника (Рис. № 2466). Все это обмундированіе, вооруженіе и конскій уборъ существовали въ Украинскихъ казачьихъ полкахъ до преобразованія ихъ въ 1817 году в Уланскіе. (Прим. 31—та сама)". —

Як було наказано, через місяць, т. т. десь у липню 1812 р., Українське козацьке військо закінчило своє формування і вирушило до III-ої Обсерваційної армії ґен. Тормасова — на Волинь. Ширших відомостей про формування цих полків, як бачимо, бракує. Вишезгадане складене на основі тих коротеньких відомостей, які подали: Стороженко, Богданович, Апухтін та „Историч. описаніе".

III. ЛІВОБЕРЕЖНІ („МАЛОРОССІЙСКІЕ") КІННО-КОЗАЦЬКІ ПОЛКИ.

Дня 12 червня 1812 р. Наполєонівська армія перейшла р. Німан. Російська армія розпочала відворот у глибину терену. Вістки з Правобережної України про те захоплення, яке викликав указ про зформування „Українського війська" серед місцевої людности, хуткість формування та чудовий стан цих козацьких полків, все це здивувало російські військові кола і дуже потішило. Вирішили спробувати ще раз, тепер вже на терені колишньої Гетьманщини (по тогочасній російській термінольоґії — Малороссіи), т. т. Чернигівщини та Полтавщини, бо — як говорить І. Ф. Павловський — „що пощастило на Старій Україні, де козацтво зникло ще на початках XVIII віку, то ще з більшим успіхом могло пощастити в бувшій Гетьманщині, частину населення якої складали козаки, батьки та діди котрих числилися в складі Війська Запорозького„. [1]) Згідно з відомостями Павловськаго, на терені був. Гетьманщини в 1812 р. рахувалося 454.983 козацькі душі. [2]) Київський цивільний ґубернатор ґраф Санті (з походження француз) запропонував царю Олександру І — як це твердить П. Клепацький (дж. XVI) — що цей козацький стан Лівобережної України міг-би виставити своїми власними засобами „малоросійські" козацькі полки, точнісенько так, як це роблять козацькі стани Дону, Уралу, Кубані і т. д. В російській головній кватирі (м. Бельмон) дуже радо погодилися з такою пропозицією і 25 червня 1812 р. на імя „малороссійськаго генерал-губернатора" кн. Я. И. Лобанова-Ростовського послідував „Высочайшій рескрипт" [3]), в якому говорилося, що на нього поклада-

---

[1], [2], [3]) Дж. XIV. Там же подається кількість коз. душ по окремих повітах та містах.

ються турботи про зформування з козацького стану довірених йому ґуберній 15-ти „малоросійських" кінно-козацьких полків і що ці полки можуть замінити на Україні — „обыкновенный рекрутскій набор, в протчих губерніях к осени приготовляемый". У рескрипті зазначувалося, що при формуванню цих 15-ти кінно-козацьких полків потрібно керуватися: „предварительными распоряженіями к образованію Украинскаго казачьего Войска от 5 Іюня 1812 года", а також додавалося, що, по мірі зформування, полки потрібно направляти до Тули та Калуги. Отримавши такий рескрипт, кн. Лобанов наказав зробити копії з його всім земським комісарам, а до них долучити ним особисто складене звернення до українських козаків. 10 липня з Полтави виїхало три курєри: на Зіньків, Гадяч, Ромен, Лохвицю та Миргород, на Кобеляки, Кременчук, Золотоношу, Переяслів і на Лубні, Пирятин, Ніжин, Чернигів, які мали передати копії рескрипту земським комісарам, по дорозі оповіщаючи про це козацькі громади. У цікавому зверненню, яке склав кн. Лобанов-Ростовський, говорилося, що, в нагороду за хутке зформування козацьких полків, він обіцяє виправити у царя цілковите звільнення козаків у майбутньому від рекрутських наборів та від ріжних грошевих поборів і нарешті додавав, що, коли мине потреба в цих козацьких полках, то вони будуть відпущені до дому, але:

— „навсегда останутся принадлежащими Украинскому Войску и по первому востребованію обязаны опять явиться на службу и составить свои полки..."

Далі говорилося, що старшини цих полків будуть рахуватися на службі навіть і тоді, коли полки будуть відпущені до дому:

— „ибо тогда будет их обязанностью имѣть полное свѣдѣніе о состояніи и занятіи подчиненныхъ им козаков. Таковое сих полков устройство столь близко похоже с древним состояніем малороссійских воинов" — бо вони будуть служити — „не по очереди рекрутчиной, а по ревности к ремеслу, в коем отличаться они всегда умѣли, ибо кто не вѣдает, что быть дома и быть на войнѣ было сущее дѣло их предков." [1]) —

І. Ф. Павловський висловлює сумнів, чи мав право кн. Лобанов давати такі далекосяглі обіцянки політичного характеру, але, як це ми зараз побачимо, кн. Лобанов не тільки додержав своєго слова, але, навіть, здійснив все обіцяне. Те ж, що трапилося потім, треба думати, від нього не залежало.

Вістка про відбудову Українського Козацтва викликала серед козаків неописуєме захоплення. Піднявся цілий козацький стан Лівобережжа.

— „Восторгом чувств увѣрясь" — як повідомляв один земський комісар, козацькі громади надсилали своїх уповноважених та силу листів до кн. Лобанова-Ростовського з виразами своєї радости та пропонували виставити не 15 полків, а вдвічі більше, а коли то буде потрібно, то підуть всі. Ґен. Богданович (Дж. І.) пише:

— Князь Лобанов-Ростовскій, донося Государю об усердіи казаков, вызывавшихся составить, в случаѣ надобности, двойное число полков, и даже итти

---

[1]) Стороженко, VII.

поголовно — „нехай тоді и батьки йдуть" — (говорили козаки) — ходатайствовал об освобождении их от рекрутских наборов и от нѣкоторых податей, вмѣнив им постоянно в обязаность являться по востребованію на службу. Император Александр, Рескриптом от 30 Іюля, представя князю Лобанову привести в дѣйствіе предположенія о Малороссійских казаках, писал:

— „лишь были-б они только счастливи." [1]).

Отже, як бачимо, Олександр I погоджувався відбудувати на українських землях козацьке військо [2]). Що до поборів, то козаки дійсно були звільнені від „оброчных статей" (6 карб. ас. в душі), залишена була лише „подушна" подать — 3 карб. ас. З цього приводу 30—VIII, в день іменин Олександра I, козацькі громади—як про це рапортує і кап. Котляревський — відправили урочисті молебни. Згідно з рескриптом від 25 червня, козацкі громади мали забезпечити своїх козаків — кіньми, збруєю, зброєю, одягом, всім потрібним приладдям, а також провіянтом та фуражем. Все це козацькі громади зробили і зруйнували себе матеріяльно до-щенту, бо після 1812 року козацький стан Лівобережної України вже не міг господарчо стати на ноги так, як до цього року. Славнозвісний кн. Репнін, який потім заступив кн. Лобанова на посаді „малороссійскаго" ґенерал-ґубернатора, в своїй цікавій

— „Краткой замѣткѣ о малороссійских казаках" — пише:

— „порыв их усердія на защиту отечества был несоразмѣрен их силѣ и возможностям. Поставив из 25-ти ревизорских душ, слѣдовательно, из десяти работников, кормящих семейства, по одному воину, снабдив онаго лошадью и конной збруею, содержав его прежде отправленія полгода (?) и, по возвращеніи онаго полутора, до весны 1816 года, т. е. близ двух лѣт провіантом и фуражем, пополняя убыль в людях, лошадях и вещах, малороссійскіе казаки истощили всѣ денежныя у себя капиталы, ибо употребили на сіи предметы многіе милionы".—[3]).

Ставився дуже прихильно до українських козаків і кн. Лобанов-Ростовський. У свойому -- „Обозрѣніе Малороссии в лѣто 1812 года" — він записує:

— „То войско ими въполнѣ ремонтируясь может почесца безсмертным, не требуя-ж в мирное время никаковых казенних издержек, а находясь (еще) готовым платить, какъ и всегда до 1.364.949 руб. (побору)". — [4]).

Формування полків переводилося дуже спішно, воно мусіло

---

[1]) Тут стоїть примітка 39 та її пояснення — „предложеніе Ген. Губ. кн. Лобанова Ростовскаго Черниговскому Губерн. Правленію от 23 августа, хранящееся в Архивѣ В. Т. Депо за № 46692".

[2]) Що таке рішення Олександр I мав, свідчить ще інший документ, наведений у „Київ. Стар." за 1890 р., том XXVIII, стор. 119:—„Мысль имп. Александра I об учрежденіи в Малороссии казачьих полков". — Тут подається лист М. П. Миклашевського до Аракчеева, де він пише: — „С того часу, как Вашему Сіятельству угодно было удостоить меня открытіем священнѣйшей для нас Высочайшей Е. И. В. воли об учрежденіи в Малороссии казачьих полков, мысль моя не была спокойна, а стремилась к изобрѣтенію средств, как бы лучше и с пользою могла быть приведена в исполненіе..." Миклашевський склав (це було після війни, проект, згідно з яким всі „казьонные" селяне поверталися в козацький стан. Див. також Павловський, стор. 8 (Дж. XIV.).

[3]) Дж. VIII, стор. 476. Тут кн. Репнін пише не стисло, полки вийшли через місяць у похід, але утримували себе півроку—до весни 1813 року.

[4]) XIV стор. 144.

закінчитися, що найдалі, через місяць після оголошення набору. Допомогти в цьому мусив цілий адміністративний апарат: земські комісари, нижні земські суди та городничі. Волосні правління обовязані були протягом 5-ти днів представити списки вибраних громадами козаків.

Але, як то завше бувало в старій Росії, цей знаменитий апарат робив все можливе, щоби загальмувати справу. Прикладом, коли козаки збиралися у призначені до формування пункти, поліція забувала зробити розпорядження про розташування, про годування у перший день, часто навіть про час та місце збору і т. д. і т. д. [1]) В середині липня, на Україні було оголошено знаний маніфест від 6-го липня про організацію „Земскаго ополченія". На Полтавщині та Чернигівщині, як це побачимо далі, розпочато було ще другу організацію військових відділів, що внесло ще більше безладдя во всі адміністративні розпорядження.

(Далі буде).

В статті „Українська военна доктрина в битві на Куликовому полі": („Табор" ч. 18) Шан. автор просить виправити:

Стор.	45	ряд.	13-й	згори замісць	„сини Яґелла"... „брати Яґелла";
„	„	„	21-й	„ „	„Люблинської унії (1386р.)" — „Кревської унії (1385 р.)";
„	„	„	1-й	здолу замісць	„синів Яґелло"—„братів Яґелло";
„	64	„	1-й	здолу „	„Збараж"—„Зборів;
„	65	„	6-й	згори „	„Збаражу"—„Зборова".

Ред.

З причини зменшення розміру книжки, Редакція позбавлена, на жаль, можливости друкувати надіслані спогади.

Отже ласкаво проситься вказівок Ш. П. П. Авторів щодо повернення їм рукописів або передачі до іншої редакції.

РЕДАКЦІЯ.

---

*) Про це див. у проф. Слабченко „Матеріяли..." т. І., стор 78 (за П. Клепацьким).

С. ШРАМЧЕНКО,
Лейтенант фльоти.

Підводний човен і сучасні засоби його рятування.

Лише Світова війна 1914/18 рр. удоводнила велике значіння підводних човнів, яко боєвих одиниць кожної воєнної фльоти. З початку війни цей рід фльоти був на невеликій, порівнюючи зі станом надводної фльоти, стадії розвитку і знаходився, властиво, в стадії досвідів. Анґлія тоді мала 80 підводних човнів, Франція 60, Росія 36, Німеччина 30, Італія 20, Японія 16, Австро-Уґорщина 10.

Майже всі Адміралтейства не надавали підводним човнам того значіння, яке виявили вони підчас Світової війни, а тому засобів боротьби з підводними човнами майже не існувало.

І коли би Німеччина на першому році війни мала би їх не 30, а яких 200, як-то мала під кінець війни, то результат Світової війни міг би бути для Антанти іншим.

І то, коли німці, почавши в р. 1916/17 підводну війну без застережень на широку скелю: „топити все, що не спіткається без попередження", довели Анґлію в квітні 1917 року*) до такого стану, що, як би Америка не виступила в цей мент на боці Антанти, то Анґлія мусіла би була капітулювати**).

Взагалі ж німецькі підводні човни за Світову війну, згідно з статичними даними Франц. Морського Ґенер. Штабу, затопили 5755 кораблів чи 11.089.180 тон, тоб-то — більш $^1/_4$ всього торговельного світового тонажу на 1914 рік.

Але і німецьких підводних човнів за війну загинуло 203 (у 1917/18 рр. — 134, бо вже існували ріжні засоби боротьби з підв. човнами) і коли німці у 1918 році не були вже в стані будувати нових підводних човнів для заміщення хоч би загинувших, то опинились в катастрофальному положенні, щодо підводної війни.

Тепер підводний човен удосконалено. Але і зараз не треба забувати того основного положення, що підводна фльота не в стані замінити собою надводної. Треба памятати, що підводний човен має свою повну боєву вартість лише тоді, коли є одним зі складових елєментів боєвої фльоти, тоб-то серед ріжних типів надводних воєнних кораблів.

Великою помилкою було припущення про можливість будови лише одної підводної фльоти, бо засоби боротьби з останньою так удосконалено, що без своєї надводної фльоти лише підводна фльота майже нічого не зробить. Формула, що підводні човни є зна-

---

*) В тому місяці було затоплено німцями 818.000 тон торговельно-транспор тової фльоти.

**) Про це маємо тепер вже більш ніж яскраві свідоцтва анґл. адмірала лорда Джеліко і командуючого Північно-Американською ескадрою в Европейських водах адмірала Симса.

ряддям слабшого*), не може бути підставою для розвитку воєнної фльоти держави, бо кожна фльота тільки тоді належно зможе виконати свій обовязок по обороні краю і комунікаційних линій, коли буде складатись, відповідно до засобів і положення краю, зі всіх типів кораблів від велетнів-дреднавтів до малих сторожевих катерів-нищителів, а разом з тим від великих підводних човнів-крей-

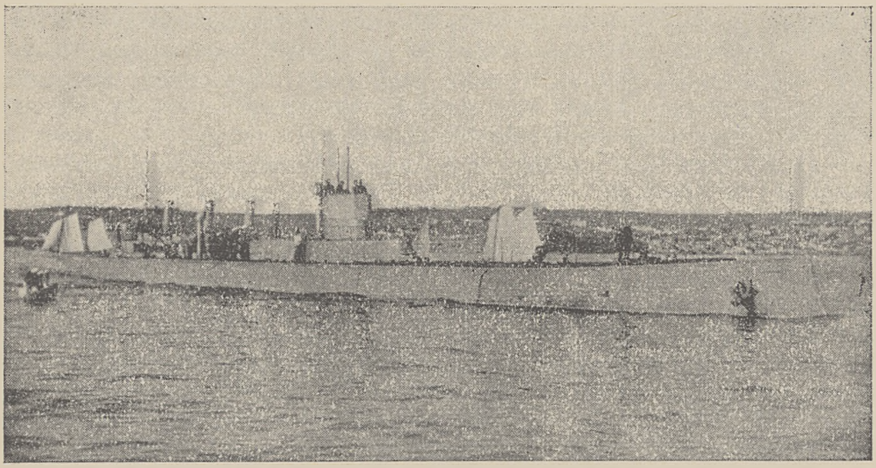

Підводний човен Чорноморської фльоти „КРАБ".

Перший на світі підводний мінний загородитель. Системи інж. Нальотова. Закладений у Миколаїві в 1908 році. 550/700 тон місткости, 14/8 вузлів ходу. Брав діяльну участь у Світовій війні. В 1918 році був у списку Українськбї Державної фльоти, в 1919 році затоплений анґлійцями під Севастополем.

серів до малих підводних човнів прибережної охорони з додатком воєнно-морської авіяції.

Цікаво, що наша Чорноморська фльота відповідала цілковито цьому постулятові, щодо свойого корабельного складу.

Між іншим, в складі Чорноморської фльоти у 1918 році було аж 22 підводні човни: менших 6 — „Карп", „Карась", „Лосось", „Судак", „Скат" і „Налим", 4 середні: „АГ21", „АГ22", „АГ23" і „АГ24", і 11 більших (від 650 тон): „Кіт", „Кашалот", „Нарвал", „Тюлень", „Нерпа", „Орлан", „Гагара", „Пелікан", „Лебедь", „Буревістник" і „Утка". Крім того один підводний човен — мінний загородитель „Краб" (див. малюнок) — перший підводний мінний загородитель на цілому світі. Більшість з цих підводних човнів було доброї системи кораб. інженера Бубнова з таким розмахом техніч-

*) Думка анґл. адмірала Гошена, першого лорда Адміралтейства 1884 р.

ного поступу, який здивував як німців підчас окупації 1918 р. у Севастополі, так і аліянтів, які прийшли пізніш*).

Технічний поступ в будові цих підводних човнів щей досі відгукається на сучасних підводних човнах ріжних фльот.

* * *

Сучасний підводний човен складається з міцного сталевого тіла на взір цигари, яке вміщене внутрі другого такої ж форми сталевого тіла. Поміж ними поміщаються резервуари для водного балясту, а також до палива для моторів Дизеля. Підводний човен переділено водощільними перегородками на відсіки (переділи). Великість цих відсіків обраховано так, щоб у випадку затоплення одного з них, навіть двох, човен міг би після звільнення від нормального водного балясту виплинути на поверхню води.

В середині підводний човен переділено на такі, приблизно, відсіки: 1-й—резервуар з водою, який заповнюється в мірі потреби, щоби підчас занурення човна дати йому бажаний нахил; в цьому-ж відсіці знаходяться і мінні апарати. 2-й відсік містить надолі електричні акумулятори, а нагорі — помешкання для старшин і команди човна, а також радіостанцію. 3-й відсік—це „центральний боєвий пост", звідкіля командір човна керує ним і де зосереджені всі керуючі апарати. 4-й відсік містить мотори Дизеля, які служать для пливання на поверхні води, а також для наповнення акумуляторів. 5-й відсік містить електричні двигуни для пливання під водою, які служать ґенераторами підчас наповнення акумуляторів. 6-й відсік містить міни загородження (якщо підводний човен є також і мінним загородителем, що стараються впровадити зараз на більшості підводних човнів) — до 50 штук. Останній, 7-й відсік містить, як і перший, резервуар з водою і апарати для ставлення мін загородження.

Як поміж двома тілами човну, так і в середині його розміщено сталеві резервуари стисненого повітря (до 200 атмосфер). Це повітря служить: а) для швидкого усунення водного балясту на випадок пильної потреби (нормально це роблять помпи), б) для стрілів мінами і в) як резерв повітря для команди. Останнє в крайньому випадку, бо на сучасних підводних човнах з середнею командою в 50 чол. в нормальних умовах повітря вистарчає на 48 годин.

Назовні підводного човна знаходиться одна керма насторч, дві пари поземих керм, якір, місток з перископами, гармати і щогли для антен і сиґналізації. Щогли рухомі і, перед зануренням човна у воду, вони автоматично укладаються на палубу човна. На палубі ж, на носі човна, знаходиться апарат—пила для розрізування протичовнових сітей.

* * *

*) Характерно, що ані перші, ані другі, маючи не аби-яких своїх фаховців, не могли собі дати ради з механізмами цих підводних човнів; наші ж старшини цілком слушно пояснення дати відмовились.

Занурення підводного човна відбувається так: на команду або електричні дзвінки укладаються щогли, замикаються всі отвори (люки), напускається вода до балястних резервуарів. Якщо човен йшов під моторами Дизеля, то безумовно мотори зупиняються, а ґвинти перевиключаються на електромотори. Як тільки головний баляст наповнить резервуари, човен зануриться на які три чверті місткової башти, а тоді решту супротиву човен подолує через заповнення вирівнюючого резервуару, який знаходиться в середній його частині. Як тільки вода покриє башту з містком, човен занурюється вже за поміччу поземих керм.

Нормально процедура занурення човна триває не більш 2-х хвилин. Швидкість пливання човна під водою в залежності від його типу 12—15 морських міль на годину. Найбільша глибина, на яку може зануритися підводний човен, це 130 метрів — цей рекорд у минулому році здобули італьянці.

Вспливає човен через „продування" водних резервуарів, цеб-то через викачування з них води.

* * *

Розвиток і удосконалення підводних човнів все ростуть, але разом з тим майже не проходить року, щоби не було катастроф, причому безпечність, як самих підводних човнів, так і їх команд, до цього часу не має ґарантій. І без огляду на безупинну працю по всіх фльотах над винаходом певних засобів для рятування підводних човнів і їх команд, до цього часу певних результатів немає.

Головними перешкодами на дорозі до цих винаходів стають велике тиснення води, потім хвилювання моря, а також трудність швидкого окреслення місця, де затонув човен.

Історія підводного пливання, поза часом Світової війни, знає цілу чергу катастроф з підводними човнами. З поважніших: у 1904 році загинув коло Кронштадту підв. човен рос. Балтійської фльоти „Дельфін" з невідомої причини. Море було спокійно. Навколо не було жадних кораблів, а він одразу пійшов на дно. У тому ж році загинув від зіткнення з лінійним кораблем „Ростислав" підчас маневрів підводний човен Чорноморської фльоти „Камбала". В тому ж році загинув в подібних обставинах анґлійський підводн. човен коло острова Wight. У 1905 році від вибуху загинув ще один анґлійський підв. човен. У 1906 р. загинув французький підв. човен „Lutin" з 16 чол. У 1909 році загинув на маневрах від зіткнення коло Cromar ще один анґлійський підв. човен. У 1910 році підчас учебного пливання в порті Calais загинув франц. підв. човен „Pluvoise" з 22 чол.

Ці підводні човни згинули без сліду. У 1911 р. через помилковий ужиток вентилятора загинув у Кілю німецький підв. човен „U 3". Але з нього вдалося по тяжкій праці врятувати 25 чол. і коли після довгого часу вдалося витягнути самого підв. човна, то в ньому знайшли лише трупи старшин і одного керманича, які вдушилися. Коли у 1912 році загинув франц. підв. човен „Vendemaire", франц. морське міністерство оголосило конкурс на 100.000 франків для того, кто віднайшов би апарат для вирятування команд погибаючих підводних човнів. Але той конкурс не дав жадних результатів.

Після Світової війни у 1925 році коло Гонолулу загинув америк. підв. човен „F4" з 25 чол., причому навіть з 90 метр. глибини вдалося його витягнути, але вже з трупами команди. В 1927 р. загинув теж америк. підв. човен „S4" з 43 чол., від зіткнення з пароплавом „Paulding". У 1928 році коло Бріоні загинув італьянський підв. човен „F14" від зіткнення з міноносцем. На

другий день вдалося до нього через руру допровадити свіжого повітря, але коли його видобуто з води, то ціла команда вже була мертва — хльор з акумуляторів забив її.

У 1929 році загинув анґл. підв. човен „Н17" з 20 чол. У 1930 році під Портландом загинув вел. анґл. човен „М2", який носив в собі літака з катапультою. 22 травня 1931 р. загинув радянський підв. човен „Товарищ" у Фінському заливі з 35 чол. Після цього загинув великій анґл. підв. човен „Посейдон" (1475 т.) від зіткнення з америк. пароплавом „Юта" під Вей-Хай-Вей. 5 старшин і 25 чол. команди вдалося спочатку врятувати, а 18 чол. загинуло з човном. Під Владивостоком в тому-ж році загинув ще радянський підв. човен „Хоробрий" (по газет. відомостям) разом з 17 чол. Нарешті остання катастрофа в минулому році — загибель француз. великого підводного човна „Prométhée" (2000/1550 т.) замикає цей сумний синодик.

Одже ж ці страшні катастрофи змушують людський розум працювати над винаходом засобів рятування як підводних човнів, так і їх команд.

Поминаючи питання самих причин катастроф підв. човнів, перейдемо до двох головних положень в цих катастрофах: 1) коли підводний човен від ушкодження заливається цілий водою; в цьому випадку явна загибель команди, і 2) коли з приводу зіпсуття механізмів човна чи з приводу ушкодження його заливається лише частина човна, а команда ховається за водощільними переділами. В останньому випадку можна розраховувати на врятування команди при тих умовах, що відомо місце катастрофи, глибина води не перебільшує 55 метрів і море спокійно. Щодо глибини, то нурець в мягкому нурецькому одязі або скафандрі нормально може спускатися до 50 метрів (з надзвичай міцним серцем — до 60 метрів), бо далі з ним може трапитися зімлілість, параліж і смерть. Спускатися на більшу глибину можна лише в панцерному скафандрі, з якого фактично можна тільки добре все оглянути або зачепити гаками човен.

Як тільки човен не цілком залитий після катастрофи і припустимо не лежить глибже 50 метрів, то при задовольняючій погоді нурці підводять кодоли під човен, після чого його витягають з води. Так рятують малі човни; при рятуванню ж човнів більшого розміру нурці, підводючи під човен кодоли, зєднують їх з затопленими коло човна спеціяльними понтонами, з яких потім викачується воду і накачується повітря; тоді разом з цими понтонами вспливає і човен. Треба тільки, щоби місткість понтонів на 25% перевищувала вагу човна.

Як що човен цілий залитий водою, то щоб його видобути, забивають всі дірки і лишають лише дві. До одної з них приробвлюють рурку, через яку накачується повітря такого тиснення, щоби воно вигнало би всю воду з підв. човна через другу нижню дірку. Тоді човен сам вспливає.

Через те, що всі засоби рятування зовні підводних човнів звязані з довшим часом, якого команди загинувших підв. човнів не витримують і вмирають, почали шукати таких засобів, щоб команди самі починали би рятуватися з підв. човнів. Такі засоби були випробовані на глибині до 30 метрів, при спокійному морі, під доглядом

кількох рятовничих кораблів і дали добрі результати, але в тих умовах, при яких по більшості бувають катастрофи підв. човнів, вони можуть оказатися і зовсім непридатні. Відомі такі засоби:

1) Апарат (анґл.) R. Davis'a (т. зв. „штучні легені") одягає в випадку катастрофи кожний морець з команди підв. човна. В цьому апараті морець входить або до спеціяльної комори або до мінного апарату, де його заливає вода такого ж тиснення, як назовні підв. човна. Потім морець мусить відчинити вихідний клапан комори чи мінного апарату, висковзнути з залитого помешкання, після чого його силою напору викидається на поверхню води.

Коли серце витримає ці швидкі переходи ріжних тиснень, то морець випливає живим. Щоби запобігнути моментальному вилітанню людей на поверхню води, до вихідного клапану підв. човна привязується кодолу, притримуючись якої рятуючийся посувається не так швидко до поверхні води, а з тим і не так швидко змінюється ріжниця тиснення.

Ясно, що остаточне врятування морця буде залежати, чи підбере його який корабель, що опиниться коло місця загибелі підв. човна.

2) На верхній палубі підв. човна закріплюється кілька спеціяльних опуклих плавнів, зроблених якби з двох великих тарілок. Кожний такий плавень може вмістити 10 чол. і має під собою вже в корпусі підв. човна ізоляційну комору, до якої його і прикріплено У випадку катастрофи команда по корабельному сполоховому розпису входить до ізоляційної комори, замикає ґерметичний люк, що веде з підв. човна, переходить з комори до плавня, відкручує з середини цілий плавень від корпуса підв. човна, після чого плавень напором води виноситься на поверхню її. Тоді вгорі плавня відчиняється люк, виставляється антену і чекається помочі.

3) Замісць кількох таких, як в попередньому засобі, плавнів, робиться один великий в формі шлюпки, перевернутої до гори кілем. По вході команди до цієї шлюпки через ізоляційну комору і по замкненню люків, як і в попередньому засобі, відкручується так само знутрі цю шлюпку від корпусу затопленого підв. човна, після чого напором води шлюпка виноситься на поверхню, перевертається і стає на воді, як нормальна шлюпка; після цього залишається лише відчинити верхні люки, встановити антену і шлюпка може плисти, шукаючи рятунку.

Головна вигода 2-го і 3-го засобів, що вони охороняють людей від ріжниць тиснення води.

4) Італьянська воєнна фльота*) впровадила у себе компромісовий спосіб рятування команд власними силами при зовнішній помочі. Спосіб цей полягає в тому, що на кожному підв. човні знаходиться спеціяльна комора з зовнішнім люком.

У випадку катастрофи коло затопленого підв. човна ложиться на дно другий рятунковий підв. човен. Нурець з останнього сполучує брезентовим тунелем люки комор обидвох човнів; команда затопленого човна одягає нурецькі апарати, входить до своєї комори, доводить тиснення повітря в ній до тиснення води на цій глибині, потім заливає комору водою і відкручує люк до брезентового тунелю; по останьому вона переходить до комори рятункового підв. човна, де по замкненню люка з боку тунеля доводить до нормального тиснення, викачує воду і виходить через вихідний люк до рятункового підв. човна.

5) Додатковий засіб: випускається буй—плавень з затопленого підв. човна, який з одного боку вказує місце, де затонув підв. човен, а з другого боку має ще широку руру з нормальним корабельним вентилятором і, крім того, з антеною. Крім свіжого повітря і прохання помочі, команда затопленого підв. човна може одержати через цю руру і відживлення підчас провадження загальних праць по рятуванню підв. човна.

На сторінках цілої в.-морської фахової преси весь час провадиться дискусія, щодо ріжних засобів рятування підв. човнів, яких

*) див. „L'Italia Marinara" 1931 і 1932.

уживається по фльотах ріжних держав, але треба ще раз підкреслити, що добрий засіб чекає ще на свойого винаходця.

На закінчення можна навести справку, скільки коштує будова підв. човна:

1 тона торговельного пароплаву коштує від 50 до 75 долярів, а 1 тона будівлі підводного човна — від 1000 до 1100 долярів. Таким чином підв. човен місткістю яких 1000 тон буде коштувати до 1 мільйону долярів.

РОЗДІЛ IV.

З військового життя на окупованій Україні.

Занепад українського „Осоавиахиму". Як подавалося в ч. 18-м „Табору", орґанізація „Осоавиахим" має завдання бути резервом для червоної армії, т. т., має підготовити величезні людські континґенти для поповнення армії підчас війни. Але...

Офіц. моск. журнал в статті „Сумні діла і гнилі теорії" ставить питання: „Як же виконало керовництво української орґанізації Осоавиахиму свої завдання?" і сам відповідає: „На жаль, зле". Це й справді можна бачити зі змісту статті.

„В багатьох районах виявився повний розклад праці „Осоавиахима"—пише журнал. Центр. рада орґ-ції керувала працею лише на папері. Навіть, „під боком її творилися кримінальні діла": в Харк. орґ-ції розкрадалося майно „Осоавиахима", пайки зїдалися приватними особами. До „апарату" приєдналися всякі „підозрилі елєменти": лайдаки, рвачі, які „губили авторитет нашої орґанізації". В Дніпропетровському голова місцевого „Осоавиахиму" Пацієвський і його заступник Дзенціольський „зняті з праці за самопостачання, невміння керувати працею і повне занедбання найважливіших галузей праці". У Винниці розкрадено більше як 35.000 карб. грошей. В Кривому Розі секретар Зеленик украв не тількі гроші „Осоавиахима", а навіть гроші, які були зібрані „трудящими" на будівлю дирижабля і як передплата за 6-ту лотерею „Осоавиахима". Всього було розкрадено 22.528 карб. Тут 65% всіх коштів витрачувалося на утримання „апарату", натомість позитивна праця орґанізації виконана: по хемічній підготовці 0%, по масовій праці 4%, по військ. підготовці 0,7% і т. д.

Взагалі скрізь було запримічено, що штати керовництва „страшенно розбухли", а видатки на позитивну працю „страшенно зменшилися". Наприклад, воєн.-морськ. відділ „Осоавиахима" витратив: на „апарат" 17 тис. карб., на командіровки 10 тис. карб., а на практичну працю лише 9 тис. карб., тоб-то, 23% всіх видатків.

Вишкіл в орґанізаціях „Осоавиахима" обертався в „нудні теоретичні виклади", через що „трудяші" тікали від цих викладів, як від куль. Коли робітники в Харкові і Донецькому басейні вимагали від керовництва інших методів праці, то „керовництво розгубилося".

Численні розтрати грошових засобів орґанізації (наводиться, навіть, список розтрат), переслідувалися „лише формально": під суд розтратчики не віддавались, з посад не знимались.

Журнал приходить до висновку, що „завдання 3-го пленума українські орґанізації „Осоавиахима" не виконали", „Осоавиахим" на Україні в 1932 році фактично не працював".

(„Осоавиахим" ч. 2—1933).

Другий моск. журнал так само звертає увагу на занепад праці в хемічних орґанізаціях українського „Осоавиахиму". Тов. Халявко, керовник цих орґанізацій на цілій Україні, каже, що

„ми стоїмо у весь зріст перед серйозною загрозою зрива вишколу населення і в обовязковому і в добровільному секторі", далі: „завдання не виконані", „бойові резерви червоної армії не підготовлені". („Химия и Оборона" ч. 1—1933).

Будівля стратеґічних залізниць. Большев. уряд на Україні за останні роки досить енерґійно будує залізниці стратеґічного значіння.

Так, для поліпшення сполучення України з Московщиною нещодавно було збудовано залізницю Гомель — Чернигів—Ніжин—Прилуки, довжиною 253 км. (на відтинку Чернигів-Ніжин частинно був використаний тор старої вузькоколійної залізниці Чернигів — Крути). Зараз ця залізниця продовжується до Київа (від Чернигіва майже вздовж Десни), що дасть безпосереднє сполучення Москви з нашою столицею. У Київа вже збудовано новий міст через Дніпро з метою сполучення залізниці Чернигів — Київ з залізницею Київ — Коростень.

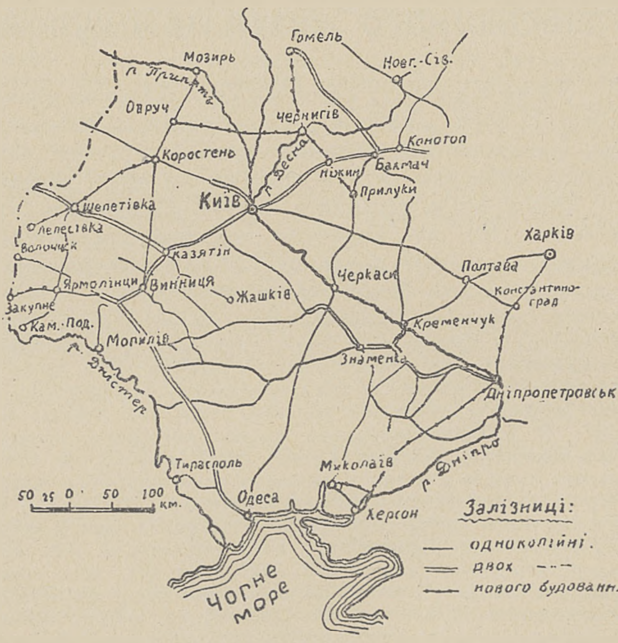

На українсько-польскому кордоні побудовані нові залізниці, які мають завданням дозволити швидке скупчення війська проти Польщі. Це залізниці:

1) Чернигів — Овруч, довжиною 178 км.; залізниця має особливе значіння, бо проходить через Поліські багна. Через ріки Дніпро і Припять побудовано нові величезні мости.

2) Коростень — Шепетівка — Лепесівка, довжиною 240 км.; залізницю на відтинку Коростень — Шепетівка почали будувати ще підчас Великої війни; большевики скінчили її і продовжили далі в бік польського кордону до села Лепесівки, що дає можливість скупчувати військо на напрямі Кременець — Львів.

3) Ярмолінці — Закупне, довжиною 45 км., для зосередження війська проти південної Галичини.

Але, боючися наступу поляків в напрямі Волочиськ—Жмеринка, большевики на цьому напрямі зняли на відтинку Гречани — Комарівці другу колею (65 км.) і тут залишилася лише одноколійна залізниця.

На півдні України большевики в 1927—28 р.р. збудовали довгу залізницю Константиноград—Дніпропетровськ—Миколаїв (довжиною 447 км.), яка має завданням дозволяти швидке скупчення війська на побережжі Чорного моря в районі Херсон — Миколаїв. Через Харків залізниця має сполучення з Московщиною.

Навіть комуністи аґітують проти влади. В одному з стріл. полків на Україні комуніст Шевченко активно виступав серед червоноармійців проти влади, особливо проти її сільсько-господ. політики. Він розказував своїм товаришам, що в колгоспах не вистарчає хліба, що селянство бідує. Коли одного разу „політрук" примусив Шевченка написати лист в свій колгосп, щоби селяне весь хліб здавали державі, він „слідом за цим написав інший лист, по змісту протилежний першому."

За це Шевченка судила партійна комісія і викинула його з партії. Натомість в полку зявилися інші партійці Мороз і Момот, які продовжують працю Шевченка. Ґазета називає такий стан у полку „дуже підозрілим". Мабуть тому, що полк у більшості складається з українців-селян. (Кр. Зв." 27.2.33).

Руїна на радянських залізницях. Офіц. моск. воєн. ґазета містить передовицю, в якій звертає увагу на ту руїну, яка панує зараз на залізницях цілого рад. союзу. Залізн. транспорт не виконує пляну пересувань"—признається ґазета. Далі вона пише: „Останніми часами пересування навіть частинно зменшилися проти минулого року", „на залізницях помічається ганебний факт—збільшення катастроф і дрібних аварій".

Ґазета признається, що головною причиною такого катастрофального стану є „канцелярійно-бюрократичний засіб керування залізницями", „дві третини інженерів залізн. тр-ту заповнюють канцелярії і лише одна третина працює на шляхах" і т. ін. Цікаве визнання ґазети, що „комуністи-залізничники, які сидять на керовничих посадах, нічого не розуміють, не вивчають залізничної техніки і лише пишаються своїм партійним квитком".

Отже, ґазета, зробивши вірний діяґноз, не знаходить сили вжити відповідних ліків—тоб-то, прогнати комуністів геть. Вона навпаки, вимагає збільшення комуністів на залізницях—закладення там „політвідділів". Однак, ґазета не покладає на цю „реформу" великих надій і каже, що це безумовно „викличе саботаж і протиділання", але інших шляхів для радянської бюрократії, очевидно, немає. („Кр. Зв." 5.7.33).

Обличча червоної эрмії. Ворошилов в день святкування 15 річниці червоної армії (23.2.33), в своїй промові дав цікаві інформації про її склад.

В 1933 р. в армії було: 43% робітників, 35% колгоспників, 8% се-

лян-одноосібників, 10% інших. Комуністів і комсомольців армія має 59% цілого складу. Особливо великий відсоток комуністів на вищих посадах в армії. Так, командуючі воєн. округами і к-ри корпусів— на 100% комуністи, к-ри стріл. дивізій — 93%, кінних дивізій — 95%, авіяційних бриґад — 78%. к-рів полків і відповідних частин — між 76 і 88%.

Можна бачити, що командний склад армії майже цілком комуністичний. („Кр. Зв." 5.3.33).

Досягнення колгоспів. Воєн. моск. ґазета дуже часто містить кореспонденції з частин червоної армії про надзвичайне заклопотання червоноармійців-селян сільсько-господарськими справами. Правдивий зміст цих кореспонденцій—село голодає. Наприклад, червоноармієць 300-го стр. полку Хоменко з Білоцерковщини оповідав в полку, що в його родині двох „колгоспників" при розрахунку одержали від адміністрації колгоспа лише 62 „трудодня". Коли вони прийшли одержувати хліб за ці „трудодні", то адміністрація їм відповіла, що ніякого хліба їм не належить, а натомість колгосп ще має вирахувати з них за харчі, бо вони „проїли більше, ніж заробили". („Кр. Зв." 6.3.33).

Зразок праці військової кооперації. Військ. кооператив в Луганську показав „зразок" праці, надзвичайний навіть і для радянських умов.

Підчас збору урожаю на кооперативних ланах було розкрадено 37% цілого урожаю. Це вимусило накинути продажні ціни в кооперативі на 128%.

В крамниці кооперативу, яка мала право продавати крам лише військовим членам, відпускалися речі на підставі „господарської допомоги" всім знайомим „начальства" — якімось „співробітникам Мясокомбіната, Хлопкозбита і інш." Крім того кооператив продавав крам на ринку „по комерційним цінам".

Ці всі „комбінації" мали наслідком те, що правдиві споживачі кооперативу, для яких саме він був закладений, майже нічого від нього не одержували. Харчування було орґанізовано дуже зле.

(„Кр. Зв." 24.4.33).

Нове розпорядження про ордени. Наказом центр. викон. комітету СССР в Москві з дня 23.4.33 скасовано право урядів всіх „автономних і союзних республік" нагороджувати громадян орденами. Віднині таке право належить лише моск. урядові. Одночасно касуються всі ордени „союзних республік" і залишаться лише загально-радянські ордени: „Лєніна", „Червоний прапор", „Червона звізда" і „Трудовий червоний прапор". („Кр. Зв." 24.4.33).

Сиґналізація з землі літакам. У радянців для сиґналізації з землі літакам вживається так зв. „полотнище Попхема". Це — рівнокутник темно-синього кольору, розміром 8,4 x 7,5 метрів, на якому нашита біла буква „Т" з девятьма відрізками, кожен з яких має числове значіння, як показано на мал. „а". Ці відрізки можна затуляти відкидними клапанами того ж кольору, як і ціле полотнище. В той спосіб земля може передати літакові 511 різ-

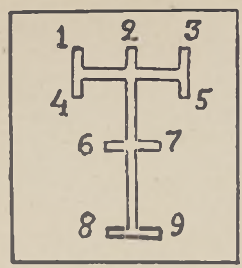

а

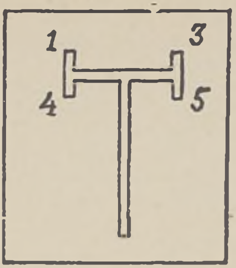

б

них сиґналів. Наприклад, число 1345 (на мал. „б”) означає „зрозумів”, число 789 — „батарея готова до відкриття вогню”, число 1569 — „стежьте за стрілянням батареї” і т. ін.

Полотнище Попхема дуже легко возити при батареї і дуже зручно ним користуватися. Хибою цього засобу звязку є те, що літак, щоби бачити полотнище, мусить бути від нього не далі, як на $1^1/_2$ км. („Кр. Зв.” 5.5.33).

Підготовлення воєнних хеміків „Осоавиахима”. В кінці 1932 р. в Москві було видано брошуру під заголовком „Программа подготовки вневойсковиков войсковых химических взводов, обучающихся в организациях Осоавиахима. Утверждена военно-химическим управлением РККА”. Отже, не вважаючи на всі переговори про заборонення хемічної війни, в червоній армії до цієї війни гарячково готуються—навіть й в орґанізаціях „Осоавиахима”, який є нібито „приватним обєднанням трудящих”.

Згідно з „Наставленіем”, виховання воєнних хеміків охоплює 300 учебних годин для міст і 304 год. для села. Спеціяльне хемічне підготовлення має наступний проґрам:

А. Засоби і чини хемічного нападу. 1) Отруйні річовини: іприт, фосґен, адамсит, хльорпікрин, хльорацетофеноль, всього 6 учебних годин. 2) Отруйно-димові шашки: невтральні і отруйні зразків ДМ-11 і ЯМ-11, всього 4 уч. години. 3) Хемічний фуґас, всього 4 години. 4) Інші засоби і матерьял хемічного нападу: авіяційний хемічний прилад, газомет Лівенса, хемічний міномет Стокса, газовий бальон, хемічний гарматень, міни, хемічні аеро-бомби і бойова хемічна машина, всього 6 годин.

Б. Засоби і чини протихемічної оборони. 1) Людський протигаз, всього 12 годин. 2) Захистний протихемічний одяг, всього 6 годин. 3) Кінський протигаз, всього 4 години. 4) Захистна накидка і панчохи, всього 2 години. 5) Протихемічні прилади в помешканнях і окопах, всього 6 годин. 6) Засоби хемічного алярму, всього 4 години. 7) Засоби дегазації, всього 12 годин. 8) Техніка дегазації місцевости і матеріялу, всього 14 годин.

В. Техніка метеорольоґічного стеження, всього 6 годин.

Г. Тактичний вишкіл: діяльність хеміків при обороні, при наступі, при розвідці, при похідних рухах і в охороні, всього 72 години.

Можна бачити, що підготовлення воєнних хеміків в „Осоавиахимі” дуже ґрунтовне і ріжноманітне.

В. К-ий.

Воєнна хроніка.

АВСТРАЛІЯ. Намічена реорґанізація армії і фльоти, як морської, так і повітрової.

АНҐЛІЯ. Нова гармата. Фабрика Вікерса випустила новий зразок 105 мм. гавбиці, яка є найбільш далекострільною гарматою цього типа. Характеристика гавбиці: вага в бойовому стані 2197 кґр., довжина цівки 26 калібрів,

далекосяглість 13.200 м., початкова скорість 610, 460 і 220 м./сек. (відповідно трьом зарядам), вага набою 15 кґр. Гавбиця цікава ще тим, що в бойовому стані вміщується на спеціяльній плятформі в вигляді колеса, що дає можливість вести стріляння у всіх напрямах (360^0 обстріл).

Стан авіяції, яка має наступний розподіл сил: 1) в метрополії 52 ескадриллі, з яких 39 активних і 13 резервових. Активні ескадриллі нараховують: 13 нищительних, 18 денних і 5 ночних бомбометателів, 1 торпедоносців, 5 розвідчиків, 4 літаючих човнів і 1 звязку. 2) В кольоніях 23 ескадриллі, з яких одна в Адені, одна в Палестині, 5 в Еґіпті, 5 в Іраку, 8 в Індії, 1 на Мальті і 2 в Синґапурі. 3) У фльоті (на авіоносцях) 13½ ескадриль, з яких 4½ нищительних, 5½ розвідчих і 3½ торпедоносців.

Кожна ескадрилля має 10—12 літаків.

Реорґанізація панцерних сил, яка має бути переведена в цьому році. Досі малося: в метрополії чотирі танкові куріні і в кольоніях 10 панцерних сотень (компаній).

Танкові куріні метрополії після реорґанізації будуть мати кожний: одну штабову ґрупу і дві танкові сотні; в сотні буде 3 чоти; всього в курінi буде 66 танків.

З кольоніяльних панцерних сотень 8 індійських перетворюються в танкові, а дві еґіпетські—в танковий курінь меншого складу, ніж танкові куріні метрополії — 41 танк.

З механізованих піхотних бриґад, які досі існували в метрополії (7), залишається механізованою лише одна 7-а, яка буде служити для дальшого досліду служби механізованої піхоти. Інші механізовані бриґади обертаються в звичайні.

В середині серпня розпочалися великі маневри армії в районі Альдершот.

БЕЛЬГІЯ, Відбулися в травні ц. р. маневри (2-х корпусів) на східньому кордоні, по-перше з часу Великої війни.

НІМЕЧЧИНА. Ракети для воєнних цілей. Вперто переводяться спроби з уживанням реактивних двигунів (типа ракети) для воєнних цілей. Коло Берліна улаштовано „Досвідне ракетне поле". Досвіди і конструкторська праця ведуться в двох напрямах: 1) будування ракет для пересування в повітрі і 2) заступлення ракетами гарматних набоїв. По відомостям преси рідке паливо, яке вживається для руху ракет, багато більш корисне, ніж порох: 1 клґ. модерного пороху дає 610 кальорій; ракетове паливо (рідина з рідкого кисеня і рідкого водня) має на 1 кґр. 3770 кальорій.

Фабр. „Rumpler" виконує будову гідропляну, який буде мати швидкість 300 кіл.|год. і, при 35 чол. обслуги, зможе перевозити 175 пасажирів і 6 тон баґажу.

С.С.С.Р. Має намір закупити в Сп. Ш. П. Ам. на 75 міл. дол., переважно літаків і самоходів.

СПОЛУЧЕНІ ДЕРЖАВИ АМЕРИКИ. Новий танк. Відомий конструктов Кристи оголосив відомості про новий зразок танка, який при вазі в 5½ тон посідає нечувану досі швидкість ходу, а саме, на гусені 104 км./год. і на колесах—144 км./год. Кристи пристосував цей танк для пересування літаком, що збільшує його швидкість до 160 км.|год.

Найбільший повітровий корабель „Макон" має зробити переліт до Европи.

ФРАНЦІЯ. Зразки корпусних гармат. Розроблені наступні модерні зразки: 1) 105 мм. пушка, важить в бойов. стані 2900 кґр., далекосяглість 15 км,, перевозиться або одним 3½ тон. або двома 2½ тон. автомобілями. 2) 105 мм. пушка, вагою в бойовому стані 3.300 кґр., далекосягл. 17 км., перевозиться одним автомобілем в 4 тони або двома в 2½ і 2,8 тон. 3) 105 мм. пушка, вагою в бойов. стані 5.200 кґр., далекосягл. 20 км., перевозиться одним автомобілем в 5½ тон або двома по 3,7 тон. 4) 155 мм. пушка, важить в бойов. стані 8 тон, далекосягл. 18 км., перевозиться одним автомобілем в 9 тон або двома по 5,8 тон. 5) 155 мм. пушка, важить в бойов. стані 16, 4 тон, далекосягл. 26 км., перевозиться трьома автомобілями вагою в 6—8,8 тон.

Можна бачити, що франц. конструктори найбільшу увагу звертають на досягнення великої далекострільности корпусних гармат; натомість вага їх значно збільшилася в порівнянню з попередніми зразками. Очевидно, що це буде мати

наслідком зменшення їх рухливости. Це вже можна бачити з великого числа возів, потрібних для пересування нових гармат (до трьох важких автомобілів).

Погляди на узброєння піхоти. Вважають, що піхота має добрі зразки зброї з поземою траекторією, як рушниця, кулемет і 37 м.м. гармата; натомість зразків зброї з перекидною траекторією піхота посідає замало—лише мортира Бранда, яка притому має невелику далекосяглість (2000 м.). Вимагають збільшення кількости цього роду зброї (до 12 мортир на полк) і поліпшення його якостей, принаймні збільшення далекосяглости до 3000 м.

Крім того звертають увагу на великокаліброві кулемети, які в майбутніх війнах будуть широко вживатися з далеких дистанцій по важливих відтинках бойового розташування ворога, а також для охорони крил свого розташування. Тому вимагають, щоби модерний піх. полк одержав ці важки кулемети орґанічно.

Полкові гармати вважають необхідним мати універсального типу, тоб-то такі, які б мали змогу одночасно вести стріляння по вогневих точках ворога і боротися з його панцерними засобами.

Орґанізація головної дирекції узброєнь. В квітні ц. р. підписано декрет про орґанізацію в складі воєн. м-ва нової „Дирекції узброєнь". Отже більшість армій завела у себе такий спеціяльний відділ, який має сконцентрувати всі справи зброї (у радянців „Управленіе вооруженій", в американців „Army ordnance" і т. ін.).

У французів до цього часу справа узброєння підлягала „артилерійській дирекції", яка одночасно керувала справою орґанізації і вишколу гарматних частин. Очевидно, що новий порядок більш доцільний.

На чолі „Дирекції узброєнь" поставлено ґен. Сабле. Йому тепер будуть підлягати відповідні заводи і фабрики воєн. матеріялу, досвідні технічна та хемічна секції, хемічні лябораторії в Буше, технічні комісії ріжного роду і дві воєн.-техн. школи.

Французький воєнний аташе в СССР. В квітні ц. р. в Москву прибули перші в СССР французькі воєнні представники - аташе полковник Мандрас і його заступник майор Симон.

ШВЕЦІЯ. Новий танк. Фабрика „Ляндскроне" сконструовала новий зразок колесно-гусеневого танка „Ляндсверк 30". Це одна з найбільш модерних машин, яка передусім відповідає вимогам оперативної рухливости.

Танк має 12-ти циліндровий мотор в 200 кін.|сил, який дозволяє осягнути на колесах 75 км./год., а на гусенях 30 км.|год. Бере ухили місцевости в 40°, канави—1,8 м. завширки, броди—1,2 м. глибиною, сторчові перешкоди — 75 цм. вишиною. Вага машини $10\frac{1}{2}$ тон, довжина 5,2 м., ширина 2,4 м., вишина на колесах 2,48 м., на гусенях 2,22 м. Узброєння—одна гармата 37 або 47 мм. і два кулемети. Звертає на себе увагу новий оптичний націл, збудований на зразок перископа підводних човнів, який одночасно служить також для стеження. Він має круговий обзір, що надзвичайно зменшує невигоди танкової зброї взагалі („сліпота" танка). Танк везе 150 набоїв для гармати і 3000 набоїв для кулеметів.

Панцер має товщину від 6 до 14 мм.. що забезпечує від модерних панцеробійних куль.

Команда складається з 4 людей.

Перехід танка з гусеневого на колесний хід і навпаки потрібує 10—20 секунд часу і робиться силою двигуна, не потрібуючи виходу команди з танка, т. т., навіть підчас руху. Це надзвичайно збільшує бойову цінність машини.

Танк має прилад для ґерметизації внутрішнього помешкання, чим користаютьея для пересування в газових хмарах.

ЮҐОСЛАВІЯ. Склад армії, яка зараз має 59 полків піхоти, 10 полків кінноти, 42 полки гармати, 6 технічних полків. Крім того мається міцна техніка, як танки, панцерники, літаки. Авіяційних полків всього 7, в яких мається понад 1000 літаків.

Армія орґанізована на модерний зразок. Артилерія має велике число важких гармат, з дуже досконалими зразками, як 240 мм. залізнична пушка, 155 мм. довга пушка і інш.

Юґославія одержує велике число зброї з-за кордону, головно з Франції і Чехословаччини. Особливо збільшилося постачання зброї після 1931 р.

ЯПОНІЯ. Піхота в бою. Німецький журнал „Дейтше Вер" дає наступну оцінку діяльности японської піхоти підчас операцій в Манджурії:

Розвідча служба піхотою виконувалася зразково. Японці завжди були добре і своєчасно повідомлені про все те, що торкалося розташування, сил і намірів ворога. Виконувалася зразково не лише військова, але й аґентурна розвідка.

Співробітництво між піхотою і артилерією, а також авіяцією було дуже активне і вміле. Артилерія добре підготовлювала атаки піхоти. Вона завжди брала під вогонь ті точки ворожого розташування, де намічався вдар, після чого стріляння переносилося глибже в запілля. Однак, артилерійське підготовлення було занадто схематичне і ворог завжди міг знати, де саме наносився головний вдар. Артилерія ніколи не вживала демонстрацій — відкликання уваги ворога на інші відтинки фронту.

Використування місцевости піхотою було дуже вміле і зручне, але маскування недостатнє. Піхота рідко вживала ґрупової тактики, більше наступала ланцюгами з інтервалом між стрільцями в один крок. Сама атака піхоти провадилася дуже обережно: спочатку йшли невеликі ґрупи, які, очевидно, мали завданням розвідати проходимість місцевости, ступінь зруйнування артилерією перешкод і сили ворожої залоги точки атаки.

Найбільше хиб японська піхота робила підчас подолання глибини ворожої позиції, де було помітно, що японська армія не мала досвіду Світової війни. Японці не вміли досить добре то швидко пристосовувати захоплену позицію проти контр-атак і активному ворогові дали би час для орґанізації протинаступу.

Якість японського жовніра і командного складу були високі.

Офіційне справоздання мін-ва війни подає такі цифри втрат у Манджурії з 21.IX.31 по 15.VII.33 р.: вбито 2530, ранено 6896 і хорих 1868. Втрати хінські обраховуються до 100,000 вбитими і раненими.

Матеріял артилерії. В армії вживаються наступні зразки гармат:

Полкова артилерія має 37 мм. пушки вагою 130 кґр., тяг кіньми, але на полі бою гармата може переноситися людьми, для чого розбирається на пять частин. Найбільша далекосяглість 5000 м.

Гірна артилерія узброєна 75 мм. пушкою Крупа, яку виробляється в Японії. Вага на поході 521 кґр. Тяг кіньми на колесах або на вюках (гармату розбирається на 7 частин). Далекосяглість 6500 м.

Легка польова артилерія так само має чужоземні зразки гармат, а саме: 1) 75 мм. пушка Крупа зразків 1905 і 1908 рр. Далекосяглість 8500 м. 2) 75 мм. пушка Шнейдера-Крезо, більш модерна від гармати Крупа. Далекосяглість до 15000 м. 3) 105 мм. гавбиця Шнейдера-Крезо вагою в бойовому стані 1930 кґр. Далекосяглість 12.000 м.

Важка польова артилерія має ріжні зразки гармат калібром від 105 мм. (далекосягла пушка) до 240 мм. (гавбиця). В більшості вони японського виробу. Звертає на себе увагу модерна 105 мм. пушка з механічним тягом і далекосяглістю 15.000 м.

Протилітакова артилерія узброєна пушками калібром 75 і 105 мм. Це зовсім нові зразки. Пушка 75 мм. має далекосяглість: позему—10.000 м., у вишину—6.000 м. Пушка 105 мм. — позему 17.000 м., у вишину—12.000. Обидві гармати мають круговий обстріл.

Повітрові сили Японії. Мається 11 авіяц. полків з 838 літаками, число яких збільшується до 1132. Морська авіяція має 329 літаків корабельних і 472 берегових; можливо, ці цифри зменшені. Згідно з відомостями Ліґи Націй Японія має 267 розвідчих літаків, 276 нищителів, 30 для денного бомбардування і 11 для нічного. На кораблях мається 329 літаків і в береговій обороні 472 літаки, а всього 1385 машин. До того треба додати 554 резервові літаки. Отже разом Японія посідає понад 2000 літаків.

Більшість нового авіяційного матеріялу японської конструкції. Це: 1) Нищителі „Накадзима Но 91" і „Кавасакі НД 92". Останній зовсім модерний апарат зі швидкістю лету 400 км./год. і швидкістю підйому 5000 м. в 4,2 хв. 2) Розвідчик — двохособовий літак „Кавасакі ДД 88", має швидкість лету

220 км./год. 3) Бомбометателі „Ісикавадзима ДД 88" і „Мітцубіси". Останній має швидкість лету 225 км./год. і може взяти 5 тон бомб.

З чужих апаратів японці мають анґлійські зразки: нищитель „Ґльостер Шорт" і літаючу лодку (теж анґлійську) „Шорт". Крім того є німецький „Юнкерс", якого перероблено фірмою Мітцубіси на розвідчика, легкого бомбометателя і штурмовика.

Взагалі Японія посідає першоклясні зразки авіяційного матеріялу.

Воєнно-морська хроніка.

АНҐЛІЯ. Найбільш швидкохідний підводний човен на світі — „Темз" нещодавно поставив рекорд швидкости ходу — $24^1/_2$ вузли. Човен має запаси палива достатні для того, щоб обійти половину земної кулі. Характеристика його: водообсяг 2165-2680 тон, довжина 105 м., ширина $8^1/_2$ м., двигуни 10.000 кін. сил, типа Дизель, узброєння — одна 12 цм. гармата і 6 торпедових апаратів. Корпус човна дозволяє знижатися на глибину до 121 м.

Піднято в Scapa Flow останній з затоплених німецьких кораблів — Von der Tann.

В червні закінчено в Southampton будівлю великого гідропляну — бомбометателя, який, крім 2 пільотів і 1 навіґатора, має 10 кулеметів з обслугою і великий запас бомб.

ІТАЛІЯ. В липні відбулися великі маневри в Середземному морі.

Між 1.VII і 13.VIII відбувся переліт ескадриллі з 24 гідроплянів з Орбетело до Чикаго і Н. Іорку через Ісляндію і повернення через Азорські острови. Загинула підчас перельоту 1 машина і ушкоджена — 1.

НІМЕЧЧИНА. Буде поставлено „пливаючий острів" на Атлянтику в дорозі до Бразилії, яко стацію для літаків. Це пароплав — „Westsfalen". — Лін. корабель „Б", якого спущено на воду 1.IV ц. р., отримав назву „Адмірал Шеер".

ПОРТУҐАЛІЯ. В травні спущено на воду контр-міноносець „Tego" (36 узлів, 4 гармати і 8 мінних апаратів); будуються ще 2 к.-міноносці. Замовлено в Анґлії 6 суден легких, 3 підводні човни (850 тон) і 16 к.-міноносців по 1640 тон

С.С.С.Р. Закінчена будова і відкрито рух по каналу, що зєднав Балтійське море з Білим (див. „Табор" ч. 18, стор. 160) і має назву „Канал двох морей".

СП.Ш.П.АМ. 2 серпня, яко відповідь на морський проґрам Японії на 1934 р., затверждено плян будови 21 корабля.

ФРАНЦІЯ. В травні спущено в Тульоні підводний човен „Діямант".

В червні відбулися на Середземному морі маневри, в яких взяло участь до 30 кораблів.

ЯПОНІЯ. Велике обурення викликано зайняттям Францією Коралових островів.

Морський проґрам на 1934 р. усталено на суму 670 міл. єн. Намічається будова: 2 легких кораблів, 2 кораблів-авіодромів, 14 контр-міноносців, 6 підводних човнів і 11 кораблів, не передбачених Льондонським трактатом.

На початку серпня відбулися великі морські маневри коло Гавайських островів, в яких взяло участь 175 кораблів.

Бібліоґрафія.

„Bellona". Dwumiesięcznik wojskowy. Warszawa. Tom XL. Zeszyt 3 i Tom XLI. Zesz. 3.

Згадані два збірники журналу містять де-кілька статей, з якими варто ознайомитися в ориґіналі. Стаття полк. дипл. В. Порчинського п. з. „Бої за переправи через Нарев в р. 1915" подає досить докладний перебіг операції форсування лінії р. Нарева німцями в липні 1915 р.

Це приклад форсування ріки, яка становила поважну теренову перешкоду з сильними передмостними уміцненнями. Хоч і несподіваний для німців, протинаступ росіян був проваджений на занадто широкому фронті (коло 65 клм.), що дозволило німцям в скорому часі зліквідувати його, тим більше, що поодинокі командири німецьких дивізій не випустили зі своїх рук ініціятиви. Звертає увагу надзвичай докладна, як на ті часи (липень 1915 р.) підготовка до штурму уміцнених позицій з боку німців, як напр. — заосмотрення військ у необхідні приладдя, вміщення артилєр. обсерваторів у першій лінії, а також обмеження фронту атаки до мінімума з метою зробити як найсильніший удар (3 клм. під Ружанами, 6 клм. під Пултуськом).

Стаття кап. дипл. Е. Гінтергофа п. з. „Війна Турції ва незалежність (1919—1922)" є короткою історією боротьби Турції з Ґрецією. Ця боротьба являється надзвичай повчаючим прикладом національного підйому, який спричинився до блискучих перемог малої, знесиленої за час Світової війни, турецької армії над сильнішою та ліпше заосмотреною армією ґрецькою. Слід звернути увагу і на вміле використання антаґонізмів великих держав та суперечности їх інтересів щодо турецького питання.

У турків бачимо ділання по внутрішнім операційним лініям. Зокрема цікава операція над р. Сакарією у вересні 1921 р., де турки вміло роблять контрманевр (нагадуючий контр-маневр французів над Марною в 1914 р. і поляків над Вислою в 1920 р.), який спричиняється до відвороту ґреків зі значними втратами (до 40 тис. чол.). Остаточний розгром ґрецьких сил в серпні 1922 р. являється наслідком продуманої і вміло виконаної операції та старанного дотримання трьох рішаючих передумов перемоги — несподіваности, швидкости і концентрації сил (в районі головного вдару ежито $^2/_3$ живої сили та $^3/_4$ артилєрії). Слід відмітити і велику ролю, яку відограла турецька кіннота, ділаючи на тили та в часі переперераслідування ґреків. Натомість, хиби ґрецького командування: — надто довгий фронт (коло 600 клм.), брак належно зорґанізованого звязку між частинами (тактичний звязок) та між армійськими ґрупами (операційний звязок), місце постою головного командування задалеко в тилу; взагалі—картина кордонної системи оборони. З причин, які вплинули на моральний розклад ґрецької армії, не останню ролю відограли інтриґи та сварки на політичному ґрунті, зокрема серед старшинського корпусу.

Пполк. дипл. С. Роля-Арцишевський дає п. з. „Позиційна війна" дуже цікаву студію, розглядаючи період позиційної війни, здебільшого на франко-німецькому фронті, коли після битви над Марною в 1914 р. стався перехід до боротьби матеріяльної від боротьби маневрової. Автор статті у властивий собі живий і барвний спосіб подає послідовні спроби шукання виходу з положення „замороженого" фронту, як з боку французів, так і німців. Бачимо, як стратеґія ступнево сходить на манівці, відмовляючися від використання наслідків наступу і обмежуючися бажанням тактичного вирівнювання фронту. Бачимо далі, як умисл начальників намагається зірвати з себе кайдани, накинені психозою позицій, як поволі концепції операцій повертаються до використання підставових чинників перемоги, які Наполєон зформульовав в словах „surprise, masse, vitesse" (несподіваність, концентрація сил, швидкість), щоби нарешті в р. 1918 у Фоша дійти до властивого розуміння змісту операції—ослабити не матеріяльну силу ворога, але саме керування цією силою, позбавляючи його свободи ділань. Лише не зовсім можемо погодитися з автором, що до слушности прикладу з наступом німців на Риґу в 1917 р. (вересень). Автор не бере під увагу тодішньої бойової вартости російської армії, яка напередодні большевицького перевороту уявляла з себе лише узброєний натовп і не могла ставити опору не тільки вмілому маневрові німців, але навіть і звичайному чоловому наступові їх.

Закінчення статті полк. дипл. А. Шиховського і майр. дипл. Ерліха п. з. „Студія орґанізації військового залізничного транспорту" (1918—1920. Польща), має вартість лише історичного матеріялу, представляючи послідовно всі зміни, які заходили в цій галузі в часі польсько-російської війни. Як бачимо, самостійної думки при орґанізації відповідних залізнично-військових влад не існувало. Бралися зразки з бувших заборчих держав по черзі, щоби залишити в силі постанови, найбільш догідні в тогочасних обставинах. Варто однак зазнайомитися з цілою статтею, що вміщена в кількох збірниках „Bellona", щоби мати уявле-

ння про важливість та трудність питання військово-залізничного транспорту і про ріжні системи його орґанізації.

Праця ротм. дипл. С. Барлітца п. з. „Ділання в районі Ігуменя в травні 1920 р." дає дуже повчаючий приклад ділань на фронті польсько-російськім в умовах, які дуже нагадують обставини нашої боротьби в 1920 р., коли надзвичай важливу ролю відогравали рішення, повзяті меншими начальниками (к-ри курінів та полків). Ціла представлена акція складається з ряду ділань малих відділів (сотні, курінні), розкинених на широкому фронті, коли від швидкости прийняття рішення та енерґії в переведенні його в життя залежав виник цілої операції.

Стаття ґен. П. Сіманського п. з. „Мозок війська" є властиво широким справозданням дискусійного характеру з праці совітського військового письменника Б. Шапошнікова п. з. „Мозок армії", яка трактує про ролю та чинності ґенерального штабу в часі миру і приготовлень до війни, а зокрема про відношення його до політики та дипльоматії. Це питання завше було актуальним і буде таким надалі, бо незмірно трудно розмежувати сфери ділання ґенерального штабу і дипльоматії. Лише, коли одна особа обєднує в собі функції і голови держави і фактичного начального вождя, ґенеральний штаб і дипльоматія не будуть взаємно один одному перешкоджувати.

Стаття пполк. дипл. С. Роля-Арцишевського п. з. „Польські заграничні транспорти в часі війни" яскраво змальовує ті труднощі, з якими приходилося боротися в часі транспортування до Польщі повертаючих з демобілізованих армій та з полону людей і військового матеріялу. Зокрема цікавою представляється орґанізація апарату, який перепроваджував транспорти через території ріжних держав, що нерідко знаходились у ворожих відношеннях поміж собою. Часто приходилось вживати фортелів і звичайних хабарів (особливо в Румунії), щоби достарчити до Польщі так необхідний військовий матеріял, брак якого відчувався особливо в часі наступу большевиків у р. 1920.

Праця К. Симонолєвича п. з. „Горожанська війна в Хінах" дає побіжно історію Хін від 1911 р., тоб-то від часу революції і запровадження республіканського ладу. Стаття дає можливість хоча в загальних рисах запізнатися з наслідками акцій окремих хінських ґенералів і з сучасним положенням на терені цеї величезної держави, що дуже начасі в звязку з наближаючимися подіями на Далекому Сході.

Бібліоґрафічні комунікати „Bellona" подають згадки про праці, вміщені в журналі „Табор": а саме: В. Колоссовського—„Перегляд стратеґії" і „Орґанізація кінноти в сучасних арміях", Ю. Науменко—„Орґанізація української кінноти в майбутній війні" і „Ініціятива", О. Переяславського—„Тактичне та оперативне вживання танкової зброї в червоній армії" і „Українська воєнна доктрина в битві на Куликовому полі", Т. Омельченко—„Навколо модерного бою" і І. Барилло—„Протилітакова артилєрія".

Ю. Науменко.

Надіслані книжки та журнали:

Рідна Школа. Ілюстр. часопис для всіх. Виходить двічі у місяць у Львові, Ринок 10. Ціна 60 сот. Рік II. ч. 8, 15/IV 33 р., ч. 11, 1/VI 33 р., ч. 12 15/VI 33 р., ч. 13—14, 1/VII 33 р.

Відродження. Ілюстрований орґан Українського протиалькоґольного і протинікотинного руху. Львів, Домініканська 11. Телєф. 13-18. Рік VI, ч. 4—5. Ціна 60 сот.

Кіно. Львів, вул. Бляхарська 8.1 пов. III рік видання. Ч.ч. 11—12 (39 — 40), ч. 42 (14), ч. 44/45—(16/17), ч. 46 (18), ч. 47—(19), IV рік видання ч. 48—49 (1—2), ч. 50—51 (3—4), ч. 52—53 (5—6), ч. 53—54 (7—8), ч. 55—56 (9—10), ч. 57—58 (11—12), ч. 59—60 (13—14).

Морской Журналъ. Изданіе Каютъ—Компаніи в Прагѣ. № 42 (6). Іюнь 1931 г. № 46 (10), Октябрь 1931 г., IV год изданія.

Горцы Кавказа. Орган народной партій горцев Кавказа. № 38. Апрель 1933. Адреса адм-ції журналу 4, Villa Malacof, Paris (16), France. № 41, Іюль 1933.

Вільне Козацтво. Praha—Vinohrady, Hradecká, 2207. Tchécoslovaquie. Рік VI., ч.ч. 126, 127, 128, 129, 130.

Miesięcznik książki. Rok VII. 1933. № 1.—Kwiecień. Wydawnictwo M. Arcta. Warszawa, Nowy Świat 35.

Дон. Орган непериодический. Praha, St. Strašnice, Tyršova ul. E. 1131 byt. č. 15. Ціна 5 кор.; ч. 1. Май 1933.

Наш Клич. Суспільно-політичний тижневик. Львів, Св. Яцка ч. 22. Тел. 96—36. Ціна 20 гр., ч.ч. 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21.

Нове Життя. Двотижевник, присвячений справам Покуття і Поділля. Коломия, вул. Собіського 51. Рік. 1. № 4—5. Ціна 15 сот.

Наш Приятель. Часопис для молоди та шкільних дітей. Видавець: **Марійське Т-во Молоди** у Львові, вул. Сикстуська 39 а. Поштова адреса: „**Наш Приятель**“ — Львів, скр. пошт. 108. Передплата – 2 зол. річно. Рік XII. Вересень 1932, ч. 1. Жовтень 1932 р., ч. 2. Листопад 1932 р., ч. 3. Грудень 1932 р., ч. 4. 1933 р.: Січень, ч. 5, Лютий, ч. 6, Березень. ч. 7, Квітень, ч. 8, Травень, ч. 9, Червень, ч. 10.

Антін Гуондер Т. І. **Присяга ватажка гуронів.** 18. Переклад. Накладом Марійського Т-ва Молоди. Львів. Скр. пошт. № 108. Ціна 1 зол. 20 гр. Стор. 86.

Бернар Аренс. Т. І. **В пралісах Канади.** Цікаві оповідання. Кн. 19. Переклад. Накладом Марійського Т-ва Молоди. Львів. Скр. пошт. 108. Ціна 1.20 зол. Стор. 94.

Цікаві оповідання. Кн. 20. **Юркова тайна.** Накладом Марійського Т-ва Молоди. Львів. Скр. пошт. 108. Ціна 1.20 зол., 74 стор.

Г. Шільґен. **Ти й вона.** Відношення молодця до дівчини. Переклад з німецького. Накладом Марійського Т-ва Молоди. Львів Скр. пошт. 108. Стор. 120.

Рідна Мова. Науково-популярний місячник, присвячений вивченню української мови. Головний редактор і видавець Проф. Д-р Іван Огієнко. Warszawa, ul. Stalowa 25, m. 10. Передплата на рік 6 зол. Рік I. №№ 6, 7 і 8.

Biuletyn Polsko-Ukraiński. Miesięcznik. Maj 1933. R. II. № 4 (6). Cena 1 zł. Warszawa, Miodowa 7, m. 11. Cena 50 gr. № 7/VI 33 р., № 8, 25/VI 33 р., № 9, 2/VII 33 р., № 10, 9/VII, № 11, 16/VII.33 р. № 12, 23/VII, № 14, 6/VIII 33 р., № 15, 13/VIII 33 р., № 16, 20/VIII 33 р.

Słowa prawdy. Pismo tygodniowe. Organ myśli polskiej i katolickiej. Rok 1. № 12, 18 czerwca 1933 r. Cena № 10 gr. Wilno, ul. Zarzeczna 15—3.

Вісти з Українського Наукового Інституту в Берліні. Укр. видання. ч. 1. 5 червня 1933 р., ч. 2. 15 липня 1933. Ч. 3. 31 липня 1933. Berlin. W. 56. Französischstr. 26.

Промислово-Торговельний Вістник. Ілюстр. місячник, присвячений справам промислу, торговлі та торговельної реклями. Р. 1. Липень 1933 р., ч. 1. Ціна 40 гр. Варшава, вул. Злота 46, м. 6.

Wschód—Orient. Kwartalnik poświęcony sprawom Wschodu. Warszawa, Instytut Wschodni, Miodowa 7. Październik 1932—Maj 1933. Rok IV. № 1 — 2. (9—10). Cena zł. 2.50.

ВОЄННО-НАУКОВЕ ВИДАВНИЦТВО

„ДО ЗБРОЇ“

ЦІНА 1 зол. 50 гр. з пересилкою в Польщі.